บรรณานุสรณ์เนื่องในงาน

พระราชทานเพลิงศพ

รองอำมาตย์ตรี ขุนประมาณรัฐการ รทช. รจพ. บม.

ณ เมรุวัดท้ายเมือง จังหวัดนนทบุรี

วันเสาร์ ที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๗

- แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ
- พระไตรปิฎกแปลบางพระสูตร
- นิพพานเป็นอย่างไร
- จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคม

บรรณานุสรณ์เนื่องในงาน

พระราชทานเพลิงศพ

รองอำมาตย์ตรี ขุนประมวญรัฐการ รทช. รจพ. บม.

ณ เมรุวัดท้ายเมือง จังหวัดนนทบุรี

วันเสาร์ที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๗

(แบบ ค.)

สำนักพระราชวัง

หมายรับสั่งที่ ๑๐๐๓

๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๗

พระราชทานเพลิงเผาศพ รองอำมาตย์ตรี ขุนประมวญรัฐการ ข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงมหาดไทย ณ เมรุวัดท้ายเมือง จังหวัดนนทบุรี

วันเสาร์ ที่ ๒ มีนาคม ๒๕๑๗ เวลา ๑๖.๓๐ น. พระราชทานเพลิง.

อุดม/พิมพ์/ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ รองอำมาตย์ตรี ขุนประมวญรัฐการ เพื่อทราบ เครื่องพระราชทานเพลิงและเจ้าพนักงานผู้เชิญมานี้ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

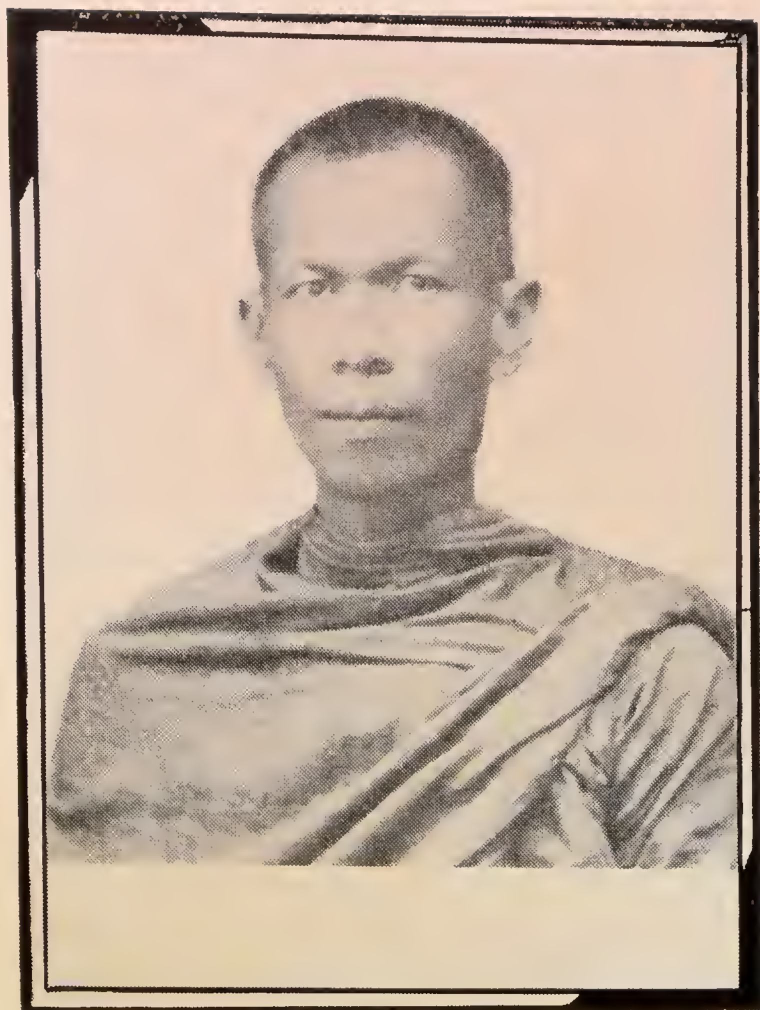
ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

รองอำมาตย์ตรี ขุนประมวญรัฐการ ร.ท.ช. รจพ.บม.
ชาตะ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๓๑
มรณะ ๒๕ มกราคม ๒๕๑๖

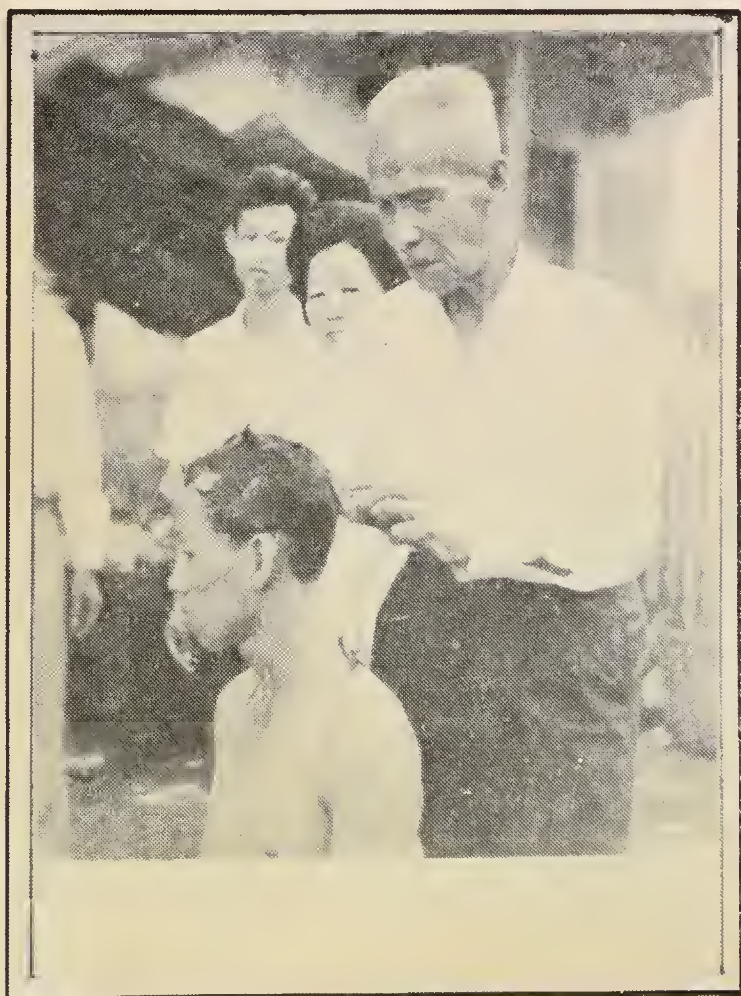
ขุนประมวญรัฐการ

ขณะเป็นพระภิกษุวัดท้ายเมือง พ.ศ. ๒๔๗๑

ขุนประมวญรัฐการ

ขณะดำรงตำแหน่งนายกเทศมนตรี
เทศบาลเมืองนนทบุรี
พ.ศ. ๒๔๘๓

ขุนประมวญรัฐการ

อริยาบทขณะโกนผมบวชหลาน
พ.ศ. ๒๕๑๐

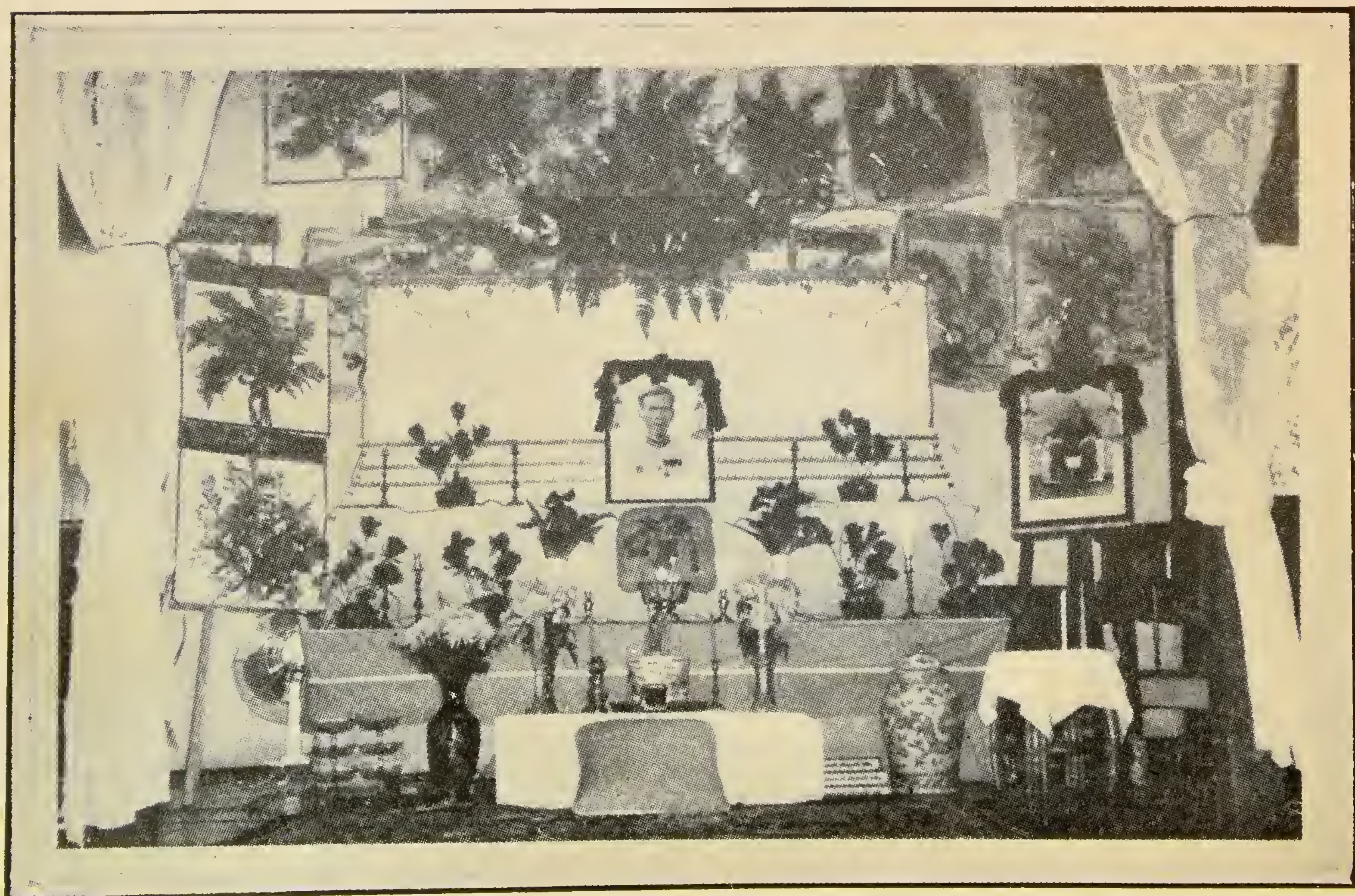
พระครูมนทคุณากร เจ้าอาวาสวัดท้ายเมืองหลวงหรีด
ในวันเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม เมื่อ ๒๙ ม.ค. ๒๕๑๖

กรรมการสมาคมศิษย์เก่าศรีบุณยานนท์ และคณาจารย์
ถวายของในวันเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม เมื่อ ๑ ก.พ. ๒๕๑๖

เมื่อวันทำบุญกุศลครบ ๗ วัน
๓๑ มกราคม ๒๕๑๖

ถ่ายเมื่อวันทำบุญกุศลครบรอบ ๑ ปี
๒๕ มกราคม ๒๕๑๗

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพคุณโยมขุนประมวญรัฐการ คณะเจ้าภาพได้ปรารภจะจัดพิมพ์หนังสือเพื่อเป็นบรรณาการแก่คณะญาติมิตรและท่านผู้มีเกียรติที่เชิญมาในงาน โดยมาอนุสรณ์ถึงอุปการะคุณที่คุณโยมได้เป็นบุรพการี การให้วิทยาทานของคณะเจ้าภาพครั้งนี้ชื่อว่าเป็นการให้ที่ประเสริฐ สมตามพุทธภาษิตที่พระบรมศาสดาเทศนาไว้ในธรรมบทขุททกะนิกายว่า "สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ" แปลว่า การให้ธรรมะเป็นทาน ย่อมชนะการให้ทั้งปวง เพราะหากว่าการให้ชนิดอื่น ๆ เช่นการให้อาหารเป็นต้น ชื่อว่าเป็นคุณประโยชน์แก่ผู้ได้รับให้เป็นอยู่ได้โดยสวัสดีก็จริง ก็เพียงชั่วเวลาหิวโหยเท่านั้น ส่วนการให้วิทยาทานนอกจากจะทำให้ผู้ได้รับมีความรู้ในการละชั่วประพฤติดี ให้ปัจจุบันภพนี้แล้ว ยังเป็นปัจจัยให้ผู้นั้นมีสุคติเป็นที่ไปในสัมปรายะภพภายหน้า

ด้วยอำนาจทักษิณานุปทานที่คณะเจ้าภาพได้บำเพ็ญกตเวทิตาธรรมครั้งนี้ จงสำเร็จเป็นปัตตานุโมทนานัยกุศล แด่คุณโยมขุนประมวญรัฐการ สมควรแก่คติวิสัยเทอญ

(พระราชปรีชามุนี)

วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร

9 มกราคม 2517

ประวัติสังเขป

รองอำมาตย์ตรี ขุนประมวญรัฐการ

(สำเภา ถนัดการ)

รองอมาตย์ตรี ขุนประมวญรัฐการ (สำเภา ถนัดการ) เกิดวันที่ 16 เดือน ธันวาคม พ.ศ. 2431 ตรงกับวันอาทิตย์ ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 1 ปีชวด ณ ที่บ้าน ตำบลตลาดขวัญ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี เป็นบุตรคนเดียวของ นายยิ้ม นางเปรม เมื่อยังเยาว์ศึกษาเล่าเรียนจากโรงเรียนวัดเชิงเลน หรือที่มีชื่อในปัจจุบันว่าโรงเรียนวัดบพิตรพิมุข กรุงเทพมหานคร สอบไล่ได้ชั้นประโยค 3 แล้ว จึงลาออกจากโรงเรียน

การรับราชการ

เมื่อ พ.ศ. 2449 ได้เข้ารับราชการเป็นเสมียนมหาดไทย อำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี ได้รับเงินเดือน ๆ ละ 20 บาท และได้เลื่อนตำแหน่งราชการเป็นปลัดอำเภอประจำอยู่อำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดนนทบุรี เช่น อำเภอเมืองนนทบุรี อำเภอปากเกร็ด อำเภอบางกรวย ได้รับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์ เป็นรองอำมาตย์ตรีขุนประมวญรัฐการ ได้รับพระราชทานชื่อสกุลว่า "ถนัดการ" ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2485 ขุนประมวญรัฐการ ได้จดทะเบียนชื่อสกุล โดยนำราชทินนามบรรดาศักดิ์ "ประมวญรัฐการ" เป็นชื่อสกุลตามกาลนิยมอีก ขุนประมวญรัฐการ จึงเป็นต้นสกุล "ถนัดการ" และต้นสกุล "ประมวญรัฐการ" ให้ทายาทสืบไป

เมื่อปี พ.ศ. 2475 หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตยใหม่ ๆ ได้มีการโยกย้ายสับเปลี่ยนข้าราชการเป็นการใหญ่ และเป็นต่างจังหวัดไกล ๆ คงจะเนื่องด้วยไม่ปรารถนาจะไปรับราชการในต่างจังหวัด ขุนประมวญรัฐการ จึงได้ขอลาออกจากราชการรับบำนาญในปลายปี พ.ศ. 2475 นั้นเอง

ระหว่างรับราชการ ขุนประมวญรัฐการได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นบำเหน็จความชอบในราชการ คือ เหรียญทองช้างเผือก เหรียญจักรพรรดิมาลา ตราเบญจมาภรณ์มกุฎไทย

ตำแหน่งและเงินเดือนครั้งสุดท้ายก่อนลาออกจากราชการ ดำรงตำแหน่งปลัดขวา อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี อัตราเงินเดือนที่ได้รับเดือนละ 80 บาท

ช่วยราชการส่วนท้องถิ่น

หลังจากที่ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตย โดยมีรัฐธรรมนูญการปกครอง ซึ่งได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 แล้ว ต่อมารัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ. 2476 ขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งพระราชบัญญัติดังกล่าวนี้ได้กำหนดลักษณะของการปกครองส่วนท้องถิ่นขึ้นเพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นปกครองกันเอง

ขุนประมวญรัฐการ ได้รับการขอร้องจากท่านผู้ว่าราชการจังหวัดนนทบุรีสมัยนั้นให้เข้าช่วยดำเนินการ เพื่อยกฐานะท้องถิ่นตำบลสวนใหญ่ บางหมู่บ้านเป็นเทศบาล โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่การสำรวจประชากรภายในเขตท้องถิ่น ร่วมกับเจ้าหน้าที่ของทางราชการกำหนดนโยบายยกฐานะท้องถิ่นตำบลสวนใหญ่เป็นเทศบาล ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. 2480 จึงได้มีพระราชกฤษฎีกาโปรดเกล้าให้ยกฐานะเป็นเทศบาลเมืองนนทบุรี ดังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ขุนประมวญรัฐการ ได้รับแต่งตั้ง และ เลือกตั้ง เป็น สมาชิกสภา เทศบาลเมืองนนทบุรี และดำรงตำแหน่งเทศมนตรีในคณะเทศมนตรีเทศบาลเมืองนนทบุรี คือ

สมัยที่ 1 พ.ศ. 2480 ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาเทศบาล (ประเภท 2) และได้รับแต่งตั้งเป็นเทศมนตรีเทศบาลเมืองนนทบุรี โดยมีพระทวีธนาการเป็นนายกเทศมนตรี

สมัยที่ 2 พ.ศ. 2481 ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาเทศบาล และได้รับแต่งตั้งเป็นเทศมนตรีเทศบาลเมืองนนทบุรี โดยมี พ.ท. พระเวชศาสตร์วโรสถเป็นนายกเทศมนตรี

สมัยที่ 3 พ.ศ. 2483 ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาเทศบาล และได้รับแต่งตั้งเป็นนายกเทศมนตรี โดยมีขุนสิทธิพรหมา นายตั้ว ทัตตานนท์ นายบุญช่วย ภู่โสภา นายอบ เทียนเสม เป็นเทศมนตรี

การศาสนา

ขุนประมวญรัฐการ เป็นบุคคลที่ยึดมั่นในหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา ระหว่างที่ยังรับราชการได้ขอลาหยุดราชการอุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดท้ายเมือง โดยมีเจ้าพระคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทยมหาเถระ) สมัยดำรงตำแหน่งเป็นพระธรรมเจดีย์ เจ้าอาวาสวัดสระเกศราชวรมหาวิหารสมัยนั้นเป็นพระอุปัชฌาจารย์ เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม 2471 จำพรรษาได้ 1 พรรษา จึงได้ลาสิกขาบทเพื่อกลับเข้ารับราชการต่อ เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2471 ขณะนั้นขุนประมวญรัฐการ มีอายุ 40 ปี

เมื่อพ้นภาระหน้าที่ทางราชการนับได้ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา ขุนประมวญรัฐการหันตัวเข้ารับใช้การพระศาสนา ปฏิบัติตนเป็นพุทธมามกะอย่างเคร่งครัด สมาทานศิล 5 เป็นประจำทุกวันมิได้ขาด วันธรรมสวนะสมาทานศิล 8 เป็นประจำมิได้ขาด จนถึงวาระถึงแก่กรรม นอกนี้ยังบริจาคทรัพย์บำรุงพระพุทธศาสนาเป็นครั้งคราวตามโอกาส เช่น บริจาคเงินสมทบทุนมูลนิธิอภิธรรมจิตตะภาวัน วัดมหาธาตุ บำรุงโรงพยาบาลสงฆ์ บำรุงการพระศาสนาวัดท้ายเมือง ตลอดจนการช่วยเหลือการศึกษาเด็กที่ยากจน โดยบริจาคสมทบทุนมูลนิธิศรีบุณยานนท์ นอกจากนี้ยังช่วยการพระศาสนาวัดท้ายเมือง โดยรับเป็นมรรคทายกวัดท้ายเมืองอยู่หลายปี เมื่อเข้าวัยชราไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้โดยสมบูรณ์จึงได้ลาออก

การสมรสและครอบครัว

ขุนประมวญรัฐการ สมรสกับนางตาด เกิดบุตรด้วยกัน 3 คน คือ

1. นายวิเชียร ประมวญรัฐการ เกิด พ.ศ. 2454
2. นายจำลอง ประมวญรัฐการ เกิด พ.ศ. 2460
3. นางบุญชุบ สีทอง (ภริยานายมงคล สีทอง) เกิด พ.ศ. 2462

นางตาด ถนัดการ ภริยาได้ถึงแก่กรรมไปก่อน เมื่อปี พ.ศ. 2489 ขุนประมวญรัฐการครองตัวอยู่กับบุตรธิดาตลอดมา

กาลมรณะ

ขุนประมวญรัฐการ เป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรงอนามัยสมบูรณ์ไม่เคยป่วยไข้เป็นเวลานานวัน จะป่วยไข้บ้างก็เพียงเป็นไข้หวัดธรรมดา รับทานยาเพียง 3–4 วัน ก็หาย

เป็นปกติตลอดมา อยู่มาวันหนึ่งในเดือนพฤศจิกายน 2515 ท่านได้ปรารภเป็นการหารือกับบุตรธิดาและหลานที่นั่งคุยกันตามปกติว่า ปีนี้พ่อมีอายุจะครบ 7 รอบ (84 ปี) ในวันที่ 16 ธันวาคม แล้วท่านก็ปรารภต่อไปว่า พ่อคงจะมีอายุต่อไปอีกไม่นานนัก พ่อตั้งใจจะนิมนต์พระสงฆ์ที่เคยเคารพนับถือมารับภัตตาหารเพลที่บ้านเป็นการทำบุญวันเกิดครบ 7 รอบ อายุ 84 ปี จึงขอให้ช่วยจัดการด้วย

ฉะนั้น วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2515 จึงได้มีพิธีสงฆ์ โดยมีท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสวัดเฉลิมพระเกียรติ เจ้าคณะจังหวัดนนทบุรี เป็นประธานสงฆ์ พร้อมด้วยท่านเจ้าอาวาสวัดท้ายเมือง วัดตำหนักใต้ วัดแจ้งศิริสัมพันธ์ วัดใหม่โมลี วัดบางแพรกใต้ วัดสลักซึ่งล้วนเป็นพระอธิการเจ้าอาวาส และสงฆ์อื่น ๆ รวม 9 รูป ตามที่ได้อาราธนามาเจริญพระพุทธมนต์และรับภัตตาหารเพล และรับไทยทานอันสมควร ณ ที่บ้าน ซึ่งท่านได้จัดไทยทานร่วมกับบุตรธิดาจัดถวาย ในวันนั้นท่านได้ต้อนรับพระภิกษุสงฆ์ และบรรดามิตรสหายของบุตรและธิดาที่มาอวยพรท่าน ดูท่านยิ้มแย้มมีความสุขมาก

ต่อมาหลังจากวันทำบุญวันครบอายุ 7 รอบ (อายุ 84 ปี) ราว 2 สัปดาห์ คือประมาณต้นเดือนมกราคม 2516 ขุนประมวญรัฐการก็เริ่มป่วยเป็นไขหวัด แต่ไม่ถึงกับที่เรียกว่าล้มหมอนนอนเสื่อ ร่างกายท่านยังแข็งแรง เดินเหิรไปไหนได้สะดวก จึงได้พาท่านไปหานายแพทย์ที่นับถือ ซึ่งเคยให้การรักษาพยาบาลมาแต่เดิม ตรวจและเจียดยามารับทานได้ 4–5 วัน ก็หายไป 7–8 วันท่านก็เริ่มป่วยอีก การรับทานยาที่แพทย์ให้มาในระยะหลังนี้ไม่ได้ผลอาการป่วยยังทรงอยู่ บุตรธิดาได้ปรึกษากันแล้ว ก็กราบเรียนท่านว่าควรไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลจะดีกว่า ท่านก็ปรารภอย่างยิ้มย่องว่า "ไม่จำเป็นต้องไปหรอกพ่อมีอายุมากพอแล้ว" เมื่อท่านไม่มีความประสงค์ไปรักษาตัวที่โรงพยาบาล จึงต้องปรึกษากับนายแพทย์ดำเนินการพยาบาลรักษาต่อไป ทั้งยาฉีดและยากิน แต่ในเรื่องอาหารนั้นในวันธรรมสวนะจะไม่ยอมทานอาหารเย็นเพราะท่านรับอุโบสถศีล ธรรมะปฏิบัติในการสมาทานรับอุโบสถศีลท่านกระทำต่อ หน้าพระพุทธรูปบูชา ในขณะที่พระสงฆ์ให้ศีลทางวิทยุกระจายเสียงในวันธรรมสวนะ วิธีปฏิบัติในการสมาทานศีลเช่นนี้ ขุนประมวญรัฐการปฏิบัติเป็นประจำเมื่อเข้าสู่วัยชรามาเป็นเวลานานปี สำหรับไทยทานใส่บาตรกับพระที่มาบิณฑบาตรทุก

เช้าเป็นประจำทุกวัน เมื่อไม่ยอมรับทานอาหารเย็นในวันธรรมสวนะอีก อาการป่วยไข้ก็เริ่มทรุดหนักลงตั้งแต่วันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา และเริ่มรับทานอาหารไม่ได้และจนไม่ยอมรับทาน แต่อำนาจจิตท่านยังปกติ แม้ขณะนั้นจะอยู่ในลักษณะอาการป่วยหนัก แต่ทุกเช้าและค่ำท่านจะพยุงตนลุกขึ้นบูชาพระ แล้วนอนพนมมือภาวนารำลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ อยู่ในลักษณะนี้เป็นประจำ เมื่อบุตรธิดาหลานเข้าไปพยาบาลก็พูดจาได้เป็นปกติ วันหนึ่งก่อนถึงกาลมรณะประมาณ 4—5 วัน ท่านยังสามารถแสดงเมตตาธรรม ถามบุตรธิดาที่เข้าเยี่ยมดูอาการและพยาบาลอย่างชัดถ้อยชัดคำว่า "อยากจะถามอะไรพ่อบ้างหรือไม่" การรักษาพยาบาลระยะหลังนี้คงได้เพียงการฉีดยาและให้ยาบำรุง ครั้นถึงวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2516 เวลา 18.00 น. พอดี กาลมรณะก็มาถึง ขุนประมวญรัฐการจากไปโดยสงบเงียบ ท่ามกลางความเศร้าโศรกและด้วยความอาลัยของบุตรธิดาและหลาน การที่ท่านมีเมตตาธรรมถามบุตรธิดาเช่นนี้ น่าจะยืนยันได้ว่า ขุนประมวญรัฐการมีญาณวิเศษทราบกาลมรณะของท่านอยู่แล้วโดยแน่แท้ สิริรวมอายุได้ 84 ปี 1 เดือน 10 วัน

คำสดุดี

ของพระครูนนทคุณาทร

แด่

ท่านขุนประมวญรัฐการ

คำว่า "ไปไม่กลับ หลับไม่ตื่น ฟื้นไม่มี หนีไม่พ้น" จริงตามสภาพที่จากไปไม่กลับ หลับไม่ตื่น ฟื้นไม่มี หนีไม่พ้นทุกรูปทุกนาม ไม่ว่าเด็กเล็กชายหญิง หนุ่มสาวเฒ่าแก่ ยากดีมีจน ท่านกล่าวไว้ว่าเหมือนกันหมด หลีกหนีไม่ได้ในเรื่องความตายตกอยู่ในห่วงพระไตรลักษณ์ ตามธรรมะท่านกล่าวว่า อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา, เมื่อเกิดขึ้นมาในเบื้องต้น ย่อมแปรปรวนไปในที่สุด ตามสภาวธรรมของหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ท่านได้แบ่งสันปันส่วนไว้เป็นตอน ๆ เรียกว่าวัย ปฐมวัย 25 ปี มัชฌิมวัย 25 ปี และปัจฉิมวัย 25 ปี รวมทั้ง 3 วัย ก็ได้ 75 ปี พอดี จะเกินกว่านี้ก็มีบ้าง แต่น้อยนักเท่าท่านขุนประมวญ ท่านขุนประมวญทรงชีวิตอยู่ถึง 80 กว่าปี ก็ด้วยบุญกุศลค้ำจุลท่านไว้ จึงอยู่ได้เท่าอายุของพระเพราะท่านตั้งจิตต์ใจให้อยู่ในศีลธรรมทุกขณะจิตต์ ด้วยอำนาจพระธรรมเป็นอาหารของท่านขุนทุก ๆ อริยาบท แต่ถึงอย่างไรก็ตามจะหนีไม่พ้น (เรื่องความตาย) วัดกับบ้านนั้นจะทิ้งกันไม่ได้ ต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไป ประดุจสายโซ่เพราะวัดเป็นบ่อเกิดของศีล-ธรรมหรือนัยหนึ่งเรียกว่า เป็นบ่อเกิดของบุญกุศล ระหว่างที่ท่านขุนประมวญยังดำรงชีวิตตั้งแต่สมัยอดีตเจ้าอาวาสคือท่าน พระครูเดชก็ตาม อดีตเจ้าอาวาสคือ อาจารย์ปลั่ง บุญประ-คอง ก็ตาม ตลอดถึงเจ้าอาวาสสมัยปัจจุบันก็ตาม ท่านขุนมิได้ละเว้นคอยช่วยเหลือกิจธุระ—ภาระของคณะสงฆ์วัดท้ายเมืองทุกสมัยโดยมิได้ว่างเว้นเลย เมื่อยังทรงมีชีวิตอยู่เรียกว่าเป็นคนของวัดท้ายเมืองโดยสมบูรณ์ทุกประการ และยังตั้งอยู่ในเบ็ญจศีล เบญจธรรม ตลอดชีวิตหมดลมปราณ เป็นอวสานที่สุดชีวิตของท่านขุนประมวญ ต้องด้วยคำบาลีบทหนึ่งกล่าวไว้ว่า

"สีลํ ยาว ชรา สาธุ"
ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา

ที่สุดนี้ คณะสงฆ์วัดท้ายเมือง ขอตั้งปณิธานอธิษฐานจิต ขออุทิศส่วนกุศลทั้งในอดีตและปัจจุบันไม่ว่าภพใด ขอให้ดวงวิญญาณของท่านขุนจงได้รับส่วนบุญกุศลอันคณะ-สงฆ์วัดท้ายเมืองได้อุทิศ และขอเดชะผลานิสงฆ์ผลบุญทั้งหลาย และขอให้วิญญาของท่านขุนประมวญ ฯ จงไปสู่สุคติภพทุกชาติ จนกว่าบรรลุมรรคผลตามบุญกุศลเทอญ.

(พระครูนนทคุณาทร)
เจ้าอาวาสวัดท้ายเมือง

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ ชีรติ

ร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมแตกดับย่อยยับไป
ชื่อเสียงและเกียรติคุณ หาเสื่อมสลายไปไม่

อาลัย—คุณพ่อ

●

นับแต่ข้าพเจ้าได้เป็นลูกสะใภ้ของคุณพ่อมานาน 36 ปี ใกล้ชิดท่านตลอดเวลา ได้ทราบได้เห็นความเป็นอยู่ของท่าน ข้าพเจ้าเชื่อในตัวเองว่าที่ข้าพเจ้า และครอบครัวได้ปฏิบัติตัวอยู่ทุกวันนี้ก็เพราะคุณพ่อเป็นผู้อบรมสั่งสอน ท่านมีพระคุณต่อข้าพเจ้าและลูก ๆ อย่างแท้จริง คุณพ่อเป็นคนตรง พูดความจริง พูดไม่กลัวใครโกรธ พูดคำไหนก็คำนั้น ถ้าใครพูดสัญญากับท่านถ้าไม่รักษาคำพูด คนนั้นเสียคน ท่านจะว่าคำเดียว แต่เป็นคำที่เจ็บ พวกลูก ๆ ของข้าพเจ้ากลัวกันทุกคน ท่านจะคิดจำนวนอะไรก็ตามจดลงสมุดดินสอไว้เป็นหลักฐานเสมอ บางทีถ้าเราหลงลืมก็วิ่งถามที่คุณพ่อได้ คุณพ่อชอบสันโดด ไม่ชอบไปไหน ไม่ดื่มเหล้า ไม่สูบบุหรี่ หมากเคยรับทานก็งดบอกว่า ของเหล่านี้ไม่มีประโยชน์ ตอนหลังอายุมากแล้ว ท่านกลับพูดเสียอีกว่า อาหารเมื่อยังไม่ตายก็ทานไป ท่านไม่ใช่เป็นคนเห็นแก่ตัว ผู้ใดบอกงานก็ไปทุกงานด้วยตนเอง เพื่อนฝูงรุ่นเดียวกับท่านก็คบหาสมาคมกัน ท่านเล่าว่า เมื่อได้เป็นพระเป็นพระยาได้ดีแล้วก็ดีใจด้วย พระยาท่านหนึ่งซึ่งพระราชทานเพลิงเมื่อเร็ว ๆ นี้ เป็นเพื่อนรักกันมากอยู่วัดมาด้วยกัน ทานข้าวบาตรเดียวกันลูกศิษย์อาจารย์องค์เดียวกัน ท่านไปเยี่ยมครั้งเดียวก็ไม่ได้ไปอีกเลย ท่านว่าเพื่อนสบายดีแล้ว เรื่องอาหารการกินของท่าน ข้าพเจ้าแปลกใจ ท่านปลงตก ในเรื่องรสเสียจริง ๆ ท่านรับทานแบบให้ลูกหลานเลี้ยงง่าย ทำให้รับทานจะเป็นคาวหวานท่านทานได้ โดยไม่ขอเติมรสเปรี้ยวหวานมันเค็มอย่างไรทั้งนั้น หลานคุณตายังเด็กพอทำกับข้าวได้ยกสำรับมาให้ท่านโดยที่แกลืมเติมน้ำปลาแกงจืดสนิด คุณพ่อก็ทานอิ่มแล้ว ท่านทำตัวเช่นที่พระพุทธเจ้าสั่งสอนพระสาวกของพระองค์ว่าพระภิกษุต้องบำเพ็ญตนเป็นผู้เลี้ยงง่าย เป็นเช่นนั้นจริง ๆ ท่านปลงตกรูปรสกลิ่นเสียงไม่มีความกระวนกระวายใจใด ๆ ทั้งสิ้น ถือศิลทุกวันพระมาระยะหลังทำกิจวัตรที่บ้าน เวลารับบำนาญไปจังหวัดด้วยตนเอง ท่านว่าไปเป็นการออกกำลังพร้อมทั้งดูการพัฒนาบ้านเมืองไปด้วย หนังสือพิมพ์ขาดไม่ได้เลย ต้องให้ได้อ่านหนังสือทุกวัน หนังสือในตู้เรียนของลูกข้าพเจ้า ท่านก็นำออกมาอ่าน รับหนังสือพุทธธรรม และธรรมจักรของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย และมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นประจำตลอดมา ในตอนเย็น ๆ ตอนค่ำเกือบทุกวัน เมื่อพวกเรารับทานอาหารแล้วเดี๋ยวคุณพ่อก็จะเดินมา

คุยด้วย เป็นกิจวัตรประจำที่ท่านให้ความรักแก่พวกเราเป็นอยู่อย่างนี้สม่ำเสมอทุกวัน จนพวกเราจำภาพของคุณพ่อ จำภาพของคุณปู่ไม่ลืมเลย พวกเราไม่คิดไม่ฝันเลยว่าท่านจะจากไป คุณพ่อแข็งแรง ทรงสูง ร่างใหญ่เป็นสง่า พวกลูก ๆ ของข้าพเจ้าพูดกับท่านด้วยความสุขทั้งคุณปู่และหลาน "คุณปู่ ๆ พวกหนูไม่เห็นใครสมาร์ทเหมือนคุณปู่เลย" ท่านก็ยิ้ม ๆ อย่างนั้น

หลังจากทำบุญอายุครบ 84 ปี (7 รอบ) เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2515 พอเดือนมกราคม 2516 ท่านเป็นหวัด มีไข้ ได้ไปหานายแพทย์ศาสตราจารย์ นายแพทย์โชติ บูรณกาล ทานยาก็หายไปแล้วก็เริ่มป่วยอีก คุณพ่อต้องปรึกษาเฉพาะนายแพทย์ผู้นี้เป็นประจำมาตลอด ขณะท่านป่วยครั้งนี้ท่านนอนอย่างสงบไม่กระวนกระวาย มีความจำได้ดีเป็นปกติ และท่านพูดว่า ขอไปอย่างสงบไม่ให้รบกวน มือของท่านยกประสานในท่าพนมเหนือศีรษะตลอดเวลา ข้าพเจ้าไม่สบายใจเพราะคุณพ่อไม่ได้ทานอาหาร ทานแต่ยากับน้ำ น้ำนมน้ำส้มคั้น จึงไปปรึกษาแพทย์อีก คุณหมอได้จัดยามาฉีดเป็นยาแทนอาหาร และให้คุณมาลัย ฯ พยาบาลประจำศาลาเทศบาลมาช่วยพยาบาล คุณมาลัยมาฉีดให้ทุกวัน 6 เข็ม พร้อมทั้งแนะนำการปฏิบัติต่อคนไข้ ครั้นฉีดยาได้ 6 เข็ม ซึ่งเป็นวันสุดท้าย ในวันที่ 25 มกราคม 2516 ครั้นถึงเวลาตอน 6 โมงเย็น คุณพ่อก็ได้จากไปด้วยอาการที่สงบเงียบ สงบจริง ๆ เหลนอ้น— ตัวน้อยอายุเพียง 4 ขวบเศษ ๆ ลูกชายคนเล็กของลูกชายข้าพเจ้าแกเดินตามมาในห้องที่คุณพ่อนอนป่วย แล้วเดินขึ้นไปบนที่นอนเอามือช้อนศีรษะคุณชวด เรียกคุณชวด ๆ เมื่อไม่มีเสียงตอบหรือยิ้มรับดังที่เคย ตาอ้นก็พูดออกมาว่า อ้อคุณชวดไปสวรรค์หรือ แกพูดซ้ำอีกว่า อ้อ คุณชวดไปสวรรค์แล้ว ข้าพเจ้านั้นได้ยินหลานพูดก็เกิดปลื้มปีติ ในกรรมดีที่คุณพ่อได้ทำไว้เมื่อท่านมีชีวิตอยู่ แต่ข้าพเจ้าอาลัยและเสียดายที่ทดแทนพระคุณของท่านยังน้อย กับทำให้รู้สึกว่าพวกเราทุกคนขาดต้นโพธิ์อันมีอายุยาวนาน มีกิ่งก้านในสาขาปกคลุมให้เราได้อาศัยร่มรื่นนั้น บัดนี้และต่อไปเราจะต้องต่อสู้ด้วยกำลังแรง กำลังใจ ของเราด้วยความทรหดอดทนกันไปตามลำพังโดยขาดท่านเป็นผู้ให้สติอบรมสั่งสอน ขอผลบุญและผลทานที่คุณพ่อได้ทำไว้ จงเป็นหนทางสายสวรรค์และนำดวงวิญญาณของคุณพ่อไปสู่สวรรค์อันเป็นสุคติภูมิด้วยเถิด

บรรจง ประมวญรัฐการ

25 มกราคม 2517

แด่ คุณตา คุณปู่

แต่ก่อนนี้มีคุณตาคุณปู่อยู่ร่วมด้วย
คอยเฝ้าช่วยคุ้มครองป้องกันหลาน
ความรักที่คุณปู่คุณตาให้เจือจาน
แก่หลานปู่ตาทุกผู้รู้เป็นบุญคุณ

แต่บัดนี้มิได้มีปู่ตาอยู่ร่วมด้วย
ชีวิตม้วยดับขันธ์พลันลับสูญ
ทิ้งความอาลัยให้หลานได้อาดูร
นับเพิ่มพูลจิตเศร้าเนาว์นิรันดร์

ถึงจากหลานไปก็แต่ร่างห่างลับหาย
จากเพียงกายไว้ความดีที่สร้างสรรค์
ยังตรึงแน่นตราไว้ชั่วนิรันดร์
ทุก ๆ วันหลานซึ้งตรึงดวงมาลย์

เมื่อมีปู่ตาอยู่ร่วมด้วยช่วยมีสุข
พอห่างไปใจทุกข์ปานไฉน
ขอคุณตาปู่จงรู้เถิดเกิดที่ใด
หยากตามไปอยู่ด้วยแรงกมล

ขอวิญญาณคุณตาคุณปู่สู่สุขเถิด
มรรคประเสริฐที่ได้สร้างเป็นกุศล
จงบันดาลสุขทุกขณะวิญญาณดล
ให้ส่งผลขึ้นสู่สวรรค์นิพพานเอย

หลานปู่ หลานตา

25 มกราคม 17

ระลึกถึงคุณพ่อ

สังขารเป็นของไม่เที่ยง มีการแตกดับเป็นธรรมดา อย่าไปยึดถือว่าเป็นตัวตนของเรา เมื่อรู้ว่าสังขารมีการแตกดับเป็นธรรมดา และโอกาสความแตกดับมาถึงแล้ว ก็ไม่เป็นเหตุที่จะต้องเศร้าโศรกเสียใจ แต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็จงเร่งประกอบแต่คุณงามความดีไว้ เมื่อชีวิตดับล่วงลับไปก็จะพบแต่ความสุขทั้งผู้ที่อยู่และผู้ล่วงลับไป ถ้าพูดถึงความตาย ความตายก็เป็นสิ่งธรรมดาที่สุดของมนุษย์ปุถุชน เกิดมาแล้วก็ต้องตายมิวันใดก็วันหนึ่ง ไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยงได้

ข้อความข้างต้นนี้คุณพ่อมักจะพูดให้ลูกได้ฟังอยู่เสมอ ลูกจำได้ขึ้นใจและเห็นเป็นความจริงตามที่คุณพ่อพูดทุกประการ ลูกรำลึงถึงคำพูดของคุณพ่อได้อีกก็ตอนเวลาที่คุณพ่อจากไปแล้ว การที่คุณพ่อชอบพูดกับลูกเสมอ ๆ เช่นนี้ คุณพ่อพูดเพื่อเป็นการเตือนสติลูกให้เกิดความรู้สึกเคยชินกับความตาย เสมือนเตือนให้ลูกรู้แจ้งถึงเหตุว่า วันหนึ่งพ่อจะต้องตายจากไป เมื่อถึงเวลานั้นก็จงอย่าได้เศร้าโศรกเสียใจให้เกิดความอาดูร ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดความขาดสติอันเป็นผลเสียหายแก่การประกอบกิจการงาน

เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2516 เวลา 18.00 น. พอดี สังขารของคุณพ่อก็ถึงกาลแตกดับ ลูกจำได้ คุณพ่อนอนอยู่อย่างสงบ มือทั้งสองยังพนมอยู่เป็นปกติ คุณพ่อหายใจแผ่วเบาลงทีละน้อย ทีละน้อย ร่างกายมิได้ได้ไหวสะเทือน แล้วก็หมดลมไปต่อหน้าลูกอย่างสงบเงียบ ความวังเวง ความว้าเหว่เกิดขึ้นกับลูกทันที สิ่งที่ลูกทุกคนทำได้ขณะนั้นโดยไม่ได้นัดหมายก็คือ ลุกขึ้นย่างลงไปปลายเท้าคุกเข่าพนมมือกราบลงแทบเท้าคุณพ่อพร้อมกับภาวนา ขอให้คุณพ่อไปสู่สุคติ ขอให้คุณพ่อไปสู่สุคติ ณ ที่นั้นยิ่งเงียบ ยิ่งวังเวง ความว้าเหว่เกิดขึ้นแก่ลูกเป็นทวีคูณ ลูกขอรับว่าลูกยังเป็นปุถุชนจึงยังอดใจไม่ได้ เมื่อคุณพ่อซึ่งเป็นสุดที่รักและเคารพของลูกต้องจากไป ความเศร้าโศกความเสียใจจึงเกิดกับลูกอย่างสุดซึ้งตามมา แต่ลูกก็แก้ปัญหาโดยจะให้คุณพ่ออยู่กับลูกต่อไปอีก จึงได้ตั้งศพบำเพ็ญกุศลที่บ้านตลอดมา ซึ่งยังมีความรู้สึกให้เกิดกับลูกว่าเสมือนคุณพ่อยังมิได้จากลูกไปจริง ๆ

คุณพ่อรู้แจ้งถึงกาลมรณะโดยแน่แท้ เพราะก่อนหน้าที่คุณพ่อจะจากลูกไปเพียง 4 วัน จำได้ว่าวันนั้นเป็นวันอาทิตย์ที่ 21 มกราคม 2516 ขณะที่ลูกชายลูกหญิงของคุณพ่อเข้าเยี่ยมดูอาการและพยาบาล พ่อมองดูลูกเฉย ๆ แล้วถามลูกด้วยคำพูดที่ชัดถ้อยชัดคำว่า "จะถามอะไรพ่อบ้างหรือไม่" ลูกนิ่งไม่ได้พูดอะไรเพราะตะลึงในคำถามครั้งสุดท้ายของคุณพ่อในความรู้สึกของลูกเกิดความเกรง คิดไปว่าจะเป็นการรบกวนคุณพ่อเลยไม่เอ่ยถามอะไร แต่ลูกคนหนึ่งของคุณพ่อกลับเสไปว่า "คุณพ่อยังไม่เป็นอะไรมาก" คุณพ่อนิ่งมิได้พูดอะไรอีก ดูเถิดคุณพ่อจะจากไปยังแสดงเมตตาธรรมแก่ลูกเช่นนี้อีก ความจริงลูกอยากจะถามในสิ่งที่ลูกไม่รู้แต่ลูกก็ไม่ได้ถาม ปัจฉิมวาจาของคุณพ่อนี้ลูกจำได้ขึ้นใจและติดตาในกาลกิริยาโดยไม่ลืม นับเป็นพระคุณแก่ลูกอย่างสูงอีก ลูกจำได้ปัจฉิมวาจาของคุณพ่อ "จะถามอะไรพ่อบ้างหรือไม่"

ในการพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อ ลูกได้ปรึกษากันว่าจะพิมพ์หนังสือเป็นอนุสรณ์แด่คุณพ่อ เมื่อคุณพ่อยังมีชีวิตอยู่คุณพ่อเป็นนักอ่านหนังสือถึงกับเป็นสมาชิกรับวารสารหนังสือธรรมจักษุ ของมหามกุฏราชวิทยาลัย และวารสารพุทธธรรมของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยอ่านเป็นประจำ ลูกจึงได้ปรึกษากันค้นหาบทความที่คุณพ่อเคยอ่าน คาดคิดเอาว่าคงเป็นเรื่องที่คุณพ่อชอบและพอใจได้บางเรื่อง และเนื่องด้วยนอกจากคุณพ่อจะสนใจอ่านหนังสือเกี่ยวกับการพระพุทธศาสนา คุณพ่อยังสนใจต่อกิจการบ้านเมืองติดตามข่าวสารจากหนังสือพิมพ์รายวันเป็นประจำทุกวัน หนังสืออนุสรณ์ที่ลูกจัดพิมพ์ขึ้นนี้ จึงมีเรื่องของทางโลกและทางธรรมอยู่ด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นบรรณานุสรณ์ของคุณพ่อ สำหรับแจกจ่ายกับท่านที่เคารพนับถือญาติมิตร ที่มาร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อ

เมื่อ 25 ปีที่แล้วมา คุณแม่ก็ได้จากลูกไป ความลืมเลือนก็ยังมิได้จางจาก บัดนี้คุณพ่อได้จากไปอีก จะมีความว้าเหว่ ความอ้างว้างอะไรอีกเล่า สำหรับลูกซึ่งอยู่ในภาวะที่ขาดทั้งคุณพ่อและคุณแม่จะพึงได้รับมากกว่านี้อีก

การอุปการะและคำสั่งสอนที่คุณพ่อและคุณแม่ได้อุปการะสั่งสอนให้แก่ลูก ทำให้ลูกสามารถประกอบสัมมาอาชีวะได้จนเติบใหญ่ ณ บัดนี้ ลูกไม่ลืมพระคุณ จะสนองด้วยคุณ

การประกอบแต่กรรมดี จะปฏิบัติตนตามครรลองแห่งสัปปุริสธรรม เป็นความกตัญญูและและกตเวทีแด่คุณพ่อคุณแม่อยู่ตลอดไป

ขอกุศลผลบุญที่ลูกและบรรดาท่านที่เคารพนับถือ ญาติมิตร ได้บำเพ็ญมาโดยตลอดนี้จงเป็นผลอีกส่วนหนึ่ง ที่คุณพ่อและ คุณแม่ได้บำเพ็ญแต่กุศลอยู่แล้วตลอดมาเมื่อยังมีชีวิตประกอบกันเป็นพลังปัจจัยนำดวงวิญญาณของคุณพ่อและคุณแม่เข้าสู่สุคติภูมิด้วยเทอญ

นายวิเชียร ประมวญรัฐการ
นายจำลอง ประมวญรัฐการ
นางบุญชุบ สีทอง

รายการเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม

ศพ รองอำมาตย์ตรี ขุนประมวญรัฐการ

ณ บ้านเลขที่ 107 หมู่ 2 ต. สวนใหญ่ อ. เมือง จ. นนทบุรี

วันศุกร์ที่ 26 มกราคม 2516	คณะบุตรธิดา หลาน
วันเสาร์ที่ 27 มกราคม 2516	คุณย่าชิด บ้านบางแค ธนบุรี
วันอาทิตย์ที่ 28 มกราคม 2516	คณะสงฆ์วัดท้ายเมือง
วันจันทร์ที่ 29 มกราคม 2516	คณะนางเจียน บ้านวัดยาง ธนบุรี
วันอังคารที่ 30 มกราคม 2516	คณะสมาชิกสภา เทศมนตรี และ พนักงานเทศบาล เมืองนนทบุรี
วันพุธที่ 31 มกราคม 2516	คณะข้าราชการ ฝ่ายรักษาความสะอาด กรุงเทพมหานคร
วันพฤหัสบดีที่ 1 กุมภาพันธ์ 2516	คณะกรรมการสมาคม ฯ ครู อาจารย์ โรงเรียนศรีบุณยานนท์

นอกจากนี้บุตรธิดาและหลานได้ร่วมกันบำเพ็ญกุศลอุทิศแด่คุณพ่อ คุณปู่ คุณตา เมื่อถึงรอบครบ 7 วัน 50 วัน 100 วัน ครบ 1 ปี และสวดพระอภิธรรมตลอดต่อมาดังนี้

เมื่อบำเพ็ญกุศลวันครบ 7 วัน นับจากวันถึงแก่กรรมแล้วได้อาราธนาพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมในวันธรรมสวนะกลางเดือน ในวันธรรมสวนะสิ้นเดือน ตลอดมาจนครบวันบำเพ็ญกุศลวันครบ 100 วัน นับจากวันถึงแก่กรรมรวม 8 ครั้ง

เมื่อบำเพ็ญกุศลในวันครบ 100 วันนับจากวันถึงแก่กรรมแล้ว ได้อาราธนาพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมในวันธรรมสวนะกลางเดือน ตลอดมาจนถึงวันครบรอบ 1 ปี และถึงวันธรรมสวนะกลางเดือน 3 คือวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2517 ตรงกับวันพฤหัสบดีขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 รวม 10 ครั้ง

ตั้งแต่ขุนประมวญรัฐการ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา มีท่านที่เคารพ ญาติ นับถือ บุตรธิดาและหลานเป็นเจ้าภาพ อาราธนาพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมอุทิศส่วนกุศลแด่ท่าน รวมทั้งสิ้น 26 ครั้ง

ขอกุศลผลบุญที่บรรดาท่านที่เคารพนับถือ ญาติมิตร บุตรธิดาและหลานได้บำเพ็ญตลอดมานี้ จงเป็นพลังปัจจัยส่งผลให้ดวงวิญญาณของขุนประมวญรัฐการได้เข้าสู่สุคติภูมิด้วยเทอญ

เจ้าภาพขอขอบพระคุณอย่างสูงแด่ท่านที่เคารพนับถือ ญาติ และมิตรสหาย ที่กรุณาให้เกียรติเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม และให้เกียรติมาร่วมงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์ตรีขุนประมวญรัฐการ คุณพ่อ คุณปู่ คุณตา ของเจ้าภาพมา ณ โอกาสนี้

ราชบัณฑิตยสถาน

10 มกราคม 2517

เรียน คุณจำลอง ประมวญรัฐการ

จดหมายของคุณลงวันที่ 30 ธันวาคม 2516 ขอปาฐกถาเรื่อง "แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ" ที่ตีพิมพ์ลงในวารสารพุทธธรรม ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 ประจำเดือนกุมภาพันธ์ 2502 เพื่อนำไปพิมพ์เป็นบรรณานุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อของคุณนั้น ผมไม่ขัดข้อง ความจริงเรื่องนี้ผมได้เขียนโดยละเอียดยิ่งกว่านั้น และได้นำลงในนิตยสาร "แม่บ้านการเรือน" จนจบ ต่อมาได้ตีพิมพ์เป็นเล่ม 2 ครั้ง ครั้งหลังสำนักพิมพ์แพร่พิทยาได้นำไปตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2516 นี้เอง คุณอาจหาอ่านโดยละเอียดได้จากหนังสือนั้น

ผมขออนุโมทนาในกุศลวิทยาทานที่คุณจะได้ประกอบในงาน พระราชทานเพลิงศพคุณพ่อคุณในครั้งนี้ด้วยเป็นอย่างยิ่ง ถ้าคุณจะนำปาฐกถาเรื่องนี้ไปตีพิมพ์กรุณาลงชื่อว่า "พระกวีวรญาณ (จำนงค์ ทองประเสริฐ)" เพราะผมได้ลาสิกขามากว่า 10 ปีแล้ว และเมื่อพิมพ์เสร็จแล้ว กรุณาส่งไปให้ผมสัก 5 เล่มด้วย

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(นายจำนงค์ ทองประเสริฐ)

ปาฐกถา

พระกวีวรญาณ (จำนงค์ ทองประเสริฐ)

แสดง ณ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ฯ

8 พฤศจิกายน 2511

ชื่อเรื่อง

แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส ฯ

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธะพระองค์นั้น

เพื่อนสหธรรมมิก และ ท่านสุภาพชนทั้งหลาย

วันนี้ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติอย่างมากที่ได้รับอาราธนาจากพุทธสมาคมให้มาแสดงปาฐกถาในที่นี้ก่อนอื่นข้าพเจ้าก็ต้องขอออกตัวเสียหน่อยตามธรรมเนียมว่า การแสดงปาฐกถาของข้าพเจ้าในครั้งนี้อาจจะทำให้ท่านผู้ฟังต้องผิดหวังไปบ้าง ทั้งนี้เพราะว่าข้าพเจ้าเองก็ไม่ใช่นักพูด ไม่ใช่นักปาฐกถาหรือไม่ใช่นักเทศน์อะไรทั้งนั้น ข้าพเจ้ามาพูดในที่นี้มาพูดในฐานะที่เป็นนักศึกษาคนหนึ่งเท่านั้นเอง และเรื่องที่จะนำมาพูดในวันนี้ก็รู้สึกว่าเป็นเรื่องซึ่งอาจจะแปลกกว่าองค์ปาฐกอื่น ๆ ที่ได้เคยนำมาพูด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าของเรา และพอดีว่าวันนี้วันที่ ๘ พฤศจิกายน ซึ่งในวันหนึ่งเมื่อหลายปีมาแล้ว เป็นวันที่ได้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในเมืองไทย และวันนี้ข้าพเจ้าก็มาพูดเรื่องในทำนองนั้นอีก

เพียงหัวข้อเรื่องก็รู้สึกว่าออกจะยืดยาวไปเสียแล้ว คือหัวข้อเรื่องว่า "แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ" ทำไมข้าพเจ้าจึงตั้งชื่ออย่างนั้น และทำไมเจ้าชาย-สิทธัตถะจึงต้องไปกู้อิสรภาพ และเจ้าชายสิทธัตถะได้เคยเสียอิสรภาพให้แก่ใครหรือ ถ้าท่านผู้ฟังจะได้อ่านหนังสือต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพุทธประวัติที่ได้มีนักเขียนเขียนไว้เป็นจำนวนมากมาย ท่านอาจจะไม่เคยพบเรื่องนี้มาเลยก็ได้ ความจริงเรื่องนี้ก็เป็นเรื่องซึ่งได้มาเกิดขึ้นในความรู้สึกของข้าพเจ้าไม่นานนัก และความรู้สึกอันนี้เกิดขึ้นมาจากการค้นคว้าในฐานะที่เป็นนักศึกษาคนหนึ่งเท่านั้นเอง

ก่อนที่จะพูดถึงเรื่องการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ ท่านผู้ฟังก็อาจจะสงสัยว่า ข้าพเจ้ามีหลักฐานอย่างไรที่ว่าเจ้าชายสิทธัตถะจะต้องกู้อิสรภาพ หมายความว่าดินแดนหรือแว่นแคว้นของเจ้าชายสิทธัตถะ ก็คงจะต้องเป็นเมืองขึ้นของใครคนใดคนหนึ่งอย่างแน่นอน ซึ่งเรื่องนี้ก็มีหลักฐานอยู่หลายแห่ง และหลักฐานอันนั้นมีอยู่ในพระไตรปิฎกนี่เอง ซึ่งข้าพเจ้าจะยกหลักฐานมาให้ดูสัก ๒ แห่ง ที่แสดงว่า แคว้นสักกะหรือกรุงกบิลพัศดุ์ ซึ่งเป็นเมืองมาตุภูมิของเจ้าชายสิทธัตถะนั้น ได้เคยเป็นเมืองขึ้นมาแล้ว และข้อความนั้นเป็นข้อความที่เปล่งมาจากพระโอษฐ์ขององค์สมเด็จสัมมาสัมพุทธะเอง

ที่พระองค์ตรัสว่าแคว้นสักกะ หรือพวกชาวศากยะได้เคยเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่นนั้นมีอยู่ตอนหนึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่ม ๑๑ ในอัคคัญญสูตร แห่งปาฏิกวรรคฑีฆ-นิกายหน้า ๙๑ ข้อ ๕๔ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพวกวาเสฏฐ ว่า **สกฺยา โข ปน วาเสฏฺฐา รญฺโญ ปเสนทิสฺส โกสลสฺส อนนฺตรา อนุยนฺตา ภวนฺติ ฯ กโรนฺติ โข วาเสฏฺฐา สกฺยา รญฺเญ ปเสนทิมฺหิ โกสเล นิปจฺจการํ อภิวาทนํ ปจฺจุฏฺฐานํ อญฺชลิกมฺมํ สามีจิกมฺมํ ฯ** ซึ่งข้าพเจ้าขอแปลว่า วาเสฏฐะ พระราชาปเสนทิโกศลได้ทราบว่า พระสมณโคดมผู้ยอดเยี่ยม บวชแล้วจากศากยตระกูล ฯ วาเสฏฐะ ก็แหละพวกศากยทั้งหลายเป็นผู้อยู่ใกล้ชิด เป็นผู้อยู่ในอำนาจของพระราชาปเสนทิโกศล อยู่ในอำนาจ (ใช้คำว่า (**อนนฺตรา อนุยนฺตา**) ของพระราชาปเสนทิโกศล ฯ วาเสฏฐะ พวกศากยะทั้งหลายย่อมทำการต้อนรับ ทำการอภิวาทน์ ลุกขึ้นยืนรับ ทำอัญชลีกรรม ทำสามีจิกรรมในพระเจ้าปเสนทิโกศล ฯ นี้เป็นตอนหนึ่งที่พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพวกวาเสฏฐะพราหมณ์ทั้งหลาย หลังจากที่พระองค์สามารถกลับใจพระเจ้าปเสนทิโกศลให้มาเลื่อมใสในพระพุทธ-ศาสนาแล้ว

และมีอีกตอนหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อคราวขอบวชและได้มาพบกับพระเจ้าพิมพิสารที่กรุงราชคฤห์ ข้อความนั้นอยู่ในพระไตรปิฎกเล่ม ๒๕ ในบรรพชาสูตรแห่งมหาวรรค ขุททกนิกายสุตตนิบาต พระองค์ได้ตรัสกับพระเจ้าพิมพิสารว่า

อุชุํ ชนปโท ราช หิมวนฺตสฺส ปสฺสโต ธนวิริเยน สมฺปนฺโน โกสลสฺส นิเกติโน อาทิจฺจา นามโคตฺเตน สากิยา นาม ชาติยา ตมฺหา กุลา ปพฺพชิโต (มฺหิ) น กาเม อภิปตฺถยํ ฯ

ซึ่งข้าพเจ้าขอแปลว่า ราชะ (หมายถึงพระเจ้าพิมพิสาร) ชนบทของข้างภูเขาหิมพานต์สมบูรณ์ด้วยความเพียรเครื่องหาทรัพย์ เป็นเมืองขึ้นนิเกติโน เป็นเมืองขึ้นแห่งแคว้นโกศล มีพวกชื่ออาทิตย์โดยโคตร์ ชื่อศากยะโดยชาติ อาตมภาพขอบวชจากตระกูลนั้น จะบริโภคกามก็หามิได้ ฯ นี้เป็นข้อความที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอง พระองค์ยอมรับว่าแคว้นสักกะเป็นเมืองขึ้นของแคว้นโกศล และในชมพูทวีปใหญ่นั้น ได้แบ่งแคว้นใหญ่ ๆ ออกเป็น ๑๖ แคว้นด้วยกัน คือ อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ ซึ่งผู้ที่เรียนนักธรรมแล้วคงจะท่องได้คล่อง ใน ๑๖ แคว้นนี้ ไม่มีแคว้นสักกะรวมอยู่ด้วยเพราะเป็นเพียงชนบทเท่านั้น จึงเรียกว่าแคว้นสักกะชนบท

นอกจากในพระไตรปิฎกแล้ว ยังมีหลักฐานอีกหลายแห่ง ที่แสดงให้เห็นว่าพวกศากยะกับพวกอินเดียเป็นคนละพวก เป็นคนละสายเลือด หรือคนละตระกูลในทางหลักฐานทางภูมิศาสตร์ พวกอินเดียในเวลานั้นหรือว่าในสมัยนั้นเรียกว่าพวกอารยัน พวกอารยันทั้งหมดนี้จัดเป็นพวก (Caucasian Race) หรือพวกอารยัน แต่ว่าพวกศากยะจัดเป็นพวกมองโกเลียน (Mongolian Race) อันนี้มีหลักฐานที่แสดงว่าพระพุทธเจ้าเป็นมองโกลเพราะว่าในลักขณสูตร ในพระไตรปิฎกก็มีเหมือนกัน ในเล่ม ๑๑ ทีฆนิกายปาฏิกวรรค ในลักษณะมหาปุริสลักษณะ ๓๒ อย่าง ของพระพุทธเจ้านั้น ข้าพเจ้าจะไม่นำมาพูดว่ามีลักษณะอะไรบ้าง แต่ว่าใน ๓๒ อย่างนั้นมีข้อที่ระบุว่าพระพุทธเจ้าเป็นมองโกเลียนอยู่ ๓ ข้อด้วยกัน คือลักษณะในข้อ ๑๑ ว่า สุวณฺณวณฺโณ กาญฺจนสนฺนิภตฺโจ พระพุทธเจ้ามีผิวเพียงดังว่าสีทอง มีรัศมีหรือว่ามีผิวพรรณผ่องใสดุจว่าทองคำ และลักษณะในข้อ ๑๒ ว่า สุขุมจฺฉวิ แปลว่า เป็นผู้มีผิวละเอียด และลักษณะในข้อ ๒๙ ว่า อภินีลเนตฺโต เป็นผู้มีพระเนตรดำขลับ หลักฐานเท่านี้ก็พอแสดงให้เห็นว่าเจ้าชายสิทธัตถะไม่ใช่พวกคอเคเซียน

(Caucasian) หรือไม่ใช่พวกอารยัน และนอกจากนั้น ถ้าเราศึกษาประวัติศาสตร์จะเห็นได้ชัดว่าพระพุทธเจ้าไม่ใช่พวกอารยันอย่างเด็ดขาด เพราะเหตุว่าหนังสือพุทธประวัติเองก็ไม่ได้บอกว่าพระพุทธเจ้าเป็นชาติอะไร แต่เพียงบอกว่าในสมัยหนึ่งนานมาแล้ว แต่นานแค่ไหนไม่ทราบ ได้มีอาณาจักรแห่งหนึ่งมีพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า พระเจ้าโอกกากราช และพระเจ้าแผ่นดินองค์นั้นมี พระราชโอรสพระราชธิดา ถึง ๙ พระองค์ ซึ่งเกิดแต่มเหสีใหญ่ แต่ต่อมามเหสีใหญ่ก็ได้สิ้นพระชนม์ลงก็มามีมเหสีใหม่ และด้วยความโปรดปรานที่มีต่อมเหสีองค์ใหม่ และโปรดปรานต่อราชโอรสซึ่งเกิดแต่มเหสีใหม่นั้น ทำให้พระองค์ลืมพระองค์แล้วพลั้งพระโอษฐประสาทพรว่าจะยกราชสมบัติให้แก่โอรสของมเหสีองค์ใหม่ เป็นอันว่าโอรสของมเหสีองค์เก่านั้นหมดสิทธิ์ในราชสมบัติ เพราะฉะนั้นโอรสและธิดาทั้ง ๙ องค์ ของพระเจ้าโอกกากราชจึงจำเป็นต้องเสด็จออกจากเมือง เพื่อไปสร้างเมืองใหม่และได้เป็นผู้ตั้งตระกูลศากยะขึ้นในกรุงกบิลพัสดุ์ และก่อนที่จะมาสร้างกรุงกบิลพัสดุ์ ก็ไม่ได้บอกเหมือนกันว่าเมืองของพระเจ้าโอกกากราชอยู่ทิศใด แต่หลักของการอพยพนั้นปกติก็ต้องอพยพลง ไม่มีการอพยพขึ้น เราจะสังเกตุได้จากหลักฐานในด้านภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ไม่เคยมีการอพยพขึ้น นอกจากว่าอพยพมาติดชายทะเล ก็ต้องย้อนกลับขึ้นไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นก็พอจะสันนิษฐานได้ว่า การอพยพมาตั้งกรุงกบิลพัสดุ์นั้นต้องมาจากตอนเหนือ และกรุงกบิลพัสดุ์เวลานั้นก็คือประเทศเนปาลในปัจจุบันนี้นั่นเอง และอยู่เชิงเขาหิมาลัย พูดง่าย ๆ ก็คือพวกศากยะนี้ต้องอพยพมาจากตอนเหนือภูเขาหิมาลัย และตอนเหนือของภูเขาหิมาลัยนั้น เวลานี้ก็มีประเทศธิเบต ประเทศจีน ซึ่งหลายพันปีมาแล้ว ดินแดนที่เรียกว่าประเทศจีนก็คือดินแดนของประเทศไทยนั่นเอง เพราะว่าดินแดนไทยนั้นจดถึงภูเขาอัลไตซึ่งอยู่ทางเหนือสุดของประเทศจีน และคำว่า "*อัลไต*" นั้น โดยศัพท์ก็น่าจะแปลว่าดินแดนไทยอยู่แล้ว เพราะว่าอัลไตนี้เข้ากับหลักภาษาไทย ๒ คำ คือภาษาไทยโบราณ มีคำ อเลอ แปลว่า ร่องสวน หรือเขตสวน อเลอไต แปลว่า เขตไทย ภูเขานี้เป็นภูเขาที่คั่นดินแดนไทยกับชนต่างชาติพวกศากยะถ้าไม่ได้อพยพจากธิเบตก็คงจะมาจากตอนใต้ของประเทศจีนในปัจจุบัน ซึ่งอาจเป็นประเทศไทยก็ได้ แต่ข้าพเจ้าไม่ยืนยัน แต่ที่แปลกใจก็คือว่าพวกที่

เลื่อมใสพุทธศาสนาอย่างจริงจังนั้นเป็นพวกมองโกเลียนทั้งสิ้น เช่น จีน ญี่ปุ่น ไทย พม่า เขมร ลาว ประเทศต่าง ๆ เหล่านี้เป็นพวกมองโกเลียน ซึ่งมีอัธยาศรัยตรงกัน เพราะฉะนั้นการที่จะรับฟังความคิดเห็นของกันและกันนั้น ก็รู้สึกว่าจะรับกันง่าย คือมีคลื่นขนาดเดียวกัน

ที่ข้าพเจ้าได้บอกไว้ตั้งแต่ต้นแล้วว่าในหลักฐานพระไตรปิฎกเองก็บอกว่าเจ้าชายสิทธัตถะเป็นเพียงเจ้าชายเมืองขึ้นเท่านั้นเอง โดยศักดิ์ศรีแล้ว เจ้าชายสิทธัตถะไม่มีศักดิ์ศรีอะไรเลย ถ้าหากว่าเจ้าชายสิทธัตถะนี้ไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า โลกก็คงไม่รู้จักเจ้าชายสิทธัตถะอย่างแน่นอน

ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า เจ้าชายสิทธัตถะวางแผนกู้อิสรภาพอย่างไร ที่ข้าพเจ้าพูดนี้ไม่ได้พูดว่าพระพุทธเจ้าวางแผนการกู้อิสรภาพ แต่ข้าพเจ้าพูดถึงเจ้าชายสิทธัตถะซึ่งยังเป็นปุถุชนอยู่ ที่ทราบได้อย่างนั้น เราอาจจะสังเกตได้จากหนังสือพระไตรปิฎกนั่นเอง มีหลายแห่งหลายตอนที่ว่า ทำไมเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติใหม่ ๆ พวกโหรได้ทำนายไว้ว่าเจ้าชายสิทธัตถะนี้มีคติเป็น ๒ นัย คือว่าถ้าออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก ถ้าเป็นฆราวาสก็จะได้เป็นจักรพรรดิ์ และทำไมพระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาและพระประยูรญาติจึงไม่อยากให้ลูกชายหรือหลานชายของตนเป็นศาสดาเอกของโลก ทำไมจะต้องให้เป็นจักรพรรดิ์ด้วย ก็เพราะเหตุว่าพวกศากยะตกอยู่ในแอกของพวกอารยันโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือพระเจ้าปเสนทิ-โกศล พวกนี้จึงต้องการกู้อิสรภาพ แต่ว่ายังหาผู้นำไม่ได้ เพราะว่าการกู้อิสรภาพนั้นจำเป็นจะต้องได้ผู้นำที่เข้มแข็งและเฉลียวฉลาดจริง ๆ มิฉะนั้นแล้วแผนการนั้นจะต้องล้ม เพราะว่าในวาเสฏฐสูตรได้บอกแล้วว่า พวกศากยะทั้งหลายเป็น อนนฺตรา อนุยนฺตา แปลว่าอยู่ใกล้ชิด แสดงว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลต้องคุมแคว้นนี้ไว้อย่างใกล้ชิดทีเดียว เพราะพวกนี้ขยันขันแข็งในการทำมาหากิน แต่ด้วยเหตุที่ว่ามีกำลังน้อยกว่า จึงไม่สามารถสู้พวกอารยันได้ การเป็นผู้ชนะนั้นก็ไม่จำเป็นต้องเป็นต้องเป็นผู้ฉลาดเสมอไป บางทีก็ชนะด้วยความป่าเถื่อนก็ได้เหมือนกัน พวกอันธพาลบางพวกที่ไม่มีความรู้ความสามารถอะไร แต่ว่าด้วยความดุร้ายอะไรต่าง ๆ มีมากก็อาจสามารถเอาชนะได้ เพราะฉนั้นพวกที่ชนะตีดินแดนต่าง ๆ ได้มักเป็นพวกป่าเถื่อนกว่า เช่นพวก ลิวิโกธ เยอรมัน ตีอาณาจักรโรมันแตก หรือพวกตาดที่มา

ตีดินแดนของประเทศจีนหรือไทยได้เป็นต้น แม้พวกอารยันที่มาตีเจ้าของถิ่นในอินเดียก็เช่น-เดียวกัน

เมื่อเอาชนะเจ้าของถิ่นได้แล้ว ก็ประนามพวกเจ้าของถิ่นเดิมว่าเป็นมิลักขะซึ่งหมายความว่าเป็นพวกป่าเถื่อนทั้งนั้น จากสัญญลักษณ์ตามเรื่องได้แก่รามเกียรติซึ่งพระรามหรืออารยันนั้นเป็นมนุษย์ แต่พวกมิลักขะซึ่งเจ้าของถิ่นเดิมนั้นกลับเป็นพวกยักษ์พวกมารไป ถ้าเปรียบให้ชัดก็คือว่า แม้ว่าพระรามจะเป็นมนุษย์ก็ตามแต่ว่าทหารของพระรามเป็นลิงทั้งนั้นยังไม่เป็นคนเลย พระรามยังต้องจับมาเป็นทหาร แต่พวกยักษ์นั้นมีความรู้ความสามารถมากแม้ปรัชญาต่าง ๆ ในตะวันออกในบูรพาทิศ ในประเทศอินเดียเดิมก็พวกมิลักขะหรือเจ้าของถิ่นนั้นเองเป็นเจ้าของ แต่พวกอารยันได้เอาไปดัดแปลงแก้ไขให้ดีขึ้นเท่านั้นเอง หรืออย่างวิธีการคิดดินปืนหรือคิดแม่พิมพ์ ก็พวกมงโกเลียนคิด แล้วพวกตะวันตกนั้นเองเอาไปจากเมืองจีน แต่พวกมงโกเลียนเราไม่มีนิสัยในการที่จะเสริมต่อให้มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป คิดได้แล้วมักจะเก็บเอาไว้เอง เพราะฉะนั้นความเจริญรุ่งเรืองหรือความคิดต่าง ๆ จึงตกอยู่กับพวกตะวันตกเสียหมด

ฉะนั้น เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้รับการพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์พระ-ราชบิดาและพระประยูรญาติจึงดีพระทัยมาก คิดว่าเจ้าชายสิทธัตถะนี่แหละจะเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการที่จะกู้อิสรภาพ แต่ว่าในที่สุดเจ้าชายสิทธัตถะ ในฐานะที่พระองค์ได้ทรงสร้างบารมีมาไม่ใช่เพื่อความเป็นจักรพรรดิ์ แต่ว่าทรงสร้างบารมีมาเพื่อความเป็นศาสดาเอกของโลก เพราะฉะนั้นพระองค์ก็ต้องไปตามลิขิตที่พระองค์ได้ลิขิตไว้ ไม่ใช่พระพรหมลิขิตเป็นลิขิตของพระองค์เอง เพราะฉะนั้นพระองค์จึงยอมสละความสุขนานาประการ แต่ก่อนที่จะสละความสุข พระองค์ก็ได้ตักตวงเอาความสุขไว้แล้วทุกชนิด พระองค์ทรงมีทุกสิ่งทุกอย่างที่คนทั้งหลายต้องการ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงชื่อว่า เจ้าชายสิทธัตถะ แปลว่าต้องการอะไรเป็นได้ทุกอย่าง พระองค์ทรงผ่านความสุขนานาประการมาแล้ว เมื่อพระองค์เสด็จออกบวช จึงเสด็จออกไปท่ามกลางของความโศกาดูรของพระประยูรญาติทั้งหลายแต่ว่าความแน่วแน่ในพระทัยของพระองค์นั้นไม่มีใครสามารถจะยับยั้งได้ ในที่สุดพระองค์จึงได้ออกบวช และเป็นที่น่าคิดว่าทำไมเจ้าชายสิทธัตถะจึงไม่บวชหรือไม่แสวงหาโมกขธรรม

ที่แคว้นสักกะ อันเป็นดินแดนของพระองค์เอง ทำไมจึงจำเป็นจะต้องเสด็จมายังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งระยะทางจากกรุงกบิลพัสดุ์ มาถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคมในปัจจุบันนี้เป็นระยะทางประมาณ ๖๐๐ กว่ากิโลเมตร หลักฐานในพระบาลี จากกรุงกบิลพัสดุ์มายังแม่น้ำอโนมานที ซึ่งเป็นที่ที่พระองค์อธิษฐานบรรพชานั้น ๒๐ โยชน์ และจากแม่น้ำอโนมานทีมายังกรุงราชคฤห์อีก ๒๐ โยชน์ เป็น ๔๐ โยชน์ โยชน์หนึ่งเท่ากับ ๑๐ ไมล์ ก็ประมาณ ๔๐๐ ไมล์ แต่ว่าระยะทางในสมัยนั้นกับสมัยนี้มาเปรียบกันไม่ได้ เพราะสมัยนั้นกับสมัยนี้ผิดกันมาก สมัยนี้ความเจริญในด้านการคมนาคมมีมากเรามีถนนหนทางเรียบร้อย สามารถไปไหนมาไหนได้รวดเร็ว แต่ว่าสมัยนั้นแต่ละกิโลเมตร ไม่ใช่กิโลเมตรเสียแล้ว เป็นกิโลกรรมไป กรรมเหลือเกิน จะต้องเดินผ่านป่าเขาลำเนาไม้ จะต้องข้ามเขาจะต้องผ่านความทุกข์ยากนานาประการ พระองค์ได้มุ่งมายังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมก็เพราะพระองค์ต้องมีแผนการอย่างแน่นอน เพราะโมกขธรรมคือความหลุดพ้นนั้น ก็ไม่จำเป็นจะต้องมีเฉพาะที่แคว้นมคธเท่านั้น ความจริงมีอยู่ทุกหนทุกแห่งเพราะว่าความหลุดพ้นนั้นอยู่ที่ตัวเรา ไม่จำเป็นต้องแสวงหาที่ไหน สันติภาพหรืออะไรต่าง ๆ ก็ไม่จำเป็นจะต้องเรียกร้องเมื่อทุกคนใฝ่สันติแล้ว สันติภาพก็เกิดขึ้นเอง -

การที่เจ้าชายสิทธัตถะได้เสด็จมายังกรุงราชคฤห์ ก็เพราะพระองค์มีแผนการเพราะว่าในสมัยนั้นบรรดาแคว้นทั้ง ๑๖ แคว้นนั้น แคว้นที่สำคัญที่สุดก็คือแคว้นมคธ กับแคว้นโกศล เพราะว่าสองแคว้นนี้ได้รวมแคว้นอื่นเข้าไว้ด้วย พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นกษัตริย์สองแคว้น คือแคว้นอังคะซึ่งมีนครหลวงชื่อว่าจัมปา กับแคว้นมคธซึ่งมีเมืองหลวงชื่อว่าราชคฤห์ และพระเจ้าปเสนทิโกศลก็เป็นกษัตริย์สองเมือง คือกษัตริย์แคว้นกาสี อันมีเมืองหลวงชื่อว่าพาราณสี แคว้นโกศลเมืองหลวงชื่อสาวัตถี เป็นอันว่าเมืองใหญ่ ๆ ๖ เมืองในชมพูทวีปในเวลานั้น สี่เมืองอยู่ในอำนาจของพระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระเจ้าพิมพิสารและทั้ง ๒ ประเทศนี้อยู่ใกล้ชิดกัน แต่ที่ไม่รบกันก็เพราะสองเมืองนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันโดยเหตุที่ต่างคนต่างก็เป็นน้องเขยซึ่งกันและกัน คือพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นน้องเขยของพระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าพิมพิสารก็เป็นน้องเขยของพระเจ้าปเสนทิโกศล สงคราม

ก็ไม่เกิดขึ้น แต่ใน ๒ แคว้นนี้ แคว้นที่มีอำนาจมากก็คือแคว้นมคธ เพราะหลังจากพระเจ้าพิมพิสารสวรรคตแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร ได้ยกกองทัพไปตีแคว้นโกศลแตก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอำนาจของแคว้นมคธนั้นมีมากกว่า แต่รอจังหวะเท่านั้นเอง รบเมื่อไรก็ชนะเพราะฉะนั้นสองเมืองนี้จึงเป็นเมืองที่สำคัญมากที่เจ้าชาย-สิทธัตถะจำเป็นจะต้องมา เพราะถ้าพระองค์ตรัสรู้ในประเทศที่เป็นมหาอำนาจจริง ๆ แล้ว ประเทศมหาอำนาจนั่นแหละ ที่จะช่วยให้การตรัสรู้ของ พระองค์มี โอกาสแพร่ หลายไปได้รวดเร็ว เพราะประเทศมหาอำนาจนั้นเป็นเสมือนกรมประชาสัมพันธ์ที่ยิ่งใหญ่ทีเดียว ประ-เทศเล็ก ๆ มักจะเอาอย่างประเทศใหญ่ ๆ ต้องคอยฟังเสียงประเทศใหญ่ ๆ เสมอ ไม่ว่าในอดีตหรือในปัจจุบัน ในปัจจุบันนี้ก็เช่นเดียวกัน สงครามจะเกิดขึ้นเมื่อไรก็ได้ ถ้าหากว่าคนเพียง ๒ คน ตัดสินรบ พวกเล็ก ๆ ก็ต้องพลอยรบไปด้วย แต่เพราะเหตุว่าคนใหญ่ ๆ ยังไม่ตัดสินใจรบกัน สันติภาพก็ยังมีอยู่

สมัยนั้นก็เช่นเดียวกับสมัยนี้ ประเทศใหญ่ ๆ ย่อมเป็นประเทศที่เจริญในทุกแง่ทุกมุม ทั้งในด้านศิลปวิทยาการ ในด้านปรัชญา ทั้งในด้านศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในอินเดียมีนักศาสนามากมายหลายลัทธิ หลายศาสนาซึ่งเมื่อรวมแล้วมีลัทธิใหญ่ ๆ ถึง ๖๒ ลัทธิ ซึ่งเรียกว่าทิษฐิ ๖๒ ซึ่งปรากฏในพรหมชาลสูตรทิษฐิ ๖๒ หมายถึงปรัชญา ๖๒ แบบ ก็เพราะพรหมชาลหมายถึงปรัชญา พรหมชาลสูตรก็เป็นเรื่องของปรัชญาทั้งสิ้น แสดงว่าในสมัยนั้นปรัชญาที่สำคัญ ๆ มีถึง ๖๒ ทัศนะ ซึ่งในบรรดา ๖๒ ทัศนะนั้นที่มีอยู่นั้นคงก็คือในแคว้นมคธกับแคว้นโกศล และใน ๒ แคว้นนี้ เจ้าชายสิทธัตถะก็เลือกเอาแคว้นหนึ่ง แต่แคว้นที่เลือกที่สุดก็คือแคว้นมคธ เพราะว่าแคว้นโกศลนั้นเป็นเมืองที่มีอำนาจเหนือศากยะอยู่แล้วไม่น่าไป เพราะฉนั้นพระองค์จึงมุ่งมาที่แคว้นมคธ และเมื่อมาถึงก็ได้ศึกษาเล่าเรียนในสำนักต่าง ๆ ซึ่งมีชื่อเสียง นั่นคือสำนักของอาฬารดาบสกับอุททกดาบสซึ่งเป็นนักปราชญ์ที่มีลูกศิษย์ลูกหามากมาย มีความรู้สูง เช่นเดียวกับคนที่ไปเข้ามหาวิทยาลัยในประเทศมหาอำนาจ ก็จำเป็นต้องเลือกเหมือนกัน มหาวิทยาลัยที่ใหญ่โตมีชื่อเสียงมาก เราก็ต้องการไปเข้ามหาวิทยาลัยนั้น เช่นจะไปอังกฤษก็ต้องได้เข้ามหาวิทยาลัยออกสฟอร์ดหรือเคมบริดจ์ ถ้าไปอเมริกาก็ต้องไปมหาวิทยาลัยฮาวาร์ดหรือเยล เพราะจะสร้างเกียรตินิยมได้ดีกว่ากัน เจ้าชายสิทธัตถะก็เช่น

เดียวกัน ไปศึกษาในสำนักของอาฬารดาบสกับอุททกดาบส แม้ศึกษาจนหมดความรู้ของท่านอาจารย์แล้วก็ยังไม่ได้ตรัสรู้ดังประสงค์ แสดงให้เห็นว่าในด้านปรัชญาของพวกอารยันมีเท่าไร เจ้าชายสิทธัตถะเรียนหมด ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่ใช่ทางตรัสรู้ และอีกประการหนึ่งวิธีซึ่งเขาเลื่อมใสกันมากก็คือการทรมานกาย เพราะถือว่าเป็นการเผากิเลสเพื่อให้หมดไปจะได้ไปอยู่กับพระปรมาตมันหรือพระมหาพรหม เพราะร่างกายของเรานี้มีกิเลสสกปรก สิ่งสกปรกเกิดเพราะมนุษย์ต้องรับประทานอาหาร เพราะฉนั้นวิธีที่ดีที่สุดก็คือว่าต้องกำจัดตัวต้นเหตุที่ทำให้เกิดสกปรกเหล่านั้น คือกำจัดอาหารเสียนั่นคือต้องอดอาหาร พระพุทธเจ้าก็ต้องอดอาหารไปด้วย ตอนนั้นยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะอยู่ก็จำเป็นต้องอดอาหารด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อศึกษาให้จบหลักสูตรของพวกอารยันนั่นเอง อะไรเป็นหลักสูงสุดของเขาพระองค์ทรงศึกษาหมด แต่ในที่สุดการอดอาหารหรือการทรมานร่างกายด้วยวิธีต่าง ๆ ก็ไม่ได้ผล ไม่ใช่ทางตรัสรู้ แล้วพระองค์ก็เลิกความเชื่อถือต่าง ๆ ซึ่งพวกอารยันเข้าใจว่าจะเป็นทางตรัสรู้ เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้ทดลองหมดแล้ว เห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้ พระองค์จึงได้ทรงค้นคว้าหาวิธีที่จะนำไปสู่การตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ในที่สุดพระองค์ก็ได้ตรัสรู้สมดังปรารถนาด้วยวิธีการบำเพ็ญเพียรทางจิต ซึ่งเป็นความพยายามที่เกิดจากพระองค์เอง วิธีนี้เองที่ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะกลายเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ คือผู้ที่ตรัสรู้เองโดยชอบ แต่ว่าการที่พระองค์ได้หันมาบำเพ็ญเพียรทางจิตนี้ก็ได้ทำให้พระปัญจวัคคีย์ทั้งห้าซึ่งได้เลื่อมใสพระองค์ และเห็นว่าวิธีทรมานกายเท่านั้นที่จะเป็นทางแห่งความหลุดพ้น เมื่อเห็นเจ้าชายสิทธัตถะมาเสวยอาหารอีกก็รู้ว่าเจ้าชายสิทธัตถะนี้ดำเนินนอกรีตนอกรอยเสียแล้ว ตนก็เกิดความไม่พอใจ ไม่เลื่อมใส เลยหนีไปหมด การหนีไปของพระปัญจวัคคีย์เหล่านั้นกลับเป็นโชคของพระพุทธเจ้า เพราะว่าถ้าพระปัญจวัคคีย์ไม่หนีไป พระองค์อาจตรัสรู้ช้าก็ได้ เมื่อเขาไปหมดแล้วการบำเพ็ญเพียรทางจิตซึ่งต้องการความสงบจึงเกิดขึ้น และความสงบก็ต้องอยู่ในที่สงัดถ้ายังมีการพลุกพล่านอยู่ ก็จะหาความสงบไม่ได้ นับว่าพระองค์มีโชคตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตรัสรู้ และในที่สุดพระองค์ก็ตรัสรู้ในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ ก่อนพระพุทธศักราช ๔๕ ปี การตรัสรู้ของพระองค์ก็เป็นการตรัสรู้ซึ่งพลิกประวัติศาสตร์แห่งความเชื่อถือใด ๆ ของชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น นั่นคือความเชื่อถือของพวกพราหมณ์ที่ว่าเขาเกิดมาจากพระผู้เป็นเจ้า คือพระพรหม หรือพระนารายณ์ ข้อนี้

ถ้าเทียบให้เห็นในด้านชีววิทยา ก็นับเป็นความเจริญขั้นสูงสุดของวิชาชีววิทยา แม้ชีววิทยาในปัจจุบันนี้ก็ยังไม่เข้าถึง เพราะในสมัยโบราณเมื่อหลายพันปีมาแล้ว เขานึกว่ามนุษย์เกิดจากพระพรหม พระพรหมเป็นผู้สร้างเรา พระพรหมสร้างโลกและสร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลก นี้เป็นความเชื่อถือของพวกพราหมณ์ในสมัยนั้น แต่พระพุทธเจ้าได้ตีความหมายของพรหมไปอีกอย่างหนึ่ง พระองค์ได้ตรัสว่า **พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร** มารดาบิดาชื่อว่าพรหม **(ของบุตร)** พระพรหมแปลว่าผู้ประเสริฐ ผู้ประเสริฐก็คือผู้ที่ต้องประกอบด้วยธรรมะ ๔ ประการคือมีเมตตา ความรัก ปรารถนาจะให้เขาเป็นสุข กรุณา สงสาร อยากจะให้พ้นทุกข์ มุทิตา พลอยยินดีเมื่อเขาได้ดี อุเบกขา วางเฉยและมีความยุติธรรม มารดาบิดาไม่มีการอิจฉาริษยา เมื่อบุตรได้ดี เพราะฉะนั้นมารดาบิดาจึงชื่อว่าเป็นพรหม ทีนี้ ความหมายของพรหมที่ว่ามี ๔ หน้า เลยกลายเป็นความหมายของมารดาบิดาซึ่งประกอบด้วยธรรมะ ๔ ประการ ความหมายที่ว่าเราเกิดจากพรหมหรือเกิดจากมารดาบิดานั้น เด็กก็รู้ เป็นความรู้ที่สามัญเหลือเกิน และเมื่อโลกวิวัฒนาการมาตามลำดับ ความรู้ความเข้าใจที่ว่าเราเกิดจากพรหม ก็พลอยวัฒนาการไปด้วย ต่อมาความเข้าใจของพวกพราหมณ์ก็มาถึงว่าพระนารายณ์เป็นผู้สร้าง และคำว่านารายณ์ก็สร้างเป็น ๔ มือ รูปร่างหน้าตาเขียว ๆ อะไรทำนองนั้นตามที่วรรณคดีได้สร้างไว้ แต่คำว่านารายณ์นั้นแปลตามศัพท์มาจาก คำว่า **นิร+อายนะ นิร แปลว่าน้ำ อายนะ แปลว่า ไป นารายณ์ แปลว่า ไปในน้ำ** และอยู่ในความเป็นสมุทร **คือน้ำนม** ตามหลักชีววิทยา นารายณ์ก็คือ สเปอร์มาโธซัว (SPERMATOZOA) และตามหลักชีววิทยาก็เป็นผู้สร้างสรรค์ตัวเราเอง จะเห็นว่าความคิดในด้านชีววิทยาในสมัยนั้นไปไกลมากทีเดียว

ในนารายณ์ ๑๐ ปาง ปางที่ ๙ เกิดหลังพุทธกาล เมื่อสังกราจารย์กำลังจะผนวกเอาพุทธศาสนาเข้าไว้ในศาสนาพราหมณ์ แต่ว่าความเชื่อถือในการอวตารของพระนารายณ์นั้นมีมานานแล้ว ถ้าเราพยายามศึกษาเรื่องนารายณ์สิบปางดูจะเห็นได้ว่าทฤษฎีนี้เป็นทฤษฎีที่ดาร์วิน (Charles Darwin) ได้หยิบเอาไปใช้นั่นเอง เพราะว่าปางแรก ของพระนารายณ์คือเกิดเป็นปลา ปางที่ ๒ เกิดเป็นเต่า (สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ) ปางที่ ๓ เป็นหมู ปางที่ ๔ เป็นคนค่อม แล้วต่อมาตามลำดับจนเป็นพระกฤษณะ พูดง่าย ๆ ก็คือการวิวัฒนาการของ

เซลล์ของสิ่งที่มีชีวิตตามทฤษฎีของดาร์วิน ถือว่าคนเรามาจากเซลล์เดียว เซลล์นั้นเดิมอยู่ในน้ำแล้วค่อย ๆ วิวัฒนาการมาเป็นปลา จากปลาวิวัฒนาการมาเป็นสัตว์ครึ่งน้ำครึ่งบก เต่าก็เป็นสัตว์ครึ่งน้ำครึ่งบก และตรงกับทฤษฎีของพวกพราหมณ์ จากสัตว์ครึ่งน้ำครึ่งบกก็เป็นสัตว์บก สัตว์บกเกิดมาแล้ว ในทฤษฎีเกี่ยวกับพระนารายณ์อวตารปางที่ ๓ เป็นหมูเป็นสัตว์บกเต็มที่ จากหมูมาเป็นคนค่อมหรือคนเตี้ย คือพวกมนุษย์วานรนั่นเอง จะเห็นว่าใกล้ความวิวัฒนาการมาเป็นมนุษย์แล้ว

ทีนี้ วิวัฒนาการด้านจิตใจ จากคนป่าคนดงเช่นรามสูร ก็คือคนที่ยังเป็นยักษ์เป็นมารอยู่ หมายความว่ายังมีชีวิตที่เต็มไปด้วยการผจญภัย เต็มไปด้วยความทารุณร้ายกาจต่าง ๆ ตามวิสัยของครึ่งคนครึ่งสัตว์ แต่ว่าวิวัฒนาการทางด้านจิตใจนี้ได้วิวัฒนาการมาตามลำดับจนกระทั่งถึงพระกฤษณะ และพระราม แล้วต่อมาเขาเห็นว่าเอาพระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ชาวโลกยกย่องมากจึงถูกจัดเป็นอีกปางหนึ่ง เป็นปางที่ ๙ และปางพระพุทธเจ้านี้เป็นปางซึ่งสังกราจารย์นักปราชญ์ในศาสนาพราหม์ได้ผนวกเอาพุทธศาสนาเข้าไว้แล้วบอกว่าพระพุทธศาสนานี้คือพระนารายณ์ปางหนึ่งนั่นเอง ได้อวตาลลงมา เพราะฉนั้นจะเห็นได้ว่าในด้านของชีววิทยาในสมัยนั้นถือว่าคนเรานี้เกิดขึ้นมาจากสเปอร์มาโตซัวคือพระนารายณ์ แต่ว่าพระพุทธเจ้าได้หักล้างทั้งหมด นั่นคือการตรัสรู้ของพระองค์ได้ตรัสรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง ว่าการบังเกิดขึ้นของชีวิตจะต้องอาศัยปัจจัยอะไรบ้าง ซึ่งมีปัจจัยอยู่ ๑๒ อย่างด้วยกัน ขึ้นต้นว่า อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา ซึ่งนักศึกษาอภิธรรมก็คงทราบดี และข้อสำคัญ ชีวิตเราคือนามรูปนั้น วิญญาณเป็นผู้สร้างสรรค์ (วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ) วิญญาณเป็นผู้สร้างนามรูป หรือสร้างตัวเรา วิญญาณจะสร้างอย่างไรนั้นเป็นรายละเอียดซึ่งไม่ใช่เรื่องที่จะนำมาพูดในที่นี้ แต่เพียงจะชี้ให้เห็นว่าเป็นอีกทรรศนะหนึ่งซึ่งเจ้าชายสิทธัตถะได้ค้นพบว่าตัวเราไม่ได้เกิดจากสเปอร์มาโตซัวเท่านั้น แต่ว่าซึ้งเข้าไปอีกถึงเรื่องวิญญาณ ซึ่งเป็นเรื่องที่นักวิทยาศาสตร์เดี๋ยวนี้ยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ เพราะฉนั้นความเจริญในด้านชีววิทยาของตะวันตกในปัจจุบันนี้จึงไปแค่ทฤษฎีพระนารายณ์เท่านั้นเอง ยังไม่เข้าถึงหลักปฏิจจสมุปบาทของพระองค์ เพราะฉะนั้นพุทธศาสนานั้นจึงเป็นเรื่องที่มีความเจริญล้ำหน้าวิทยาศาสตร์

ไปตั้ง ๓๐๐๐ ปี เพราะนี่ ๒๕๐๐ ปีแล้ว ยังเข้าไม่ถึง นี้คือความอัศจรรย์ของพุทธศาสนา ชีวประวัติของพระพุทธเจ้าจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก เพราะพระองค์สามารถดำรง พระชนมชีพต่อมาได้อีก ๔๕ ปี หลังจากตรัสรู้ ทั้งที่ทฤษฎีของพระพุทธเจ้าได้หักล้างทฤษฎีของศาสนาพราหมณ์อย่างสิ้นเชิง ทั้งเจ้าชายสิทธัตถะก็เป็นคนละเผ่ากับพวกอารยัน แต่เจ้าชายสิทธัตถะก็ได้มาสร้างความยิ่งใหญ่ขึ้นในกลุ่มของชาวอารยัน ถ้าเรานึกถึงศาสนาอื่น ๆ เช่นพระเยซูไคร๊สต์ก็ดี พระมหหมัดก็ดี ชีวิตของท่านเหล่านั้นต้องลำบากมา ต้องต่อสู้และสร้างชีวิต ในที่สุดถูกประหารชีวิตหรือเร่ร่อนไปตามเรื่องตามราว ซึ่งผิดกับพระพุทธเจ้า ๔๕ ปีแห่งการประกาศพระศาสนาพระองค์ทรงประกาศศาสนาอยู่ได้ด้วยความปลอดภัย และพวกอารยันซึ่งเคยมีอำนาจเหนือพระองค์นั้นแหละได้หันมาอ่อนน้อมต่อพระองค์ ซึ่งแผนการนั้นมีเป็นขั้น ๆ ตามที่ข้าพเจ้าได้พูดมาแต่ต้น

ส่วนแผนการขั้นที่ ๒ นับตั้งแต่ตรัสรู้ซึ่งเป็นแผนการที่วางไว้เพื่อให้เป็นหลักฐานสำหรับการกู้อิสรภาพในอนาคตต่อไป ฉะนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เป็นองค์สัมมาสัมพุทธะแล้วก็เป็นข้อที่น่าคิดว่าทำไมพระองค์จึงไม่ทรงประกาศพระศาสนาในกรุงราชคฤห์ที่พระองค์ตรัสรู้ ทำไมต้องไปประกาศศาสนาถึงกรุงพาราณสีระยะทางจากกรุงราชคฤห์ไปพาราณสีเป็นระยะทางประมาณ ๒๕๐ กิโลเมตร และเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ก็ไม่ได้ไปไหน พระองค์ได้เสวยวิมุติสุขในสถานที่ต่าง ๆ เป็นเวลาถึง ๗ สัปดาห์หรือ ๔๙ วัน ตรงกับที่พระองค์เสวยข้าวมธุปายาสก่อนตรัสรู้ ๔๙ ปั้นเหมือนกัน คิดเฉลี่ยแล้ววันละปั้นนั่นแหละ และที่ที่พระองค์ได้เสด็จไปประทับเพื่อเสวยวิมุติสุขเป็นบริเวณรอบ ๆ ต้นมหาโพธิ์ มีอยู่ ๖ ทิศด้วยกัน ที่ไม่ได้เสด็จไปมีอยู่ ๒ ทิศ คือทิศหรดีกับทิศประจิม ไม่ได้ไปเสวยวิมุติสุข แต่ว่าไปเสวยวิมุติสุขในอีก ๖ ทิศคือทิศพายัพ ทิศอุดร ทิศอีสาน ทิศบูรพา ทิศอาคเณย์ทิศทักษิณอันนี้ก็เป็นนิมิตรเครื่องหมายอย่างหนึ่งว่า พุทธศาสนานั้นจะแผ่กระจายไปใน ๖ ทิศ ถ้าสังเกตดูอีก ๒ ทิศนั้นไม่มีพุทธศาสนาเข้าไปถึงเหมือนกัน นับว่าเป็นนิมิตรอีกอย่างหนึ่ง และแต่ละวันที่พระองค์ได้เสด็จไปเสวยวิมุติสุขนั้น การเสวยคือการอยู่ในที่ที่สงบสงัด ความรู้ที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้นเป็นความรู้ที่ประดังเข้ามาในห้วงความคิดของพระองค์มากมายหลาย

สายด้วยกัน เพราะฉะนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่พระองค์จะต้องรวบรวมความรู้นั้นจัดให้เป็นหมวดเป็นหมู่ เหมือนกับการศึกษาเพื่อทำปริญญาแขนงใดแขนงหนึ่งก็ตาม เราก็ศึกษาไว้หลายวิชา แต่ว่าการที่เอาออกมาใช้นั้นจะต้องเอาความรู้ต่าง ๆ มาประมวลกันให้เป็นหมวดหมู่เสียก่อน การสั่งสอนจึงจะง่าย พระพุทธเจ้าสมกับเป็นภควาจริง ๆ คือเป็นผู้มีโชคได้เสวยวิมุติสุขถึง ๔๙ วัน ซึ่งผิดกับศาสดาอื่น ๆ โมเซสก็ดี พระเยซูไคร๊สต์ก็ดี พระมหหมัดก็ดี ท่านเหล่านี้ได้เสวยวิมุติสุขไม่กี่วัน อย่างเช่นท่านมหหมัดก็ไปเสวยวิมุติสุขอันเกิดจากสมาธินี้ที่ถ้ำในภูเขาหิรอ หรือโมเซสก็ไปรับพระบัญญัติ ๑๐ ประการแล้วไปเสวยความสุขอันเกิดจากสมาธิที่ภูเขาซีนาย ก็เป็นเวลาหลายวันแต่ไม่มีใครที่จะเสวยวิมุติสุขเท่าพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้นการที่พระองค์ได้มีโอกาสเสวยวิมุติสุขถึง ๔๙ วันนั้น นับว่าพระองค์มีโอกาสและมีโชคดีที่จะได้ประมวลความรู้ให้เป็นหลักสำหรับดำเนินงานในโอกาสต่อไปด้วย เพราะฉะนั้นการที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วจุดแรกที่พระองค์จะประกาศศาสนา พระองค์ก็เพ่งไปที่อาจารย์ ๒ คน คืออาฬารดาบสกับอุททกดาบส เพราะพระองค์ได้เพ่งเล็งไว้ว่า คนที่จะรับพระธรรมเทศนาครั้งแรกนั้น หมายถึงว่าเมื่อฟังธรรมของพระองค์แล้วต้องเข้าใจ ไม่ใช่ว่าฟังไม่เข้าใจ เพราะว่าถ้าใครฟังธรรมครั้งแรกแล้วไม่เข้าใจ หมายความว่าพุทธศาสนาจะตั้งอยู่ไม่ได้ในอินเดีย ทั้งนี้เพราะอะไร เพราะพระองค์เป็นศาสดาใหม่ ยังไม่มีใครรู้จักแม้แต่คนเดียว ถ้าการทำงานครั้งแรกไม่ได้ผลก็หมายถึงว่าพุทธศาสนาก่อตั้งยากลำบาก เหมือนกับเช่นครูที่สอนเด็กในโรงเรียน ถ้าชั่วโมงแรกสอนเด็กไม่ได้เรื่อง เด็กไม่เลื่อมใสต่อไปก็สอนยาก นี่เป็นจิตวิทยาวิชาครูอย่างหนึ่ง

พระพุทธเจ้าเป็นบรมครู ไม่ใช่ครูธรรมดา เพราะฉะนั้นพระองค์ต้องใช้จิตวิทยามาก จะต้องเลือกคนว่าคนใดควรจะได้รับให้ฟังธรรมเป็นคนแรก คราวแรกคิดจะไม่แสดงธรรมโปรดใคร เพราะพระองค์คิดว่าเรื่องที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้น แปลกกว่าที่เขาเคยเชื่อถือกันมา อาจจะมีคนเข้าใจได้ยาก แต่ว่าอาศัยด้วยกระแสซึ่งเกิดจากเมตตาธรรมของพระองค์ ไม่ใช่ท้าวมหาพรหมดอก คือเมตตากรุณานั่นเอง พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า แม้บางคนจะไม่สามารถตรัสรู้ตามได้ แต่บางคนก็มีปัญญาเฉียบแหลมว่องไว ซึ่งเทียบได้กับดอกบัวสี่เหล่า บัวบางดอกโผล่ขึ้นพ้นน้ำรอรับแต่แสงอาทิตย์เท่านั้น พอพระอาทิตย์โผล่ขึ้นมา บัว

ก็บาน คนบางคนมีปัญญาค่อนข้างดีเพียงแต่แนะครั้งเดียวก็อาจตรัสรู้ตามได้ คนประเภทนี้ก็ยังมี เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตัดสินพระทัยประกาศพระศาสนา แต่เหตุที่อาจารย์ทั้งสองท่านได้ตายเสียก่อน จึงหมดโอกาสที่จะประกาศศาสนาในกรุงราชคฤห์

จุดเพ่งเล็งต่อไปก็คือพระปัญจวัคคีย์ เวลานี้ไปอยู่ที่สารนารถหรือที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสี ซึ่งเป็นระยะทางประมาณ ๒๕๐ กิโลเมตร เป็นอย่างต่ำ พระพุทธเจ้าได้ออกเดินทางหลังจากเสวยวิมุติสุขแล้ว ๔๙ วัน ถ้าลองนับไป หลังจากวันเพ็ญเดือนวิสาขะไปอีก ๔๙ วัน นั่นคือจะต้องออกเดินทางจากพุทธคยา ในวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๑ ซึ่งมีเวลาเดินทางจากพุทธคยาไปสารนารถเพียง ๑๐ วัน ก็จะถึงวันเพ็ญเดือน ๘ เพราะฉะนั้นระยะ ๑๐ วันนี้ต้องเดินถึงวันละ ๒๕ กิโลเมตรให้ลองคิดดูว่า ทางในสมัยนั้นไม่ใช่สมัยนี้ วันละ ๒๕ กิโลเมตรไม่ใช่เล่น ขนาดเจ้าชายสิทธัตถะเป็นลูกกษัตริย์จะต้องเดินทางขนาดนี้ แปลว่าพระองค์จะต้องตั้งใจมั่นเหลือเกิน และต้องทำงานอย่างมีแผนการจริง ๆ คนที่ทำงานอย่างไม่มีแผนการนั้นเป็นคนทำงานที่ใช้ไม่ได้ เหมือนกับสมัยนี้เขามีโครงการ ๕ ปี ๑๐ ปี ๒๐ ปี โครงการของพระพุทธเจ้าเห็นจะเป็นโครงการหลายพันปี เพราะว่าเวลานี้โลกก็ยังไม่สามารถเดินตามโครงการนั้นได้สมบูรณ์ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว จะว่าโครงการ ๕ พันปี ก็ได้ ที่เขาบอกว่าพุทธศาสนาจะไปได้ ๕ พันปี โครงการพระพุทธเจ้าเห็นจะเป็นโครงการ ๕ พันปี

ทีนี้ จุดแรกที่ไปคือสารนารถ เพราะฉะนั้นเมื่อพระองค์ได้เดินทางไปถึงสารนารถในตอนเย็นของวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ขณะที่พระองค์เสด็จไปถึงนั้น จะเห็นได้จากปฏิกิริยาของพระปัญจวัคคีย์ ซึ่งในบรรดาพระปัญจวัคคีย์นั้นองค์หนึ่งคือพระอัญญาโกณฑัญญะ ทั้ง ๆ ที่เคยเชื่อว่าเจ้าชายสิทธัตถะนั้นจะต้องเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน แต่ถึงกระนั้นความเชื่อนั้นก็ได้ลดหายลงไปอย่างมากทีเดียว เพราะว่าพอเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปพวกนี้ก็ปรึกษาหารือกันแล้วว่า นี่เห็นจะหาคนปฏิบัติไม่ได้ แต่ก่อนนั้นเราเคยปฏิบัติพัดวีอยู่ เวลานี้คงไม่มีใครปฏิบัติแล้วจึงซมซานมาหาเราอีกแล้วคนมักมากอย่างนี้ อย่าไปคบหาสมาคมเลย อย่าไปต้อนรับเลย นัดกันไว้อย่างนั้นแล้ว แต่โดยเหตุที่จิตใต้สำนึกมีอยู่ เพราะฉะนั้นพอพระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงจริง ๆ เข้า พวกนี้ก็ออกมาต้อนรับโดยพร้อมเพรียงกันโดยไม่ได้นัดหมายกันเหมือนกัน คือคนที่เคยกลัวกันมา แม้จะเป็นอิสระแก่กันแล้ว พอพบกันเข้าอีกก็อดแสดง

ความกลัวกันไม่ได้ ก็อดกลัวไม่ได้คนที่เคยเป็นเมืองขึ้นอยู่ตั้งร้อย ๆ ปี แม้จะได้เป็นเอกราช พอไปเห็นนายเก่าเข้าก็อดกลัวไม่ได้ เพราะความกลัวนั้นอยู่ในจิตใต้สำนึกเสียแล้ว

พระปัญจวัคคีย์ก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าพระปัญจวัคคีย์จะลุกขึ้นต้อนรับพระพุทธเจ้า แต่ถึงกระนั้นถ้อยคำที่พูดกับพระพุทธเจ้าก็ไม่เพราะ เช่นร้องเรียกว่า สิทธัตถะบ้าง อะไรบ้าง ซึ่งเป็นการแสดงความไม่คารวะต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงต้องบอกว่าเรานี้เป็นพุทธะแล้ว ถึงครั้งที่ ๓ ก็ยังไม่เชื่อ พระองค์จึงต้องบอกว่าคำพูดเช่นนี้พวกเธอเคยได้ยินเราพูดมาก่อนไหมว่าเรานี้เป็นพุทธะ พวกปัญจวัคคีย์ก็ชักเฉลียวใจว่าคำอย่างนี้ตนไม่เคยได้ยินมาก่อนเลย จึงนึกว่าเจ้าชายสิทธัตถะคงจะเป็นพระพุทธเจ้าแน่แล้ว จึงพากันตกลงฟังธรรมของพระพุทธเจ้า พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงครั้งนั้นเป็นครั้งแรกจึงเรียกว่าปฐมเทศนาหรือนามเต็มว่าธรรมจักกัปปวัตนสูตร อันนี้ทำให้เปรียบพระพุทธองค์เท่ากับพระเจ้าจักรพรรดิ์ทีเดียว เพราะว่าพระเจ้าจักรพรรดิ์นั้นมีจักรแก้วสำหรับแผ่กฤษดาภินิหาร พระพุทธเจ้ามีจักรเหมือนกัน คือธรรมจักร ตอนนี้พระองค์กำลังขว้างจักรเพื่อพิชิตกิเลสและผู้ที่อยู่นอกพุทธศาสนา ให้หันมานับถือพุทธศาสนา

คำว่า ธรรมจักกัปปวัตนสูตรคือ **สูตรที่ว่าด้วยธรรมจักร ที่ใครไม่สามารถโต้ให้กลับมาได้** ธรรมจักรนี้ปล่อยไปแล้ว ใครต้านไม่ติด การเริ่มประกาศศาสนา พระองค์จำต้องใช้จิตวิทยาอย่างสูงมาก เพราะว่าพระปัญจวัคคีย์นั้นเชื่อว่าการตรัสรู้จะมีได้ก็ด้วยการบำเพ็ญทุกกกิริยาเท่านั้น พระพุทธเจ้าจะมาสอนว่าการบำเพ็ญทุกกรกิริยาไม่ใช่ทางแห่งการตรัสรู้ แต่พระองค์ก็จะไปสอนตรง ๆ อย่างนั้นไม่ได้ เพราะจะขัดใจกันจึงสอนไปอ้อม ๆ ว่า ที่สุด ๒ ฝ่ายที่บรรพชิตไม่ควรเสพย์คือกามสุขัลลิกานุโยค อันได้แก่การประพฤติหนักไปในกามารมณ์ ซึ่งเป็นความเห็นที่พวกปัญจวัคคีย์ เห็นพ้องด้วยอยู่แล้วว่าการหลีกออกจากกามเท่านั้นจึงเป็นทางแห่งความตรัสรู้ เพราะฉะนั้นพวกนั้นจึงดีใจว่าที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นี้ พวกเราก็พอรู้ได้เองฉะนั้นเมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น พระปัญจวัคคีย์ก็สนใจ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบว่าพระปัญจวัคคีย์กำลังสนใจเช่นนั้นก็ตรัสต่อไปอีกว่า แม้อัตกิลมถานุโยคคือการทรมานกายก็ไม่ใช่ทางตรัสรู้อีกเหมือนกัน ทีนี้ ความสนใจของพระปัญจวัคคีย์ก็เกิดมากขึ้น เพราะเมื่อการประกอบในกามารมณ์ก็ไม่ใช่ทางตรัสรู้ การทรมานตนของมนุษย์

ก็ไม่ใช่ทางตรัสรู้ แล้วทางไหนเล่าที่จะเป็นทางแห่งการตรัสรู้ พระพุทธเจ้าก็บอกว่า **อัฏฐงฺคิโก มคฺโค** ทางนั้นมีองค์ ๘ แต่ว่าจะต้องเป็นทางสายเดียว คือ **เอกายโน** เสียก่อน **ถ้ายังแยกเป็น ๘ สาย ก็ไม่ใช่ทางแห่งการตรัสรู้ ต้องให้ ๘ สายนี้รวมเป็น ๑ จึงจะเป็นทางตรัสรู้** แล้วในที่สุดแห่งการเทศนาวันนั้น ก็คือพระองค์ได้ทรงเทศนาเรื่องอริยสัจจ์ ๔ คือทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งนั่นก็เป็นส่วนหนึ่งของปฏิจสมุปบาท ที่พระองค์ได้ตรัสรู้ในวันเพ็ญเดือนวิสาขะนั่นเอง แต่เป็นการแสดงปฏิจจสมุปบาทโดยย่อ เมื่อจบการแสดงธรรมจักรนั้นจึงปรากฏว่า ๑ ใน ๕ คือพระโกณฑัญญะได้รู้ธรรม ได้ธรรมจักษุ ได้ดวงตาเห็นธรรม เป็นโสดาบันบุคคล คือได้รับโลกุตตรปริญญาชั้นโสดาบันเป็นคนแรกในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงดีพระทัยมากเหลือเกิน ดีพระทัยที่ว่าธรรมะที่พระองค์นึกว่าลึกซึ้งนั้นยังมีคนตรัสรู้ตามได้ ทำให้มีกำลังใจ การดีใจครั้งนั้นถึงกับได้ประกาศโดยการเปล่งอุทานว่า **อัญญา สิวต โภ โกณฑัญโญ อัญญาสิ วต โภ โกณฑัญโญ** แปลว่า **โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ** และคำว่า อัญญาสิ ที่แปลว่าได้รู้แล้วได้มาเติมหน้าชื่อโกณฑัญญะ เป็นอัญญาโกณฑัญญะ ตั้งแต่บัดนั้น และการเปล่งอุทานที่แสดงความดีใจนี้มีเพียงครั้งเดียว ต่อไปไม่มีอีก เพราะหมายถึงว่าพระองค์ได้รับชัยชนะแล้ว

เมื่อพระองค์ทรงประกาศศาสนาที่นี่สำเร็จแล้ว นอกจากจุดที่หนึ่งซึ่งมาโปรดพระปัญจวัคคีย์ที่พระองค์มีความหวังว่าจะต้องรู้ตามได้โดยแน่นอน เพราะพวกนี้มีความศรัทธาอยู่แล้ว และนอกจากนั้นยังมีจุดสำคัญอีกจุดหนึ่งก็คือที่สารนาถ นี้อยู่ข้างเมืองพารณสี เมืองพาราณสีนี้ที่มีความสำคัญมากในทางศาสนา การที่จะประกาศศาสนา หาชื่อเสียงได้ก็ต้องมาที่เมืองนี้ เพราะว่าเมืองนี้เป็นเมืองที่มีศาสนาที่ยิ่งใหญ่ ตั้งมั่นอยู่ถึง ๒ ศาสนาด้วยกัน คือศาสนาเชนกับศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์ตั้งมั่นมาหลายพันปีแล้ว ศาสนาเชนก็เช่นเดียวกันได้มีศาสดาสืบต่อมาหลายองค์ และองค์สุดท้ายซึ่งเกิดร่วมสมัยเดียวกันกับพระพุทธเจ้าคือศาสดามหาวีระ ศาสดามหาวีระนี้นับว่าได้มาสร้างเกียรติคุณสร้างความเชื่อถือไว้ก่อนเจ้าชายสิทธัตถะ เพราะฉะนั้นความเลื่อมใสของประชาชนซึ่งมีต่อศาสนาเชนตั้งแต่ในสมัยดึกดำบรรพ์นั้น แล้วยังมาได้ศาสดาที่ดีเช่นศาสดามหาวีระด้วยแล้ว ประชาชนก็ยิ่งเลื่อมใสมาก เพราะว่า

มหาวีระเป็นลูกกษัตริย์เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าเหมือนกัน และมหาวีระนี้ได้ออกบวชก่อนพระพุทธเจ้าไม่กี่ปี และได้ผ่านความสุขนานาประการมาไม่แพ้พระพุทธเจ้า ประวัติของศาสดามหาวีระนี้คล้ายคลึงกันกับของพระพุทธเจ้ามาก และหลักคำสอนของมหาวีระหรือศาสนาเชนก็มีหลายอย่างที่คล้ายคลึงกัน เพราะฉะนั้นเมื่อลูกกษัตริย์ต้องมาต่อสู้กันด้วยแง่ของเหตุผลในด้านของธรรมะ จึงเป็นการแสดงว่าพระพุทธเจ้านั้นเชื่อมั่นเหลือเกินว่า ธรรมะของพระองค์จะต้องสูงกว่า ไม่อย่างนั้นคงไม่กล้าเสด็จไปเมืองพาราณสีเด็ดขาด ถ้าพระองค์สามารถเอาชนะจิตใจชาวเมืองพาราณสีได้ หรือว่าพระพุทธศาสนาตั้งมั่นในเมืองพาราณสีได้ นั้นย่อมหมายถึงชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ ในภายหน้าเพราะฉะนั้นเมื่อพระองค์ได้โปรดปัญจวัคคีย์เสร็จแล้ว ผลพลอยได้ที่ได้มาก็คือ นายยส หรือยสกุลบุตร ซึ่งเป็นลูกของมหาเศรษฐี แต่บางตำราว่าเป็นลูกกษัตริย์ ถ้าเป็นลูกเศรษฐีก็คงจะขนาดขั้นมหาเศรษฐีทีเดียว หรือมิฉะนั้นข้าพเจ้าอยากจะคิดว่าเป็นลูกกษัตริย์ด้วยซ้ำไป เพราะว่าในประวัติที่พบมามีเจ้าชายสิทธัตถะกับนายยสเท่านั้นซึ่งมีปราสาทอยู่ถึง ๓ หลัง เจ้าชายอื่น ๆ ไม่มีปราสาท ๓ หลังอย่างนี้เลย ถ้าหากว่าเป็นลูกเศรษฐีก็คงเป็นมหาเศรษฐีทีเดียวหรือมิฉะนั้นก็เป็นลูกกษัตริย์ เหตุที่ทำให้คิดว่าเป็นลูกกษัตริย์นั้น ไม่ใช่เพราะมีเงินมาก แต่เพราะมีปราสาทถึง ๓ หลัง และทั้งยังมีอิทธิพลที่ส่อแสดงให้เห็นในภายหลังว่านายยสมีอำนาจใหญ่ยิ่งอีกด้วย นับว่าเป็นโชคดีของพระพุทธองค์ที่นายยสได้เกิดเบื่อบ้านหนีเข้ามาในป่า และได้พบพระพุทธเจ้าแล้วพระพุทธเจ้าก็เทศนาสอน แต่การเทศนาสอนนายยสกับปัญจวัคคีย์นั้นผิดกัน พระพุทธเจ้าเทศนาสอนนายยสซึ่งเป็นลูกเศรษฐีกับสอนพระปัญจวัคคีย์เป็นคนละแบบ เวลาสอนนายยสพระองค์ทรงสอนด้วยอนุบุพพีกถา คือเรื่องที่จะต้องแสดงตามลำดับ ๕ อย่างเรื่องแรกคือทาน เพราะว่าเศรษฐีนั้นถ้าเป็นคนเห็นแก่ได้ประเทศชาติก็ลำบากมาก เพราะพวกนี้กำเศรษฐกิจไว้ในกำมือ อาจจะพลิกแพลงให้เป็นไปอย่างไรก็ได้ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงทรงแสดงเทศนาเรื่องทาน ให้รู้จักการเสียสละ การที่อินเดียเป็นเอกราชไม่ได้ ก็เพราะมีการแตกแยกแบ่งชั้นวรรณะกันอย่างมากมาย และดูถูกเหยียดหยามกันมากนั่นเอง ส่วนมากก็เป็นพวกเศรษฐีกับคนจน เพราะฉะนั้นอินเดียจึงมีโอกาสเป็นคอมมิวนิสต์ได้ง่าย เวลานี้ก็มีตั้ง ๒ แคว้น ซึ่งกำลังตกอยู่ในเงื้อมมือของคอมมิวนิสต์ เพราะว่า

คนจนมากเหลือเกิน สมัยนั้นก็เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าสอนให้เศรษฐีรู้จักการบริจาค รู้จักการเสียสละให้เลิกความเห็นแก่ตัว ถ้ารู้จักเสียสละบ้างแล้ว คนจนก็ไม่ลำบากก็อยู่รวมกันโดยสันติได้ง่าย เพราะฉะนั้นพระองค์ทรงสอนเรื่องทาน เป็นที่น่าสังเกตุว่าถ้าเป็นเศรษฐีแล้วก็ทรงสอนด้วยอนุบุพพีกถาทั้งสิ้น ต่อมาก็ทรงสอนพ่อของนายยส สหายของนายยสด้วยอนุบุพพีกถาอีกเมื่อทรงสอนให้รู้จักการเสียสละแล้ว ต้องสอนให้เป็นคนมีศีลธรรมด้วย ถ้าเศรษฐีไม่มีศีลธรรม ก็ย่อมคดโกง ย่อมใช้เงินทองใช้อิทธิพลของตนไปในทางที่ผิดเช่น อาจจ้างอัธพาลไว้หรืออาจเอาเงินไปให้ที่โน่นที่นี่เพื่อขออภิสิทธิ์อะไรทำนองนี้ เพราะฉะนั้นเศรษฐีนอกจากจะต้องเป็นผู้เสียสละแล้ว จึงควรจะต้องมีศีลธรรมประจำใจด้วย เพราะฉะนั้นอนุบุพพิกถาจึงมีเรื่องศีลเป็นข้อที่สอง และโดยเหตุที่คนในอินเดียสมัยนั้นยากจนมากจึงมีความคิดหรือมีมโนภาพเกี่ยวกับเรื่องสวรรค์มากเหลือเกิน ทำอะไรก็ต้องการไปเกิดในสวรรค์ทั้งนั้นพระพุทธเจ้าก็ไม่ปฏิเสธเรื่องสวรรค์ เพราะฉะนั้นพระองค์ก็ถึงข้อ ๓ คือสวรรค์ คนที่ให้ทานรักษาศีลก็จะได้ไปเกิดในสวรรค์ จะได้มีความสุข เพราะว่าคนอินเดียมีคนจนมาก เมื่อหาความสุขในโลกนี้ไม่ได้ก็อยากไปหาความสุขในโลกหน้าหรือสวรรค์ แต่ว่าสวรรค์นี้นายยสก็เคยพบมาแล้ว หนีสวรรค์มาแล้ว เพราะฉะนั้นพระองค์ก็รู้ว่านายยสเป็นคนหนีสวรรค์มาแล้ว พระองค์จึงเทศนาไปถึงข้อ ๔ คือโทษของกาม ซึ่งนายยสกำลังหนีมาอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นที่พระองค์เทศนาสอนอยู่นี้ก็ตรงกับใจของนายยส คือโทษของกามอย่างที่นายยสกำลังสนใจ พระองค์ก็พูดเรื่องการออกบวช ซึ่งเป็นการเกลี้ยกล่อมให้นายยสออกบวชนั่นเอง ตกลงนายยสก็ออกบวช ในวันรุ่งขึ้นที่บ้านของนายยสก็วุ่นกันใหญ่ แทนที่จะเป็นลูกสาวหาย กลับเป็นลูกชายหาย ก็เที่ยวติดตามหา แม้แต่ตัวพ่อคือเศรษฐีก็ออกตามด้วย และทางที่ไปก็คือสารนารถ และเมื่อเศรษฐีตามไปแทนที่จะพบลูก ก็กลับไปพบกับพระพุทธเจ้าเสียก่อน พระพุทธเจ้ารู้ว่าเศรษฐีมาตามลูก ถ้าปล่อยให้ได้พบกัน พ่อก็คงอ้อนวอนให้ลูกกลับบ้านจนได้ ภรรยาที่บ้านก็กำลังร้องไห้ นายยสก็คงจะอดทนต่อคำอ้อน-วอนไม่ได้ ก็คงจะกลับบ้านเสีย พระพุทธเจ้าจึงได้เทศนาโปรดเศรษฐีเสียก่อน เมื่อเศรษฐีได้มีความเลื่อมใสแล้ว ก็เทศน์อริยสัจ ๔ จนเศรษฐีได้เป็นโสดาบันแล้วพระยสก็สำเร็จเป็นอรหันต์พอดี เมื่อได้ฟังธรรมครั้งที่สองเมื่อเศรษฐีได้พบลูกก็ต้องชวนกลับบ้านเป็น

ธรรมดา เพราะไม่ทราบว่านายยสเป็นพระแล้วหรือยัง เวลานั้นท่านยสยังไม่ได้บวชแต่เพราะเหตุว่าเวลานี้ท่านยสเป็นพระอรหันต์ไปแล้ว เมื่อถูกชวนกลับบ้านพระพุทธเจ้าก็ตรัสบอกว่า ท่านยสนั้นตัดกิเลสได้หมดแล้วยังจะชวนกลับบ้านอีกหรือ เมื่อเศรษฐีรู้ว่าท่านยสเป็นพระอรหันต์ไปแล้ว ก็อาราธนาให้ไปฉันอาหารที่บ้านในวันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าก็ไปและได้โปรดมารดาท่านยศ ภรรยาเก่าของท่านยศ จนกระทั่งได้เป็นโสดาบันและเป็นปฐมอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา เมื่อข่าวได้แพร่หลายไปว่าท่านยศได้ออกบวชแล้ว ชาวเมืองพาราณสีก็แตกตื่นกันมาก แสดงว่าท่านยศเป็นคนมีอิทธิพลไม่น้อยเลย จะเห็นได้ในโอกาสต่อมาว่าลูกเศรษฐีเพื่อนนายยศอีก ๔ คน ที่อยู่ในเมืองก็ตามมาบวชด้วย และยังมีเพื่อนนอกเมืองอีก ๕๐ คนก็มาบวชด้วย เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าได้ลูกเศรษฐีถึง ๕๕ คน ซึ่งแต่ละคนมีอิทธิพลด้วยกันทั้งนั้นมาบวชและได้เป็นอรหันต์หมด

ต่อมาเมื่อจวนจะหมดเขตฤดูฝนพระพุทธองค์ได้เรียกสาวกทั้งหมดมาเกลี้ยกล่อมว่า "พวกเราทั้งหลาย เวลานี้ได้พ้นจากบ่วงอันเป็นทิพย์และบ่วงของมนุษย์แล้วส่วนตัวที่จะต้องทำเราก็ทำเสร็จสิ้นทุกอย่างแล้ว ควรที่จะทำงานเพื่อสังคม เพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชน เพราะฉะนั้นพวกเราทั้งหลาย ต่อไปนี้ก็ควรที่จะได้ออกประกาศพระศาสนาให้งามทั้งในเบื้องต้น งามในท่ามกลางและงามในที่สุด ให้มีทั้งใจความและพลความให้บริสุทธิ์บริบูรณ์อย่างสิ้นเชิง อย่าให้ขาดตกบกพร่อง แต่จงไปเพียงองค์เดียวในสายเดียว อย่าไปถึง ๒ องค์เลย แม้เราเองก็จะไป ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม" วิธีการทำงานอย่างผู้นำ ไม่ใช่ใช้แต่ลูกน้องอย่างเช่นพระพุทธเจ้าพระองค์ก็ทรงทำเอง และทำไกลเสียด้วย จะต้องไปประกาศพระศาสนาถึงอุรุเวลาเสนานิคม และต้องเดินทางกลับอีกไม่ต่ำกว่า ๒๕๐ กิโลเมตร แต่สำหรับสาวกพระองค์ได้บอกให้ไปที่ไหน คงจะต้องการให้ทำงานในเมืองพาราณสี จะเห็นว่าการให้สาวกทั้ง ๖๐ ทำงานพร้อมกันเช่นนี้แล้วลองคิดดูว่าศาสนาเชนก็เชนเถิด หรือพราหมณ์ก็พราหมณ์เถิด ถ้าโดนโจมตีอย่างจู่โจมด้วยกองทัพตั้ง ๖๐ กองทัพอย่างนี้โดยพร้อมเพรียงกันย่อมตั้งตัวไม่ติดแน่ เพราะฉะนั้นศาสนาเชนและศาสนาพราหมณ์จึงได้อับแสงอย่างรวดเร็ว แล้วได้ร่นไปอยู่ทางใต้ของประเทศอินเดีย นี้คือการทำงานอย่างชนิดที่เรียกว่าบุกกันอย่างสายฟ้าแลบเลยทีเดียว ขอให้เทียบเคียงดูกับประวัติศาสตร์ไทยเพียงแต่เมื่อสมัยพม่า

ยกกองทัพมาตีกรุงเทพ ฯ ยกมาเพียง ๙ ทัพเท่านั้น เราก็อลเวงกันแล้ว คือหาตัวแม่ทัพที่จะรับทัพพม่าทั้ง ๙ ไม่ได้ คือมีแม่ทัพไม่พอ ศาสนาเชนจะหาแม่ทัพที่จะสามารถต่อต้านอรหันต์ทั้ง ๖๐ องค์ให้ได้นั้นเห็นจะยากมาก ไม่มีทางเลย ในที่สุดศาสนาเชนและศาสนาพราหมณ์ก็ค่อย ๆ อับแสงลงไป

สำหรับพระพุทธเจ้าเองได้เสด็จมายังอุรุเวลาเสนานิคม มากลางทางได้พบกับภัทวัคคีย์ ๓๐ คน ตามศัพย์ก็เปลว่าผู้ดีหรือผู้เจริญ เพราะ ๓๐ ท่านนี้เป็นลูกกษัตริย์ เป็นโอรสร่วมพระชนกเดียวกัน—พระเจ้าปเสนทิโกศล แต่คนละมารดา แสดงว่ามีอิทธิพลอีกเหมือนกัน พระองค์ก็สามารถโปรดทั้ง ๓๐ นี้ จนกระทั่งได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่ขั้นพระโสดาบันจนกระทั่งถึงอนาคามี แต่ไม่มีใครได้เป็นอรหันต์เลย แม้แต่องค์เดียว ถึงกระนั้นพระองค์ก็คงใช้ได้ ส่งทั้ง ๓๐ ท่านนี้ออกประกาศพระพุทธศาสนาในแคว้นโกศลอีก

นับว่าเป็นข้อน่าคิดอยู่ที่ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงเมืองพาราณสีแล้วมาได้ลูกเศรษฐีตั้ง ๕๕ และได้ลูกกษัตริย์ตั้ง 30 เป็นสาวกแล้ว ทำไมพระองค์จึงไม่เสด็จไปโปรดพระเจ้าปเสนทิโกศลซึ่งเป็นกษัตริย์แคว้นโกศลนั้นเล่า ทำไมจึงต้องกลับไปเมืองราชคฤห์อีก ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าคิดเหมือนกัน เพราะว่าการทำงานพระองค์มีแผนการสลับซับซ้อนมาก เพราะฉนั้นการทำงานของพระพุทธองค์จึงมีระเบียบ ไม่ใช่เจอที่ไหนก็โปรดดะไป พระองค์ต้องดูเวลา ต้องใช้เวลาน้อยที่สุด แล้วให้ได้ผลมากที่สุด หากว่าพระองค์เสด็จไปโปรดพระเจ้าปเสนทิโกศลในเวลานั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลอาจไม่เลื่อมใสก็ได้ เพราะว่าพระพุทธเจ้ายังไม่มีชื่อเสียงและอิทธิพลเพียงพอ ข้อสำคัญก็คือเจ้าชายสิทธัตถะซึ่งเคยอยู่ในอำนาจของพระเจ้าปเสนทิโกศลมาก่อนนั่นเอง เราลองคิดดูว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลจะยินดีฟังธรรมนั้นคงเป็นไปไม่ได้ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงทิ้งเมืองพาราณสีกลับไปยังมคธ เพราะว่าแคว้นมคธก็มีอำนาจอันยิ่งใหญ่อยู่เหมือนกัน ทั้งพระองค์ก็เคยได้รับสัญญากับพระเจ้าพิมพิสารไว้แล้วว่า ถ้าพระองค์ได้ตรัสรู้แล้วจะเสด็จไปโปรด นี้เป็นข้อหนึ่งที่พระองค์ต้องเสด็จกลับ และข้อสำคัญต่อมาก็คือต้องมาสร้างอิทธิพลในแคว้นมคธให้ได้เสียก่อน ข้าพเจ้าเองได้บอกแล้วว่า แคว้นมคธมีศาสดาเจ้าลัทธิอยู่มากมาย และมีคณาจารย์ผู้มีอิทธิพลคนหนึ่งคืออุรุเวลกัสสป มีน้องชายสองคน มีบริวารเป็นนักบวชหนึ่งพัน ได้บำเพ็ญพรตด้วยการบูชาไฟ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาว่าในระหว่างนักบวชกับพระเจ้าพิมพิสารนั้นควร

จะโปรดใครก่อน ทำไมจึงต้องเพ่งไปอุรุเวลกัสสป ที่ทำไมจึงไม่เพ่งไปยังพระเจ้าพิมพิสาร จะเห็นว่านักการปกครองกับนักศาสนามีอิทธิพลไม่เหมือนกัน นักการเมืองนั้นได้คะแนนเสียงไม่บริสุทธิ์ เพราะได้มาด้วยอำนาจเงินบ้าง อย่างอื่นบ้าง แต่นักบวชได้คะแนนมาด้วยศรัทธานิยม และหาคะแนนมาได้ด้วยอำนาจธรรมะ เป็นคะแนนที่บริสุทธิ์เหลือเกิน เพราะฉะนั้นในระหว่างที่มีผู้นับถือพระเจ้าพิมพิสารกับการนับถืออุรุเวลกัสสป คนที่มีอิทธิพลจริงๆ คืออุรุเวลกัสสป เช่นเดียวกับนักการเมืองที่มีอำนาจขึ้นมา ก็มีคนอ่อนน้อมเคารพนบนอบยำเกรง มีคนไหว้กราบในขณะนั้นเท่านั้น พอหมดอำนาจลงความอ่อนน้อมยำเกรงก็หมดไปด้วย เพราะฉะนั้นระหว่างนักบวชกับพระเจ้าพิมพิสาร พระองค์จึงเสด็จไปโปรดอุรุเวลกัสสปก่อน และก็ต้องใช้เวลาทรมานกว่าจะกลับใจคณาจารย์เอกผู้นี้ให้หันมานับถือพุทธศาสนาได้ ก็ต้องใช้เวลาถึง ๒ เดือน เป็นเวลานานเหลือเกิน พระองค์ต้องยอมเสียเวลาถึง ๒ เดือนเพื่อเอาชนะใจอุรุเวลกัสสปคนเดียวเท่านั้น เพราะถ้าได้อุรุเวลกัสสปเป็นสาวกเพียงคนเดียวก็หมายความว่าพระองค์จะชนะใจชาวเมืองมคธทั้งเมืองนั่นเอง

ในระหว่างนักศาสนากับนักการเมืองถ้ามีคนเคารพนับถือผิดกันมาก เราจะสังเกตเห็นได้ง่าย, เช่นเวลาใครมาชวนเราไปโรงพักกับชวนไปวัดเราจะมีความรู้สึกต่างกันมาก ถ้าไปโรงพักไม่แน่ว่า จะเป็นโจทก์หรือจำเลย ถ้าไม่จำเป็นแล้วก็ไม่อยากไปเลยทีเดียว แต่ถ้าเข้าไปในวัดแล้วเป็นไม่มีอันตรายแน่ เพราะฉนั้นคนจึงไปหาพระมาก ยิ่งในสมัยนั้นด้วยแล้วพระเท่านั้นที่จะช่วยให้คนได้ไปสวรรค์ ไม่ใช่กษัตริย์ เพราะฉะนั้นบางครั้งพราหมณ์จึงมีอิทธิพลเหนือกษัตริย์ และบางเมืองก็มีพราหมณ์เป็นเจ้าเมือง เพราะฉะนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดอุรุเวลกัสสปองค์เดียวให้เป็นสาวกได้ น้องชายสององค์ และบริวารอีกหนึ่งพันก็พากันหันมาเลื่อมใส และยอมเป็นสาวกด้วย และการที่พระองค์ไปโปรดก็ใช้ธรรมะอีกเรื่องหนึ่งเหมือนกันคือ "อาทิตตปริยายสูตร" เพราะพวกนี้บูชาไฟ ต้องเทศน์เรื่องไฟ ไฟตามปกตินั้นก็ร้อนอยู่แล้วแต่ว่าไฟคือกิเลสร้อนยิ่งกว่า พระองค์ทรงสอนอุรุเวลกัสสปในเรื่องที่เขาเข้าใจ คือเรื่องไฟ โดยเหตุนี้พวกนั้นจึงเข้าใจตามได้โดยง่าย ในเวลาจบพระธรรมเทศนา พวกนั้นทั้งหมดจึงได้สำเร็จเป็นอรหันต์สิ้น แล้วพระพุทธเจ้าจึงพาสาวกพันกับสามยาตราเข้าสู่ราชคฤห์ ทีนี้เป็นการไปอย่างสง่าผ่าเผยเลย แต่ไม่เสด็จเข้าเมือง

ทรงไปประทับที่สวนลัฏฐิอัน แปลว่าสวนตาลหนุ่ม ตำราภาษาอังกฤษ แปลว่าสวนสำหรับเพาะต้นไม้อ่อน ๆ สวนตาลหนุ่มนี้ห่างจากเมืองราชคฤห์คือเมืองหลวง ๖ ไมล์ ที่พระองค์ไม่เสด็จเข้าไปในเมืองนั้น นับว่าเป็นการไว้ศักดิ์ศรีตัวเองเหมือนกัน เพราะว่าการที่พาบริวารตั้งพันกว่าไปพักที่สวนตาลหนุ่มนั้นข่าวนี้จะค่อย ๆ กระฉ่อนเข้าไปในเมืองราชคฤห์ ทำให้เกิดความสนใจขึ้นและค่อย ๆ กระจายออกไปตามลำดับจนความทราบถึงพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารต้องเสด็จมาด้วยพระองค์เองเป็นระยะทางถึง ๖ ไมล์ เพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อกษัตริย์มาขุนนางก็มา และขุนนางมาประชาชนก็ย่อมตามมาเป็นเรื่องธรรมดา เพราะฉะนั้นเมื่อพระเจ้าพิมพิสารมาองค์เดียวก็เท่ากับชาวมคธมาทั้งเมือง แต่ชาวมคธนี้นับถือท่านอุรุเวลกัสสป เมื่อพวกนั้นมาเห็นพระพุทธเจ้ากับอุรุเวลกัสสปอยู่ด้วยกันก็ไม่ทราบว่าใครจะยิ่งใหญ่กว่ากัน จึงแสดงอาการต่าง ๆ บางคนก็ไหว้ บางคนก็ไม่ไหว้หน้าตาเลิ่กลั่กทีเดียว บางคนก็ชะเง้อดูว่าใครจะใหญ่กว่ากันแน่พระพุทธเจ้าจึงให้อุรุเวลกัสสปแสดงตัวให้ปรากฏว่าท่านคือใคร พออุรุเวลกัสสปบอกว่าเราเป็นสาวก สมณะองค์นี้เป็นอาจารย์ของเรา ทุกคนที่นับถือท่านอุรุเวลกัสสปก็นึกว่าอุรุเวลกัสสปที่เราคิดว่ายิ่งใหญ่นั้นยังไปเป็นลูกศิษย์ของสมณะองค์นี้ ดังนั้นสมณะองค์นี้ย่อมใหญ่กว่าแน่ เพราะฉนั้นศรัทธาที่มีต่ออุรุเวลกัสสปทั้งหมดจึงพุ่งไปที่พระพุทธเจ้าองค์เดียว ฉะนั้นการแสดงธรรมในวันนั้นจึงปรากฏผลว่า พระพุทธองค์ทรงสามารถทำให้พระเจ้าพิมพิสารพร้อมทั้งชาวเมืองหันมานับถือพุทธศาสนาได้ นี้นับว่าเป็นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ ชัยชนะอันนี้เองทำให้พุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในอินเดียแต่บัดนั้นมา เพราะฉะนั้นในระยะหลังจากตรัสรู้ใหม่ พระองค์จึงออกประกาศศาสนาไปยังที่ต่าง ๆ ที่เป็นเมืองสำคัญ ๆ คือแคว้นโกศลแคว้นกาสี แคว้นมคธ และดินแดนต่าง ๆ ในบริเวณนั้น ซึ่งต่างก็หันมาสนใจ และตอนนี้พระเจ้าพิมพิสารก็นับถือพุทธศาสนาแล้ว การที่จะเสด็จไปโปรดพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงไม่ยากอะไร เพราะกษัตริย์สองพระองค์นี้มีอำนาจพอ ๆ กัน ย่อมแข่งขันกันในทันที แต่ข้อสำคัญที่สุดจะเห็นได้ในตอนหลังเมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลก็เป็นโสดาบัน พระเจ้าพิมพิสารก็เป็นโสดาบันได้รับโลกุตตรปริญญาเท่ากันแล้ว แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลต้องการแสดงให้

เห็นว่าพระองค์เหนือกว่า นั่นคือโดยการเป็นพระญาติกับพระพุทธเจ้า พระองค์จึงได้ส่งราชทูตไปขอลูกสาวท้าวมหานาม ซึ่งเป็นพระญาติของพระพุทธเจ้า ซึ่งเวลานั้นท้าวมหานามได้มีอำนาจอันยิ่งใหญ่เหนือแคว้นสักกะ พระองค์ต้องการขอลูกสาวคือเจ้าหญิงศากยะมาเป็นมเหสี แต่ว่าพวกศากยะนี้เป็นพวกที่ไม่เห่อพวกมหาอำนาจ แม้จะเป็นเมืองขึ้นก็จริง แต่ในสายเลือดแล้วพวกศากยะทนงในศักดิ์ศรีเหลือเกิน ไม่ยอมให้เลือดบริสุทธิ์ของตนไปแปดเปื้อนกับผู้อื่นจึงไม่ยอมส่งลูกจากมเหสีให้ส่งแต่ลูกคนใช้ไปให้ พวกมงโกเลียนมีอำนาจมาก่อน เพราะฉะนั้นพวกนี้จึงคิดอยู่เสมอว่าพวกตนเคยเจริญมาแล้ว เมื่อเจริญมาแล้วเช่นนี้ก็ย่อมทนงในศักดิ์ศรีเป็นธรรมดาเหมือนกับว่าถ้าหากว่ากษัตริย์องค์ใดไร้บัลลังก์ แต่เมื่อมีลูกขนาดเจ้าฟ้า คือถ้ามีอันธพาลขึ้นครองเมือง แล้วเขาส่งทูตมาขอเจ้าฟ้าซึ่งเป็นลูกสาวไปเป็นมเหสี นึกหรือว่ากษัตริย์ไร้บัลลังก์จะยอมยกให้พวกศากยะก็เช่นเดียวกัน ไม่ยอมยกลูกสาวซึ่งเกิดจากมเหสีให้ ให้แต่ลูกคนใช้ไป คือเจ้าหญิงวาสภขัตติยา บอกว่านี่เป็นลูกมเหสี แต่เขาก็มีวิธีทดลองเหมือนกัน ทูตก็ไม่เชื่อต้องเสวยอาหารด้วยกันเสียก่อน ถ้าพ่อกับลูกเสวยข้าวด้วยกันได้ ก็ย่อมแสดงให้เห็นว่าลูกมเหสีแน่ ท้าวมหานามต้องฝืนใจแสดงละคร เสวยอาหารร่วมกับลูกสาว ให้พวกนั้นเห็นว่าเป็นลูกมเหสี แล้วก็นำไปถวายพระเจ้าปเสนทิโกศล แต่ตอนหลังเรื่องแตกขึ้นมา จึงเป็นเหตุทำให้พวกศากยะก็ถึงซึ่งกับความพินาศ คือรบรากันใหญ่ ซึ่งข้าพเจ้าจะไม่ขอพูดถึงเพราะเป็นอีกเรื่องหนึ่ง

พวกศากยะนั้นทนงในสายเลือดมาก เหมือนกับคนไทยในแคว้นอัสสัมแม้ว่าจะเป็นแคว้นหนึ่งของอินเดียก็ตามแต่ก็ยังรักษาสายเลือดไว้ แม้จะถูกกลืนในด้านวัฒนธรรม แต่สายเลือดไม่ถูกกลืน ขนาดอัคบาร์มหาราช และออรังเซบมหาราช กษัตริย์มุสลิมซึ่งมาตีอินเดียแตก ยังไม่สามารถตีแคว้นอัสสัมได้เลย แม้พวกนี้ยังไม่สามารถมีอำนาจเช่นเดิมก็ตาม แต่ก็ไม่ใช่ประเทศราชขนาดขี้ข้า คือยังเกรง ๆ ในศักดิ์ศรีกันอยู่ที่กล่าวมานี้ก็เพราะต้องการชี้ให้เห็นเพียงแต่ว่าพระเจ้าปเสนทิโศลกับพระเจ้าพิมพิสารแข่งกันอยู่ในที เพราะฉะนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ และเทศนาสอนพวกแคว้นมคธและแคว้นโกศล และประเทศอื่น ๆ ให้เลื่อมใสในพุทธศาสนาได้แล้วจึงได้เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ อันนี้เป็นหลักอีกเหมือนกันว่าทำไมพระพุทธเจ้าจึงไม่รีบไปสอนที่บ้านของตนก่อน บางคนว่าเรียนสำเร็จแล้วควรกลับไปสอน

ที่บ้านเสียก่อน หลักของพระพุทธเจ้าเป็นอีกหลักหนึ่ง คือควรสร้างชื่อเสียงที่มหาประเทศเสียก่อน เพราะว่าคนเราไม่ค่อยเชื่อเครดิตกันง่าย ๆ ยิ่งเป็นพี่น้องแล้วไม่ค่อยเลื่อมใสเอาทีเดียว แม้ว่าพี่น้องของเราจะเก่งอย่างไร พวกญาติก็มองไม่ค่อยเห็น แต่ไปเห็นที่อื่นไกล ๆ บางทีต้องข้ามน้ำข้ามทะเลไปจึงเห็น เจ้าชายสิทธัตถะก็เหมือนกันถ้าหากว่าพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าที่แคว้นสักกะจะมีใครเลื่อมใส ? เหมือนกับผู้สำเร็จปริญญาอะไรสักแห่งหนึ่งในเมืองของตัว ไม่มีใครเลื่อมใสนัก เพราะฉะนั้นพระองค์จึงเสด็จไปสอนที่อื่นให้มีชื่อเสียงเสียก่อน ทำให้พวกศากยะทั้งหลายอยากชมบารมีเหลือเกินในคราวที่พระองค์เสด็จกลับเมือง ตอนนี้แหละจะเห็นปฏิกิริยาจริง ๆ ว่าที่พวกศากยะต้องการให้พระองค์เสด็จกลับนั้นไม่ใช่เพราะความเคารพดอก แต่เพราะเห่อที่เห็นว่าใคร ๆ ก็ยกย่องว่า พระพุทธเจ้ายิ่งใหญ่ทั้งนั้น เพื่อแสดงว่านี่เป็นลูกฉัน หลานฉันเท่านั้นเอง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงกรุงกบิลพัสดุ์ พวกศากยะมาเฝ้า ไม่มีใครที่จะไหว้พระพุทธเจ้านอกจากพวกเด็ก ๆ ลูกหลานทั้งนั้น ผู้ที่มีอายุแก่กว่าไม่ไหว้เลย เพราะถือว่านี่ลูกฉันหลานฉัน เพราะฉะนั้นถ้าพระองค์มาเสียก่อนนี้จะสำเร็จประโยชน์อะไร ? พระพุทธเจ้าจึงได้ใช้ปาฏิหาริย์แสดงว่าพระองค์เหนือกว่าพวกศากยะ คือเสด็จไปเดินจงกรมในอากาศ ปล่อยธุลีพระบาทลงมาบนพระเศียรของพวกศากยะทั้งหลายแสดงว่าฉันเหนือกว่า เพราะฉะนั้นพวกนี้จึงหมดมานะทิษฐิ จึงยอมฟังเทศน์และการเสด็จมาของพระองค์นี้ได้ทำให้เกิดระเบียบใหม่ขึ้นอย่างหนึ่ง คือให้มีการขออนุญาตบิดามารดาก่อนแล้วจึงจะบวชได้ พระพุทธเจ้าเวลาที่เสด็จไปกรุงกบิลพัศดุ์นั้น แสดงว่าพวกนั้นไม่เข้าใจเรื่องพุทธศาสนาเลย เพราะไม่มีใครแม้แต่คนเดียวที่ฟังเทศน์แล้วจะนิมนต์พระพุทธเจ้าให้ไปฉันในวัง รุ่งขึ้นพระพุทธเจ้าจึงต้องเดินบิณฑบาตเมื่อพระนางพิมพาเห็นเข้าก็ไปฟ้องพระเจ้าสุทโธทนะว่าพระลูกเจ้ากำลังเดินบิณฑบาตขอทานเขา พระเจ้าสุทโธทนะก็เสียอกเสียใจ ถึงกับเสด็จไปตัดพ้อต่อว่าทำไมข้าวปลาในวังเยอะแยะไปบริวารหมื่นแสนก็เลี้ยงได้ทำไมจึงต้องออกไปบิณฑบาตขอเขากินให้เสื่อมเสีย ของทั้งหลายในพระราชวังก็เหมือนของพระองค์เหมือนกัน แต่พระพุทธเจ้าตรัสบอกว่านั่นไม่ใช่วงศ์อาตมา วงศ์ของอาตมานั้นต้องขอเขาเรื่อยไป เพราะว่าพระพุทธเจ้าปางไหนก็ขอเขาทั้งนั้น แล้วพวกนั้นจึงรู้ว่านี่เป็นธรรมเนียมพระในพุทธศาสนาต้องเดินบิณฑบาต และการที่พระบิณฑบาตนี้สำคัญมาก ประชาชน

อาจไม่ทราบเคล็ดลับว่าทำไมพระพุทธเจ้าจึงให้บิณฑบาต เพราะว่าพุทธศาสนาไม่ได้อยู่ที่พระอย่างเดียว พุทธศาสนาจะเจริญหรือเสื่อมลงอยู่ที่บริษัททั้งสี่ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่ต้องให้พระบิณฑบาตก็คือต้องการให้พระตัดทิษฐิของพระเอง เพราะว่าถ้าหากพระคิดว่าฉันรวย ฉันเป็นลูกเศรษฐี ลูกกษัตริย์ ฉันไปบวชก็เอาข้าวไปฉันที่วัดไม่ต้องไปง้อใคร แล้วท่านคิดดูซิว่าพระจะทำงานให้แก่สังคมหรือ ? เพราะท่านอาจคิดว่าข้าวนี่ไม่ใช่ของประชาชน ของพ่อแม่ฉัน ของโยมฉันทั้งนั้น ฉันนึกจะทำก็ทำ แต่พระพุทธเจ้าไม่ยอมให้ทำอย่างนั้น เกรงว่าพระจะมีทิษฐิ จึงบัญญัติเสียว่าพระต้องบิณฑบาต เพราะฉะนั้นการที่พระบิณฑบาตหมายความว่าพระต้องฝากท้องไว้ที่ชาวบ้าน ถ้าพระไม่ทำงานให้แก่สังคมชาวบ้านก็ไม่ถวายพระ

จึงมีเรื่องตอนหนึ่งว่าพระทะเลาะกัน คือพระวินัยธรกับพระธรรมกถึก ซึ่งต่างก็อวดเคร่งกัน เห็นว่าคนนั้นเคร่ง คนนี้ไม่เคร่ง ก็ด่าว่ากัน ในที่สุดแตกแยกกัน พอพระแตกแยกกัน โยมก็แตกแยกกันด้วย จนกระทั่งถึงเทวดาถึงพรหมก็พลอยแตกแยกกันไปด้วย ญาติโยมก็แตกกันหมด พระพุทธเจ้าจะปราณีประนอมเท่าไรก็ไม่ได้ ในที่สุดพระองค์ก็หนีไปอยู่ป่า พอชาวบ้านรู้ว่าพระพุทธเจ้าหนีไปอยู่ป่าเพราะพระแตกสามัคคีกัน พระแทนที่จะคว่ำบาตชาวบ้าน ชาวบ้านกลับคว่ำขันพระ คือไม่ใส่บาตรให้พระ ในที่สุดพระก็ต้องหมดทิษฐิมานะ พระก็ต้องรีบไปกราบทูลขอโทษสำนึกผิดต่อพระพุทธเจ้า และสามัคคีกันต่อไป ชาวบ้านก็พากันใส่บาตรเช่นเดิม นี่เป็นเคล็ดลับสำหรับชาวบ้านแต่ชาวบ้านบางทีอาจไม่ได้ใช้เคล็ดลับของตัว

การที่พระพุทธเจ้าประกาศพระศาสนาเป็นเวลา ๔๕ ปีนั้น ได้ทำลายลัทธิต่าง ๆ เสียมากมาย เช่นลัทธิการนับถือวรรณะซึ่งในอินเดียเวลานั้นถือกันมาก มีกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร พวกศูทรนี้เป็นพวกที่น่าสงสารกว่าสัตว์เสียอีก เพราะสัตว์เช่นโค จะเดินไปตามถนนอย่างเป็นอิสระ ใครตีก็ไม่ได้ถือเป็นบาป ศูทรนั้นจับพวกพราหมณ์ไม่ได้ จับภาชนะของพวกพรามหณ์ก็ไม่ได้ต้องขัดแล้วขัดอีก ชตาของพวกศูหรน่าสงสารมาก ต่ำเสียกว่าสัตว์เดรฉาน พระพุทธเจ้าจึงยกวรรณะของพวกทั้งสี่นี้ให้อยู่ในระดับเดียวกัน เสมอกันโดยธรรมวินัย พระองค์จึงได้ตรัสว่า...

น ชจฺจา วสโล โหติ น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ ธมฺเมน วสโล โหติ ธมฺเมน โหติ พฺราหฺมโณ ฯ

ซึ่งแปลว่า คนจะเป็นคนชั่วเพราะชาติก็หามิได้ จะเป็นคนดีเพราะชาติก็หามิได้ แต่ว่าเป็นคนชั่วเพราะ (อกุศล) ธรรม เป็นคนดีเพราะ (กุศล) ธรรมต่างหาก ฯ

คำว่าธรรมนี้เป็นคำกว้าง ๆ ไม่ใช่ธรรมะทำให้คนชั่ว แต่ธรรมะทำให้คนชั่วนี้หมายถึงอกุศลธรรม อกุศลธรรมทำให้คนเป็นคนชั่ว กุศลธรรมทำให้เป็นคนดี นี้คือการดำเนินงานขั้นแรกของพระพุทธเจ้า คือล้มวรรณะเสีย เหมือนกับแม่น้ำเจ้าพระยา บางปะกง ท่าจีน แม่กลอง พอไหลลงอ่าวไทยไปแล้ว ชื่อเหล่านั้นก็หายไปหมด กลายเป็นทะเลไป ข้อนี้ฉันใด วรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เมื่อเข้ามาสู่พุทธศาสนาแล้ววรรณะเหล่านั้นก็หมดไปฉันนั้น เพราะฉะนั้นถ้าหากว่ายังจะมีวรรณะในพุทธศาสนาอยู่อีก นั่นไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นคำสอนที่เกิดขึ้นใหม่ เพราะว่าพุทธศาสนาไม่มียศศักดิ์ ไม่มีวรรณะ ต้องการให้คนมีความเท่าเทียมกันโดยศีลธรรม ไม่ใช่โดยอำนาจวาสนายศศักดิ์ตระ-กูล นี้เป็นหลักของพระพุทธเจ้าหลักแรกซึ่งทำลายความเชื่อถือเดิมของพวกพราหมณ์

หลักที่สองซึ่งผู้หญิง สุภาพสตรีควรจะระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าให้มาก พระพุทธเจ้านี้แหละมียกระดับฐานะของสตรีขึ้นเท่าเทียมบุรุษ ผู้หญิงอินเดียเหมือนกับสินค้าเหมือนกับทรัพย์สินเงินทอง ผู้ขายอยากจะยกให้ใครก็ได้ พระพุทธเจ้านี้แหละเป็นผู้ยกฐานะของสตรีขึ้นโดยยอมให้สตรีได้บวชในพระพุทธศาสนาเท่าเทียมกับบุรุษ เพราะสตรีก็มีปัญญาเหมือกัน พระองค์เคยตอบพระอานนท์ว่า สตรีก็สามารถบรรลุอรหันต์ได้ ในด้านปัญญาสตรีก็ไม่แพ้บุรุษ แต่ว่าสตรีได้ถูกกดไว้นานหลายพันปี เพราะฉะนั้นสตรีจึงกลายเป็นมรดกชิ้นหนึ่ง เมื่อเป็นเด็กต้องอาศัยแม่ เมื่อโตขึ้นต้องอาศัยสามี เมื่อแก่ต้องอาศัยลูก นี้คือฐานะของสตรีสมัยนั้น การที่พระพุทธเจ้าได้ยกระดับฐานะของสตรีขึ้นจึงนับว่าเป็นการทำงานที่เสี่ยงภัยมากเหลือเกิน แต่โดยที่พระองค์เป็นนักปกครองมาแล้ว เป็นนักจิตวิทยาชั้นยอดทีเดียว ฉะนั้นพระองค์จึงสามารถเสี่ยงภัยพิบัตินานาประการไปได้ตลอด ๔๕ ปี และพระองค์ก็สามารถสร้างความเลื่อมใสความเชื่อถือให้แก่ชาวอารยันทั้งหลาย ดังที่พระ-องค์ตรัสกับวาเสฏฐพราหมณ์ไว้แต่ตอนต้น และขอเพิ่มเติมในตอนนี้ว่า **อิติ โข**

วาเสฏฐา ยํ กโรนฺติ สกฺยารญฺโญ ปเสนทิมฺหิ โกสเล นิปจฺจการํ อภิวาทนํ ปจฺจุฏฐานํ อญฺชลิกมฺมํ สามีจิกมฺมํ กโรติ ตํ ราชา ปเสนทิโกสโล ตถาคเต นิปจฺจการํ อภิวาทนํ ปจฺจุฏฐานํ อญฺชลิกมฺมํ สามีจิกมฺมํ ฯ ซึ่งแปลว่า พวกศากยะทั้งหลายย่อมทำการต้อนรับ ทำการอภิวาท ลุกขึ้นยืนรับทำอัญชลีกรรม และทำสามีจิกรรม ในพระราชาโกศล (ฉันใด) พระราชาปเสนทิโกศล ก็ย่อมทำการต้อนรับทำการอภิวาท ลุกขึ้นยืนรับ ทำอัญชลีกรรม และทำสามีจิกรรมในตถาคตเหมือนกัน (ฉันนั้น) ฯ นี้เป็นการประกาศชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ พวกศากยะต้องอ่อนน้อมต่อพวกพระเจ้าปเสนทิโกศลเฉพาะทางกายเท่านั้น ฉะนั้นแม้จะต้องกราบก็กราบแต่ทางกายเท่านั้นแต่ใจไม่ได้กราบ แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นได้กราบพระพุทธเจ้าทั้งกายและใจ พระเจ้าปเสนทิโกศลชนะพวกศากยะด้วยกายอย่างเดียว แต่พระองค์สามารถชนะพระเจ้าปเสนทิโกศลทั้งกายและใจ ใครจะเป็นมหาราชยิ่งกว่ากัน แสดงว่าการกู้ฐานะอิสระภาพของพวกศากยะโดยพระพุทธเจ้า หรือเจ้าชายสิทธัตถะก็ได้บังเกิดขึ้นสำเร็จเรียบร้อยไปแล้ว ฉะนั้นการทำงานอย่างนี้จึงเป็นการทำงานที่ว่ามีหลักการมีวิธีการ และเป็นการเสี่ยงภัยอย่างมากทีเดียว

และในตอนสุดท้าย เมื่อพระพุทธเจ้านิพพาน พระอานนท์ก็ได้ทูลให้ไปนิพพานที่เมืองใหญ่ ๆ คือเมืองจัมปาเมืองหลวงของแคว้นอังคะ เมืองราชคฤห์เมืองหลวงของแคว้นมคธ เมืองสาวัตถี เมืองหลวงของแคว้นโกศล เมืองพาราณสี เมืองหลวงของแคว้นกาสี เมืองโกสัมพี เมืองหลวงของแคว้นวังสะ และเมืองสาเกต ทั้ง ๖ เมืองนี้เป็นเมืองใหญ่ ๆ ทำไมพระพุทธเจ้าไม่เสด็จไปนิพพาน ทำไมจะต้องไปนิพพานที่เมืองกุสินารา ซึ่งจะต้องเดินทางจากเมืองเวสาลีเวลานั้นเป็นระยะทางก็ประมาณ ๕๖ ไมล์ เมืองเวสาลีกับกุสินาราห่างกันถึง ๕๖ ไมล์ พระพุทธเจ้าอายุถึง ๘๐ แล้วจะต้องเดินทางขนาดนั้นไม่ใช่เล่น แต่พระองค์ต้องไปและเมื่อพระอานนท์คัดค้านโดยอ้างเหตุต่าง ๆ ดังที่มีอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่ม ๑๐ ในมหาปรินิพพานสูตร ทีฆนิกายมหาวรรค พระอานนท์ได้ทูลว่า "มา ภนฺเต ภควา อิมสฺมึ ขุทฺทกนครเก อุชฺชงฺคลนครเก สาขานครเก ปรินิพฺพานิ สนฺติ ภนฺเต อญฺญานิ มหานครานิ เสยฺยถีทํ จมฺปา ราชคหํ สาวตฺถี สาเกตํ โกสมฺพี

พาราณสึ เอตฺถ ภควา ปรินิพฺพายตุ" ซึ่งแปลว่า (พระอานนท์ได้กราบทูลว่า) ขอพระองค์อย่าทรงปรินิพพานที่เมืองเล็ก ๆ น้อย ๆ เมืองป่า เมืองเถื่อน นี้เลย เมืองใหญ่ ๆ อื่น ๆ ยังมีอยู่อีก คือเมืองจำปา เมืองราชคฤห์ เมืองสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี เมืองพาราณสี ขอพระองค์จงปรินิพพานที่นั่นเถิด พระเจ้าข้า พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า มา เหวํ อานนฺท อวจ มา เหวํ อานนฺท อวจ ขุทฺทกนครกํ อุชฺชงฺคลนครกํ สาขานครกนฺติ ภูตปุพฺพํ อานนฺท ราชา มหาสุทสฺสโน นามอโหสิ จกฺกวตฺติ ธมฺมิโก ธมฺมราชา จาตุรนฺโต วิชิตาวี ชนปทตฺถาวริยปฺปตฺโต สตฺตรตนสมนฺนาคโต รญฺโญ อานนฺท มหาสุทสฺสนสฺส อยํ กุสินารา กุสาวตี นาม ราชธานี อโหสิ ฯ ซึ่งแปลว่า อานนท์ เธออย่าพูดอย่างนั้น เธออย่ากล่าวอย่างนั้น เธออย่ากล่าวว่าเมืองนี้เป็นเมืองเล็ก เป็นเมืองเถื่อน เป็นกิ่งเมือง หรือเป็นกิ่งอำเภอ อานนท์ เรื่องเคยมีมาแล้ว เคยมีพระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่ามหาสุทัสนะ เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม เป็นผู้มีทวีปทั้งสี่เป็นขอบเขต เป็นผู้มีอำนาจเหนือชนบทต่าง ๆ มากมาย เป็นผู้ประกอบด้วยรัตนะ ๗ อย่าง เมืองกุสินารานี้เคยเป็นนครยิ่งใหญ่ คือเมืองกุสาวดีของพระเจ้ามหาสุทัสนะ นี้แสดงว่าในอดีตเมืองกุสินารานี้เคยเป็นเมืองจักรพรรดิ์มาแล้ว และจักรพรรดิ์นั้นคงจักเป็นจักรพรรดิ์แห่งพวกมงโกเลียนแน่นอน เพราะพวกอารยันยังไม่เข้ามาแน่ และเมืองกุสินาราเวลานี้ก็ยังเป็นดินแดนของพวกมงโกเลียนอยู่ ที่สังเกตได้ง่าย ๆ ก็คือว่า พวกที่อยู่แถบภูเขาทั้งหมด พวกที่อยู่ที่บนเขาทั้งหมดเป็นพวกมงโกเลียนทั้งสิ้ว รวมทั้งเนปาลเดี๋ยวนี้ด้วย เป็นมองโกเลียนร้อยเปอร์เซ็น นอกจากเมืองหลวงซึ่งมีผสมบ้าง แต่นอก ๆ เมืองแล้วเป็นมงโกเลียนทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาเมืองกุสินาราคือ ต้องการกลับมาตายในถิ่นพวกของตนทั้ง ๆ ที่ไปตรัสรู้ในดินแดนอันยิ่งใหญ่ของพวกอารยัน แต่กลับมาตายในดินแดนของพวกมงโกเลียน เหมือนกับว่าราชสีห์เวลาจะตายก็ต้องกลับคืนรัง และการที่พระองค์จะปรินิพพาน พระอานนท์ได้ถามวิธีปฏิบัติศพของพระองค์ พระองค์ก็บอกว่าให้ทำอย่างศพของพระเจ้าจักรพรรดิ์ ทำไมพระพุทธเจ้าจึงทะเยอทะยานให้ปลงพระศพเหมือนกับพระเจ้าจักรพรรดิ์ นั้นคือเพื่อประกาศความยิ่งใหญ่ของพระองค์ว่าพระองค์นี้มีฐานะเท่ากับพระเจ้าจักรพรรดิ์เหมือนกัน เพราะ

โหรหลวงได้เคยทำนายพระองค์ไว้ว่าถ้าพระองค์เป็นนักบวชจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก ถ้าพระองค์ครองเมืองก็จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ แต่นี่แสดงว่าแม้ถึงพระองค์จะมิได้ครองเมืองพระองค์ก็เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ไปแล้ว โดยการกระทำต่าง ๆ และด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้านี้เอง พระพุทธศาสนาจึงได้แผ่ขยายไปทั่วชมพูทวีปในชั่วระยะเวลา ๔๕ ปีเท่านั้น และโดยเหตุที่พระพุทธเจ้าเป็นมงโกเลียนเพราะฉะนั้นคนที่นับถือศาสนาพุทธส่วนใหญ่จึงเป็นมงโกเลียนแทบทั้งสิ้น พุทธศาสนาจึงไม่สามารถจะประดิษฐานให้มั่นคงได้ในอินเดีย เพราะว่าสายเลือดไม่ตรงกัน เหมือนกับเปิดวิทยุคนละคลื่นกับเครื่องส่งจึงรับกันไม่ค่อยได้ นี้คือเหตุผลโดยย่อ ๆ ของเรื่องแผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ

ข้าพเจ้าคิดว่าพอสมควรแก่เวลาแล้ว เพราะเท่าที่พูดมานี้คงจะทำให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายต้องเหน็ดเหนื่อยไปตามกันอยู่แล้ว เพราะเรื่องนี้ก็รู้สึกว่าเป็นเรื่องหนัก ๆ สักหน่อยหนึ่ง และถ้าหากว่าจะมีความผิดพลาดอะไรเกิดขึ้น ข้าพเจ้าก็ต้องขออภัยด้วย เพราะข้าพเจ้ามาพูดไม่ใช่ฐานะผู้เชี่ยวชาญ แต่มาพูดในฐานะนักศึกษาคนหนึ่งเท่านั้น และการค้นคว้าของข้าพเจ้าในเรื่องนี้ก็ยังไม่บริบูรณ์ จะต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่อไปอีก และถ้ามีการผิดพลาดประการใด ข้าพเจ้าหวังว่าท่านผู้ฟังผู้มีใจเมตตาก็คงจะให้อภัยแก่ข้าพเจ้าด้วย

สำหรับปาฐกถาในวันนี้ ข้าพเจ้าก็จำเป็นที่จะต้องยุติเรื่องนี้ไว้เพียงเท่านี้ ก่อนอื่นข้าพเจ้าต้องขอ อนุโมทนาต่อเจ้าหน้าที่ พุทธสมาคมและท่านผู้ฟังทั้งหลาย ที่ได้ให้เกียรติเชิญข้าพเจ้ามาแสดงปาฐกถา และได้ให้กุศลเกียรติมาร่วมฟังปาฐกถาในที่นี้ ขอพุทธสมาคมตลอดจนกรรมการและสมาชิกทุก ๆ ท่านตลอดจนท่านผู้ฟังสาธุชนทั้งหลายจงเป็นผู้มีความสุขความเจริญโดยทั่วกันตลอดกาลเป็นนิตย์ เทอญ ฯ

● ●

บ้านเลขที่ 106 หมู่ 2 จ. สวนใหญ่ อ. เมือง จ. นนทบุรี

7 มกราคม 2517

นมัสการ กราบเรียนมายังเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย

ด้วยเกล้ากระผมกำหนดจะพิมพ์หนังสือเป็นบรรณานุสรณ์ เนื่องในโอกาสพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์ตรีขุนประมวญรัฐการ ผู้เป็นบิดา ณ เมรุวัดท้ายเมือง จังหวัดนนทบุรี ในวันเสาร์ที่ 2 มีนาคม 2517 ได้พิจารณาเห็นว่าเมื่อคุณพ่อยังมีชีวิตอยู่ ท่านเป็นพุทธมามกะ ปฏิบัติตนเคร่งครัดตามหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนา เป็นสมาชิกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เป็นสมาชิกรับหนังสือวารสารพุทธธรรม อ่านเป็นประจำ

เพื่อดำเนินการดังกราบเรียนแต่ต้น กระผมจึงได้คัดเลือกบทความจากวารสารพุทธธรรมที่คุณพ่อเคยอ่าน เพื่อจัดพิมพ์ คือ ปาฐกถาเรื่อง แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ ของท่านเจ้าคุณพระกวีวรญาณ ซึ่งแสดง ณ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2501 กับเรื่องอื่นๆ ที่เหมาะสมอีกบางเรื่อง และเพื่อให้หนังสือดังกล่าวมีความสมบูรณ์ เกล้ากระผมมีความประสงค์จะนำพระไตรปิฎกแปล ซึ่งพระเดชพระคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปลตีพิมพ์อยู่ในหนังสือพุทธธรรมเฉพาะบางพระสูตร เพื่อจัดพิมพ์รวมในหนังสือดังกล่าวด้วย ดังนี้คือ

1. พระไตรปิฎกแปล ปริจเฉทที่ 1 กาลามสูตร (วารสารพุทธธรรม ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 ประจำเดือนมกราคม 2501)

2. พระไตรปิฎกแปล ปริจเฉทที่ 1 ภัททิยะสูตร สีหสูตร (วารสารพุทธธรรม ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 ประจำเดือนกุมภาพันธ์ 2501)

3. พระไตรปิฎกแปล ปริจเฉทที่ 4 จูฬสจจกสูตร (พระเดชพระคุณพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงแปล (วารสารพุทธธรรมปีที่ 9 ฉบับที่ 1 ประจำเดือนมกราคม 2503)

4. พระไตรปิฎกแปล ฉฉักกสูตร (พระเดชพระคุณพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงแปล (วารสารพุทธธรรม ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 ประจำเดือนกุมภาพันธ์ 2503)

เกล้ากระผมทราบว่าพระไตรปิฎกแปลดังกล่าวเป็นสมบัติของมหามกุฏราชวิทยาลัย และเพื่อดำเนินการดังกราบเรียนมาแต่ต้นต่อไป เกล้ากระผมจึงนมัสการกราบเรียนมายังเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ เพื่อขออนุญาตนำพระไตรปิฎกแปลตั้งแต่ข้อ 1 ถึงข้อ 4 ข้างต้นพิมพ์ในหนังสือดังกราบเรียนแต่ต้นด้วย สำหรับบทความปาฐกถาเรื่องแผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ และเรื่องอื่น ๆ เกล้ากระผมได้ติดต่อขออนุญาตองค์ปาฐกถาไปทางหนึ่งแล้ว

เกล้ากระผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงจะได้รับอนุญาตเพื่อเป็นวิทยาทานต่อไป จึงขอนมัสการกราบเรียนขอบคุณอย่างสูงมายังเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ณ โอกาสนี้

นมัสการมาด้วยความเคารพอย่างสูง

จ. ประมวญรัฐการ

(นายจำลอง ประมวญรัฐการ)

อนุญาต
ญ.
๑๐ มี.ค. ๑๗

พระไตรปิฎกแปลบางพระสูตร

กาลามสูตร

(อังคุตรนิกาย ติกนิบาต หน้า ๒๔๒)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปล

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จจาริกไปในโกศลชนบท บัลลุถึงเกสปุตตะนิคม ซึ่งเป็นที่อยู่แห่งหมู่ชนกาลามโคตร ฯ ชาวเกสปุตตะนิคมได้ทราบว่า พระสมณะโคดมสักยบุตร อันออกผนวชจากสักยสกุลเสด็จมาถึงเกสปุตตะนิคมแล้ว จึงดำริห์ว่ากิตติศัพท์อันงามของพระสมณะโคดมระบือไปว่าแม้เหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นผู้ไกลกิเลส แลเป็นผู้ควรไหว้ ควรบูชา เป็นผู้รู้ชอบเอง เป็นผู้บริบูรณ์แล้วด้วยวิชาแลข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินถึงวิชา เป็นผู้ไปแล้วดีเป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นจะยิ่งไปกว่าเป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้เบิกบานแล้ว ในคุณทั้งปวงเต็มที่ เป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน ท่านทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนโลกนี้กับทั้งเทวดามารพรหมแลหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์และเทวดามนุษย์ให้รู้ตาม ท่านแสดงธรรมไพเราะทั้งในเบื้องต้นท่ามกลางที่สุด ประกาศพรหมจรรย์บริบูรณ์บริสุทธิ์สิ้นเชิง การได้เห็นท่านผู้ไกลกิเลสแลควรไหว้ควรบูชา อันทรงคุณเช่นนี้ ย่อมเป็นคุณความดี ให้ประโยชน์สำเร็จได้ ฯ ครั้นดำริห์อย่างนี้แล้ว พร้อมกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกกราบไหว้ตามอาการของผู้เลื่อมใส บางพวกเป็นแต่กล่าววาจาปราศรัยแสดงความยินดี บางพวกเป็นแต่ประคองอัญชลีประณมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อแลโคตรของตน ๆ บางพวกนิ่งเฉยอยู่ ต่างคนนั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง ๆ ครั้นกาลามชนชาวเกสปุตตะนิคมนั้นนั่งเป็นปกติแล้ว ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่ามีสมณะ-พราหมณ์พวกหนึ่ง มาถึงเกสปุตตะนิคมนี้ สมณะพราหมณ์พวกนั้นพูดแสดงแต่ถ้อยคำของตนเชิดชูให้เห็นว่าดีชอบ ควรจะถือตามถ่ายเดียว พูดคัดค้านข่มถ้อยคำของผู้อื่นดูหมิ่นเสียว่าไม่ดี ไม่ชอบไม่ควรจะถือตาม ทำถ้อยคำของตนให้เป็น ปฏิปักษ์แก่ถ้อยคำของผู้อื่น

ครั้นสมณะพราหมณ์พวกหนึ่งอื่น มาถึงเกสปุตตะนิคมนี้อีก ก็เป็นเหมือนพวกก่อน เป็นอย่างนี้ทุก ๆ หมู่ จนข้าพระองค์มีความสงสัย ไม่รู้ว่าท่านสมณะเหล่านี้ ใครพูดจริง ใครพูดเท็จดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่าท่านควรจะสงสัยแล้ว ความสงสัยของท่านเกิดขึ้นแล้วในเหตุควรสงสัยจริง ท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตรึกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนนั้นแล่ว่าธรรมเหล่านี้เป็นอกุศลธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ ใครประพฤติให้เต็มที่แล้วเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ดังนี้ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสีย เมื่อนั้น ฯ

(เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสห้ามไม่ให้ถือ โดยอาการสิบอย่าง มีถือโดยได้ฟังตามกันมาเป็นต้น ให้พิจารณารู้ด้วยตนเองแล้ว เว้นสิ่งที่ควรเว้นเสียอย่างนี้แล้วจะทรงแนะนำให้กาลามชนได้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งที่ควรเว้นนั้นด้วยตนเอง จึงตรัสปุจฉายกโลภะคือความลโมภอยากได้ โทษะ คือความดุร้าย โมหะ คือความหลง ขึ้นถามให้กาลามชนทูลตอบตามความเห็นโดยลำดับ อย่างนี้)

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉนโลภะเมื่อเกิดขึ้นภายในของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์หรือเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ฯ

กา. โลภนั้นย่อมเกิดขึ้นเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. บุรุษผู้โลภแล้ว อันความโลภครอบงำแล้ว มีใจอันความโลภยึดไว้รอบแล้ว ฆ่าสัตว์มีชีวิตบ้าง ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้วบ้าง ถึงภรรยาผู้อื่นบ้าง พูดเท็จบ้าง ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นบ้าง สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น สิ้นกาลนาน ผู้โลภแล้วชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่ ฯ

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉนโทษะเมื่อเกิดขึ้นภายในของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ฯ

กา. โทษนั้นย่อมเกิดขึ้นเพื่อสิ่งไม่ประโยชน์พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. บุรุษผู้ดุร้ายแล้วอันโทษะครอบงำแล้ว มีใจอันโทษะยึดไว้รอบแล้ว ฆ่าสัตว์มีชีวิตบ้าง ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้วบ้าง ถึงภรรยาผู้อื่นบ้าง พูดเท็จบ้าง ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นบ้าง สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้นสิ้นกาลนาน ผู้ดุร้ายแล้วชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้นข้อนี้จริงหรือไม่ ฯ

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉนโมหะเมื่อเกิดขึ้นภายในของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ฯ

กา. โมหะนั้นเกิดขึ้นเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. บุรุษผู้หลงแล้ว อันความหลงครอบงำแล้ว มีใจอันความหลงยึดไว้รอบแล้ว ฆ่าสัตว์มีชีวิตบ้าง ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้วบ้าง ถึงภรรยาผู้อื่นบ้าง พูดเท็จบ้าง ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นบ้าง สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้นสิ้นกาลนาน ผู้หลงแล้วชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่ ฯ

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล ฯ

กา. เป็นอกุศล พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. มีโทษหรือไม่มีโทษ ฯ

กา. มีโทษ พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. ท่านผู้รู้ติเตียน หรือท่านผู้รู้สรรเสริญ ฯ

กา. ท่านผู้รู้ติเตียน พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์หรือไม่ ความเห็นของท่านในข้อนี้เป็นอย่างไร ฯ

กา. ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เป็นไปเพื่อทุกข์ ความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าในข้อนี้เป็นอย่างนี้ ฯ

พ. เราได้กล่าวคำใดว่า ท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินว่าอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้

ถือโดยเหตุนึกเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตรึกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านผู้รู้ด้วยตนนั้นแลว่าธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ดังนี้ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสียเมื่อนั้น ดังนี้คำนั้นเราได้อาศัยความข้อนี้แล กล่าวแล้ว ฯ

(พระผู้มีพระภาค ทรงแนะนำให้กาลามชนได้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งที่ควรเว้นนั้นด้วยตนเองอย่างนี้แล้ว ตรัสสอนให้พิจารณาให้รู้ด้วยตนเองแล้ว ทำสิ่งที่ควรทำต่อไปว่า) ท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินว่าอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตรึกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเราเมื่อใดท่านรู้ด้วยตนนั้นแลว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศลธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เป็นไปเพื่อสุข ดังนี้ท่านควรถึงพร้อมธรรมเหล่านั้นอยู่ เมื่อนั้น ฯ

(ครั้นตรัสสอนอย่างนี้แล้ว ตรัสปุจฉายกอโลภะคือความไม่โลภ อโทษะ คือความไม่ดุร้าย อโมหะคือความไม่หลงขึ้นถาม ให้กาลามชนทูลตอบตามความเห็นโดยลำดับดุจหนหลัง ดังนี้)

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉนอโลภะเมื่อเกิดขึ้นภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ฯ

กา. อโลภะนั้นย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. บุรุษผู้ไม่โลภแล้ว อันโลภไม่ครอบงำแล้ว มีใจอันโลภไม่ยึดไว้รอบแล้ว ไม่ฆ่าสัตว์มีชีวิต ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้ว ไม่ถึงภรรยาผู้อื่น ไม่พูดเท็จ ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นสิ่งใดเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุขแก่ผู้อื่นนั้นสิ้นกาลนาน ผู้ไม่โลภแล้วชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่ ฯ

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน อโทษะเมื่อเกิดขึ้นภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ฯ

กา. อโทษะนั้น ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. บุรุษไม่ดุร้ายแล้ว อันโทษะไม่ครอบงำแล้ว มีใจอันโทษะไม่ยึดไว้รอบแล้ว ไม่ฆ่าสัตว์มีชีวิต ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้ว ไม่ถึงภรรยาผู้อื่น ไม่พูดเท็จ ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นสิ่งใดเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขแก่ผู้อื่นนั้นสิ้นกาลนาน ผู้ไม่ดุร้ายแล้วชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้นข้อนี้จริงหรือไม่ ฯ

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน อโมหะ เมื่อเกิดขึ้นภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ฯ

กา. อโมหะนั้น ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. บุรุษผู้ไม่หลงแล้ว อันความหลงไม่ครอบงำแล้ว มีใจอันความหลงไม่ยึดไว้รอบแล้ว ไม่ฆ่าสัตว์มีชีวิต ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้ว ไม่ถึงภรรยาผู้อื่น ไม่พูดเท็จ ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้น สิ่งใดเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุขแก่ผู้อื่นนั้นสิ้นกาลนาน ผู้ไม่หลงแล้วชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่ ฯ

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล ฯ

กา. เป็นกุศล พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. มีโทษหรือไม่มีโทษ ฯ

กา. ไม่มีโทษพระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. ท่านผู้รู้ติเตียน หรือท่านผู้รู้สรรเสริญ ฯ

กา. ท่านผู้รู้สรรเสริญ พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุขหรือไม่ ความเห็นของท่านในข้อนี้เป็นอย่างไร ฯ

กา. ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุข ความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าในข้อนี้เป็นอย่างนี้ ฯ

พ. เราได้กล่าวคำใดว่า ท่านทั้งหลายอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมาอย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินว่าอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตรึกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนนั้นแลว่าธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์เป็นไปเพื่อสุข ดังนี้ ท่านควรถึงพร้อมธรรมเหล่านั้นอยู่เมื่อนั้น ดังนี้คำนั้นเราได้อาศัยความข้อนี้แลกล่าวแล้ว ฯ

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแนะนำให้กาลามชนได้ปัญญาพิจารณาเห็นด้วยตนเองแล้ว ทำสิ่งที่ควรทำอย่างนี้แล้วทรงแสดงอานิสงส์อันชนผู้ปฏิบัติอย่างนั้นจะพึงได้จะพึงถึงดังนี้ว่า) อริยสาวกนั้นปราศจากความโลภแล้ว ปราศจากพยาบาทแล้ว ไม่หลงแล้ว อย่างนี้มีสติรู้รอบคอบ มีใจประกอบด้วยเมตตา คือปรารถนาให้หมู่สัตว์ได้ความสุขทั่วหน้ามีใจประกอบด้วยกรุณา คือ ปรารถนาให้หมู่สัตว์พ้นจากทุกข์ทั่วหน้า มีใจประกอบด้วยมุทิตา คือร่าเริงบันเทิงต่อสมบัติที่สัตว์อื่นได้ แลมีใจประกอบด้วยอุเบกขา คือตั้งใจเป็นกลางไม่ลำเอียงเข้าข้างไหน แผ่อัปปะมัญญาพรหมวิหารสี่ประการนี้ไปตลอดทิศ ที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่ มีใจประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ไพบูลย์เต็มที่ เป็นจิตใหญ่มีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์ ไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียน แผ่อัปปะมัญญาพรหมวิหารตลอดโลกอันมีสัตว์ทั้งปวง ในที่ทั้งปวงด้วยความเป็นผู้มีใจในสัตว์ทั้งปวง ทั้งทิศเบื้องบนเบื้องต่ำเบื้องขวาง ดังนี้อยู่เสมอ ฯ อริยสาวกนั้นมีจิตหาเวรมิได้อย่างนี้ มีจิตหาความเบียดเบียนมิได้อย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองแล้วอย่างนี้ มีจิตหมดจดแล้วอย่างนี้ เธอได้ความอุ่นใจสี่ประการในชาตินี้ฯ ความอุ่นใจที่หนึ่งว่า ถ้าโลกเบื้องหน้ามีอยู่ ผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ข้อนี้เป็นสถานที่ตั้งซึ่งจะเป็นไปได้ คือเบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้วเราจะเข้าไปถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ ความอุ่นใจนี้อริยสาวกได้แล้ว เป็นที่หนึ่ง ฯ ความอุ่นใจที่สองว่า ถ้าโลกเบื้องหน้าไม่มีผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วก็ไม่มี เราก็จะรักษาตนให้เป็นคนไม่มีเวรไม่มีความลำบากไม่มีทุกข์ มีแต่สุขในชาตินี้ ดังนี้ ความอุ่นใจนี้ อริยสาวกได้แล้ว เป็นที่สอง ฯ ความอุ่นใจที่สามว่า ถ้าบุคคลทำบาป บาปชื่อว่าเป็นอันทำ เราไม่ได้คิดบาปให้แก่

ใคร ๆ ไหนเลยทุกข์จักมาถูกต้องเราผู้ไม่ได้ทำบาป ดังนี้ ความอุ่นใจนี้ อริยสาวกได้แล้วเป็นที่สาม ฯ ความอุ่นใจที่สี่ว่า ถ้าเมื่อบุคคลทำบาป บาปไม่ชื่อว่าเป็นอันทำ เราก็ได้พิจารณาเห็นตนเป็นคนบริสุทธิ์แล้วทั้งสองส่วน ดังนี้ ความอุ่นใจนี้ อริยสาวกได้แล้วเป็นที่สี่ ฯ อริยสาวกนั้นมีจิตหาเวรมิได้อย่างนี้ มีจิตหาความเบียดเบียนมิได้อย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองแล้วอย่างนี้ มีจิตหมดจดแล้วอย่างนี้ เธอได้ความอุ่นใจสี่ประการเหล่านี้แลในชาตินี้ ฯ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพระธรรมเทศนาจบแล้ว กาลามชนทูลรับว่าข้อนั้นเป็นจริงอย่างนั้น ๆ แล้ว ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนาแลแสดงตนเป็นอุบาสกว่า ภาษิตของพระองค์ไพเราะยิ่งนักๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศพระธรรมเทศนาโดยบรรยายคือกระแสความหลายอย่าง ให้ข้าพระพุทธเจ้าเห็นทางที่จะปฏิบัติแจ้งชัดแก่ปัญญาอุปมาดุจบุคคลหงายของที่คว่ำ หรือเช่นเปิดของที่มีสิ่งกำบังไว้ หรือเหมือนบอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือเปรียบอย่างตามตะเกียงไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่าผู้มีนัยตาจักได้เห็นรูปฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้ากับทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นที่พึ่งพำนัก ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระพุทธเจ้าไว้ว่า เป็นอุบาสก ถึงสรณะจนตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป ดังนี้ ฯ

๑. **พระผู้มีพระภาค** – ศัพท์นี้แปลว่า ผู้มีคุณควรคบ หรือผู้มีคุณควรนับถือเป็นโวหารของพวกพุทธศาสนิกชนเรียกพระศาสดา แต่โวหารพราหมณ์ใช้เรียกพวกฤษีทั่วไป
๒. **โกศลชนบท**—เมืองขึ้นในแว่นแคว้นโกศล
๓. **เกสปุตตะนิคม**—เมืองชื่อเกสบุตร
๔. **กาลามโคตร**—แส้ (นามสกุล) กาลามะ
๕. **สักยบุตร** – โอรสกษัตริย์ชาติสักยะ
๖. **กิเลส**—เครื่องเศร้าหมองใจ มีโลภเป็นต้น
๗. **ประกาศพรหมจรรย์**—ศาสนา คือคำสอน
๘. **พรหมวิหาร**—เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ๔ นี้ ได้ชื่อว่า พรหมวิหารเพราะเป็นธรรมเครื่องอยู่ของพรหมตลอดมาถึงท่านผู้ใหญ่ในหมู่มนุษย์ ฯ ที่เป็นไปในหมู่สัตว์ไม่มีประมาณเรียกอัปปมัญญา
๙. **สรณะ**—สิ่งที่พึ่งพำนัก

ภัททิยะสูตร

(อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต หน้า ๒๖๖)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปล

๏

อีกสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ ณ กุฎียอดในป่ามหาวัน ใกล้เมืองไพศาลี ฯ ครั้งนั้น เจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งนามว่าภัททิยะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทูลถามว่า "ข้าพระองค์ได้ยินว่า พระสมณโคดมเป็นคนเจ้ามายา รู้จักมายาเครื่องให้สาวกของเดียรถีย์อื่นกลับใจมาเป็นสาวกของตนได้ ชนเหล่าใดพูดเช่นนั้น ชนเหล่านั้น ได้พูดตามถ้อยคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว แลไม่กล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำอันไม่เปนจริง แลกล่าวยืนยันตามธรรมควรแก่ธรรม ถ้อยคำที่ตกถึงซึ่งเป็นไปตามเหตุแม้น้อยหนึ่ง ไม่ถึงฐานควรติเตียนหรืออย่างไร ข้าพระองค์ทูลถามนี้ มิใช่จะแกล้งกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเจ้า" ดังนี้ (เมื่อเจ้าภัททิยะลิจฉวีทูลถามอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้นก่อน ตรัสสอนเจ้าภัททิยะให้ได้ปัญญาพิจารณาเห็นด้วยตนเอง แล้วเว้นสิ่งที่ควรเว้น กระทำสิ่งที่ควรกระทำ ดุจตรัสสอนกาลามชน แปลกแต่ทรงยกสารัมภะ คือความคิดแข่งดีขึ้นถามในวาระอกุศลเป็นที่สี่ต่อโมหะ ทรงยกอสารัมภะ คือความไม่คิดแข่งดีขึ้นถามในวาระกุศลเป็นที่สี่ ต่ออโมหะแล้ว ตรัสว่า) "ภัททิยะชนเหล่าใดเป็นสัตบุรุษมีสันดานสงบระงับในโลก ชนเหล่านั้น ย่อมชักชวนสาวกของตนอย่างนี้ว่า 'บุรุษผู้เจริญ ท่านจงละโลภเสีย เมื่อท่านละโลภเสียแล้ว ท่านจะไม่ทำกรรมที่เกิดเพราะโลภ ด้วยกายวาจาใจ ท่านจงละโทษะเสีย เมื่อท่านละโทษะเสียแล้ว ท่านจักไม่ทำกรรมที่เกิดเพราะโทษะด้วยกายวาจาใจ ท่านจงละโมหะเสีย เมื่อท่านละโมหะเสียแล้ว ท่านจักไม่ทำกรรมที่เกิดเพราะโมหะด้วยกายวาจาใจ ท่านจงละสารัมภะเสียเมื่อท่านละสารัมภะเสียแล้ว ท่านจะไม่ทำกรรมที่เกิดขึ้นเพราะสารัมภะ ด้วยกายวาจาใจ ดังนี้"

(เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนดังนี้แล้ว เจ้าภัททิยะลิจฉวีทูลสรรเสริญพระพุทธภาษิต แลแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะตลอด

ชีวิต ดุจกาลามชนฉนั้นแล้วถึงวาระที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงพยากรณ์ปัญหาที่เจ้าภัททิยะทูลถามนั้น พระองค์จึงตรัสถามดังนี้)

พ. "ภัททิยะ เราได้พูดแก่ท่านอย่างนี้บ้างหรือว่า 'ภัททิยะท่านจงมาเป็นสาวกของเราเถิด เราจักเป็นครูสอนท่าน' ดังนี้"

ภ. "พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนั้นไม่มีเลย"

พ. "ภัททิยะ" สมณพราหมณ์บางพวกย่อมกล่าวตู่เราผู้กล่าวสอนอย่างนี้ ผู้ชี้บอกอย่างนี้ ด้วยถ้อยคำเท็จเปล่า ๆ อันไม่มี ไม่เป็นจริง 'พระสมณโคดมเป็นคนเจ้ามายาย่อมรู้มายาเป็นเครื่องให้สาวกของเดียร์ถีย์อื่นกลับใจมาเป็นสาวกของตนได้ " ดังนี้"

ภ. "พระผู้มีพระภาคเจ้า มายาเป็นเครื่องกลับใจนี้ดี มายาเป็นเครื่องกลับใจนี้งาม หากชนที่เป็นญาติสายโลหิตซึ่งเป็นที่รักของข้าพระองค์ จะกลับใจด้วยกิริยาเครื่องกลับใจนี้ ความกลับใจนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่สายโลหิตซึ่งเป็นที่รักของข้าพระองค์นั้นสิ้นกาลนานใช่แต่เท่านั้น แม้หากว่า กษัตริย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี พลเรือนก็ดี ไพร่ก็ดี จะกลับใจด้วยกิริยาเครื่องกลับใจนี้ ความกลับใจนั้น จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุข แม้แก่เหล่าชนมีกษัตริย์เป็นต้นนั้นสิ้นกาลนาน"

พ. "ภัททิยะ" ข้อนี้จริงอย่างนั้น ๆ แม้หากว่า กษัตริย์ก็ดี พรามหณ์ก็ดี พลเรือนก็ดี ไพร่ก็ดี จะกลับใจเพื่อจะละอกุศลธรรมเสีย และเพื่อจะถึงพร้อมด้วยกุศลธรรม ความกลับใจนั้น จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุขแก่เหล่าชนมีกษัตริย์เป็นต้นสิ้นกาลนาน แม้หากโลกกับทั้งเทวดามารพรหม หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดามนุษย์ จะกลับใจเช่นนั้นความกลับใจนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุขแก่โลกสิ้นกาลนาน แม้หากว่าไม้รังใหญ่เหล่านี้ จะมีเจตนาแลกลับใจเช่นนั้นบ้าง ความกลับใจนั้น จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุขแม้แก่ไม้รังเหล่านั้นสิ้นกาลนาน จะป่วยกล่าวไปทำอะไร ถึงสัตว์ที่เป็นมนุษย์"

(พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ปัญหาที่เจ้าภัททิยะลิจฉวีทูลถามนั้น โดยเหตุผลอันคนฟังจะพึงเห็นแล้ว วินิจฉัยด้วยตนเอง อย่างนี้)

สีหสูตร

(วินัยมหาวัคค์ เล่ม ๒ หน้า๘๙ แลอังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต หน้า๓๒)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปล

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ ณ กุฎียอดในป่ามหาวัน ใกล้เมืองไพศาลีฯ สมัยนั้น เจ้าลิจฉวีหลายองค์ซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงอันคนเป็นอันมากได้รู้จักแล้ว ได้นั่งประชุมกัน ณ ศาลาที่ว่าราชการเจรจาสรรเสริญคุณแห่งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยบรรยายเป็นอันมาก ฯ สมัยนั้น เสนาบดีผู้หนึ่งนามว่าสีหะ ซึ่งเป็นสาวกของนิครนถ์ นั่งอยู่ในที่ประชุมนั้นด้วย ฯ สีหะเสนาบดีนั้นได้นึกอยู่ในใจว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จักเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองเป็นแน่ เจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียงเหล่านี้ จึงได้นั่งประชุมกัน ณ ศาลาที่ว่าราชการ เจรจาสรรเสริญคุณแห่งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยบรรยายเป็นอันมาก ถ้าไฉนเราจะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น ครั้นคิดอย่างนี้แล้วก็เข้าไปหานิครนถนาฏบุตร ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่งแล้ว บอกนิครนถนาฏบุตรว่า "ข้าพเจ้าอยากจะไปเฝ้าพระสมณโคดม" นิครนถนาฏบุตรตอบว่า "แน่ สีหะท่านเป็นคนกล่าวความทำ จักไปหาพระสมณโคดมผู้กล่าวความไม่ทำเพราะเหตุอะไร ด้วยว่าพระสมณโคดมเป็นผู้กล่าวความไม่ทำ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความไม่ทำ" ฯ เมื่อนิครนถนาฏบุตรพูดอย่างนี้แล้ว ความตระเตรียมในอันจะไปของสีหะเสนาบดีก็เลิกไป ฯ สีหะเสนาบดีได้ฟังเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย เจรจาสรรเสริญคุณพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์แล้ว ปรารถนาจะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ไปบอกนิครนถนาฏบุตร ครั้นนิครนถนาฏบุตรกล่าวห้าม ก็เลิกความตระเตรียมในอันจะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างนั้นถึงสองครั้ง ครั้นครั้งที่สามสีหะเสนาบดีคิดว่า "นิครนถ์ทั้งหลายอันเราบอกก็ดี ไม่บอกก็ดี จักทำอะไรแก่เราได้ ถ้าไฉนเราจะไม่บอกนิครนถ์ทั้งหลายแล้ว จะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระ-

องค์นั้น" ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว เวลากลางวัน ๆ หนึ่ง สีหะเสนาบดีออกจากเมืองไพศาลีด้วยรถห้าร้อยเพื่อจะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พื้นที่จะไปด้วยได้เพียงใดก็ไปด้วยยานเพียงนั้นแล้ว ลงจากยานเดินไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ทูลว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้ยินว่า พระสมณโคดม เป็นผู้กล่าวความไม่ทำ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความไม่ทำ ดังนี้ ผู้พูดนั้นได้พูดตามถ้อยคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว แลไม่กล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยถ้อยคำอันไม่เป็นจริง แลกล่าวยืนยันตามธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้อยคำที่ตกถึงซึ่งเป็นไปตามเหตุแม้น้อยหนึ่ง ไม่ถึงฐานควรติเตียนหรืออย่างไร ข้าพระองค์ทูลถามนี้มิใช่จะแกล้งกล่าวตู่พระผู้มีพระเจ้า" ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า สีหะบรรยายที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้กล่าวความไม่ทำ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความไม่ทำ มีอยู่ ฯ บรรยายที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้กล่าวความตัดขาด แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความทำ ก็มีอยู่ ฯ บรรยายที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้กล่าวความตัดขาด แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความตัดขาด ก็มีอยู่ ฯ บรรยายที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดมเป็นผู้กล่าวความทำแสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความทำ ก็มีอยู่ ฯ บรรยายที่คนผู้กล่าวชอบ ควรกล่าวเราว่าพระสมณโคดมเป็นผู้กล่าวความตัดขาดแสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความตัดขาดก็มีอยู่ ฯ บรรยายที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้มักเกลียดชัง แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความเป็นผู้มักเกลียดชัง ก็มีอยู่ ฯ บรรยายที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดมเป็นผู้นำให้เสื่อมสูญ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความนำให้เสื่อมสูญก็มีอยู่ ฯ บรรยายที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้เบียดเบียนให้เร่าร้อน แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความเป็นผู้เบียดเบียนให้เร่าร้อน ก็มีอยู่ ฯ บรรยายที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้จะไม่ผุดไม่ไม่เกิด แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความจะไม่ผุดไม่เกิด ก็มีอยู่ ฯ บรรยายที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดมเป็นผู้สำราญ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความสำราญ ก็มีอยู่ ฯ

สีหะ ก็บรรยายอะไรเล่า ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดมเป็นผู้กล่าวความไม่ทำ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความไม่ทำ ดังนี้ ฯ สีหะ เราและกล่าวความ

ไม่ทำทุจริตด้วยกายวาจาใจ กล่าวความไม่ทำอกุศลธรรมที่เป็นบาปมีประการต่าง ๆ สีหะ บรรยายนี้แล ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้กล่าวความไม่ทำ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความไม่ทำ ดังนี้ ฯ

สีหะ ก็บรรยายอะไรเล่า ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดมเป็นผู้กล่าวความทำ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความทำ ดังนี้ ฯ สีหะ เราแลกล่าวความทำสุจริตด้วยกายวาจาใจ กล่าวความทำกุศลธรรมมีประการต่าง ๆ สีหะบรรยายนี้แล ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้กล่าวความทำ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความทำดังนี้ ฯ

สีหะ ก็บรรยายอะไรเล่า ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้กล่าวความตัดขาด แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความตัดขาด ดังนี้ สีหะ เราแลกล่าวความตัดราคะ โทษะ โมหะเสียให้ขาด กล่าวความตัดอกุศลธรรมที่เป็นบาปมีประการต่าง ๆ เสียให้ขาด สีหะ บรรยายนี้แล ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้กล่าวความตัดขาด แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความตัดขาด ดังนี้ ฯ

สีหะ ก็บรรยายอะไรเล่า ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า "พระสมณโคดม เป็นผู้มักเกลียดชัง แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความเป็นผู้มักเกลียดชัง" ดังนี้ ฯ สีหะ เราแลเกลียดชังแต่ทุจริตด้วยกายวาจาใจ เกลียดชังแต่ความถึงพร้อมอกุศลธรรมที่เป็นบาปมีประการต่าง ๆ สีหะ บรรยายนี้แล ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า "พระสมณโคดม เป็นผู้มักเกลียดชังแสดงความชัง นำสาวกเพื่อความเป็นผู้มักเกลียดชัง" ดังนี้ ฯ

สีหะ ก็บรรยายอะไรเล่า ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า "พระสมณโคดม เป็นผู้นำให้เสื่อมสูญ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความนำให้เสื่อมสูญ" ดังนี้ ฯ สีหะ เราแลแสดงธรรมเพื่อนำราคะโทษะโมหะให้เสื่อมสูญ แลแสดงธรรมเพื่อนำอกุศลธรรมที่เป็นบาปมีประการต่าง ๆ ให้เสื่อมสูญ สีหะ บรรยายนี้แล ที่คนผู้กล่าวชอบควรเราว่าพระสมณโคดม เป็นผู้นำให้เสื่อมสูญ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อนำให้เสื่อมสูญ ดังนี้ ฯ

สีหะ ก็บรรยายอะไรเล่า ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้เบียดเบียนให้เร่าร้อน ดังนี้ ฯ สีหะ เราแลกล่าวอกุศลธรรมที่เป็นคือทุจริตด้วยกาย

วาจาใจ ว่าเป็นโทษที่ควรจะเบียดเบียนให้เร่าร้อน ฯ อกุศลธรรมที่เป็นบาปซึ่งควรจะเบียดเบียนให้เร่าร้อนอันผู้ใดละได้แล้ว มีมูลรากอันตัดขึ้นแล้วทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาลยอดด้วนแล้ว ทำไม่ให้เกิดในภายหลังได้อีกแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกเป็นธรรมดา เรากล่าวผู้นั้นว่าผู้เบียดเบียนให้เร่าร้อน ดังนี้ ฯ อกุศลธรรมที่เป็นบาปซึ่งควรให้เร่าร้อน อันพระตถาคตละได้แล้ว มีมูลรากอันตัดขึ้นแล้วทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาลยอดด้วนแล้ว ทำไม่ให้เกิดในภายหลังได้อีกแล้ว มีความไม่เกิดต่อไปอีกเป็นธรรมดา ฯ สีหะ บรรยายนี้แล ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่าพระสมณโคดม เป็นผู้เบียดเบียนให้เร่าร้อนแสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความเป็นเบียดเบียนให้เร่าร้อน ดังนี้ ฯ

สีหะ ก็บรรยายอะไรเล่า ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดมเป็นผู้จะไม่ผลุดไม่เกิด แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความเป็นผู้จะไม่ผลุดไม่เกิด ดังนี้สีหะ ความต้องนอนในครรภ์อีกต่อไปความเกิดในภพอีก อันผู้ใดละได้แล้ว มีมูลรากอันตัดขึ้นแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาลยอดด้วนแล้ว ทำไม่ให้เกิดในภายหลังอีกแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกเป็นธรรมดา เราเรียกผู้นั้นว่า ผู้จะไม่ผุดไม่เกิด ดังนี้ ฯ ความต้องนอนในครรภ์อีกต่อไปความเกิดในภพอีก อันพระตถาคตละได้แล้ว ทำไม่ให้เกิดในภายหลังได้อีกแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกเป็นธรรมดา สีหะ บรรยายนี้แล ที่ชนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดมเป็นผู้จะไม่ผุดไม่เกิด แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความเป็นผู้จะไม่ผุดไม่เกิดดังนี้ ฯ

สีหะ ก็บรรยายอะไรเล่า ที่คนผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดมเป็นผู้สำราญ แสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความสำราญ ดังนี้ ฯ สีหะ เราแลเป็นผู้สำราญด้วยความสำราญอย่างยิ่ง แลแสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความสำราญ สีหะ บรรยายนี้แล ที่ผู้กล่าวชอบควรกล่าวเราว่า พระสมณโคดม เป็นผู้สำราญแสดงธรรมชักนำสาวกเพื่อความสำราญดังนี้ ฯ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาจบแล้ว สีหะเสนาบดีทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนา แลแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต ดุจกาลามชนฉนั้นแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "สีหะท่านจงใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงทำ การใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงทำ เป็นความดีของมนุษย์ที่เป็นคนมีชื่อเสียงอันคนเป็นอันมากรู้จักแล้ว เช่นท่าน" ฯ

สีหะ เสนาบดีทูลแสดงความยินดีเลื่อมใสแล้ว ซ้ำแสดงตนเป็นอุบาสกอีกว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มีปีติยินดียิ่งกว่าประมาณ เพราะคำที่พระองค์ตรัสแก่ข้าพระองค์ว่า สีหะ ท่านจงใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงทำ การใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงทำ เป็นความดีของมนุษย์ที่เป็นคนมีชื่อเสียง เช่นท่าน ดังนี้ ฯ เดียรถีย์ผู้มีลัทธิอื่นได้ ข้าพระองค์เป็นสาวกแล้ว ได้นำธงไปเที่ยวประกาศตลอดเมืองไพศาลีทุกจังหวัดว่า สีหะเสนาบดีเข้าถึงความเป็นสาวกของเราแล้ว ดังนี้ ฯ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแก่ข้าพระองค์เช่นนี้ ข้าพระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้ากับทั้งพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่าเป็นอุบาสกถึงสรณะจนตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป แม้หนที่สอง" ฯ

พ. "สีหะ ตระกูลของท่าน ได้เป็นดุจบ่อเป็นที่ลงดื่มแห่งนิครนถ์ทั้งหลายนานมาแล้ว ด้วยเหตุนั้น ท่านควรสำคัญเห็นบิณฑบาตว่าเป็นของควรจะให้แก่นิครนถ์เหล่านั้นผู้เข้าไปถึงแล้ว" ฯ

สีหะ "พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มีปีติยินดียิ่งกว่าประมาณ เพราะคำที่พระองค์ตรัสแก่ข้าพระองค์ว่า สีหะ ตระกูลของท่านได้เป็นดุจบ่อเป็นที่ลงดื่มแห่งนิครนถ์ทั้งหลายนานมาแล้ว ด้วยเหตุนั้นท่านควรสำคัญเห็นบิณฑบาตว่าเป็นของควรจะให้แก่นิครนถ์เหล่านั้นผู้เข้าไปถึง แล้ว ดังนี้ ฯ ข้าพระองค์ได้ยินเขาพูดว่า "พระสมณโคดม กล่าวว่าควรจะให้ทานแก่เราผู้เดียว ไม่ควรจะให้ทานแก่ผู้อื่นควรจะให้ทานแก่สาวกของเราผู้เดียว ไม่ควรจะให้ทานแก่สาวกของผู้อื่น ทานที่ให้แก่เราผู้เดียวมีผลใหญ่ ทานที่ให้แก่ผู้อื่นหามีผลใหญ่ไม่ ทานที่ให้แก่สาวกของเราผู้เดียวมีผลใหญ่ ทานที่ให้แก่สาวกของผู้อื่นหามีผลใหญ่ไม่" ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าเอง ทรงชวนข้าพระองค์ในการให้ในพวกนิครนถ์ ก็แต่ว่าข้าพระองค์จักรู้กาลในข้อนี้เอง ข้าพระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้ากับทั้งพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่าเป็นอุบาสก ถึงสรณะ จนตลอดชีวิตจำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป แม้หนที่สาม" ฯ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอนุปุพพิกถาแลจตุราริยสัจให้สีหะเสนาบดีได้ธรรมจักษุคือปัญญาดุจดวงตาอันเห็นธรรมแล้ว สีหะเสนาบดีทูลเชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับทั้งภิกษุสงฆ์เพื่อรับภัตตาหารในวันพรุ่ง ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์ด้วยทรงนิ่งอยู่เป็นสำคัญ ฯ ครั้นสีหะเสนาบดีทราบว่าทรงรับนิมนต์แล้ว ลุกจากที่นั่ง ถวายอภิวาททำประทักษิณหลีกไปแล้ว จึงใช้ให้บุรุษผู้หนึ่งไปเที่ยวซื้อเนื้อที่มีขายตามธรรมดาในเวลานั้นแล้ว ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้ว ให้จัดของควรเคี้ยวของควรบริโภคอันประณีตเสร็จแล้ว ให้ไปกราบทูลภัตตะกาลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ ในเช้าวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ทรงบาตรจีวรตามสมณวัตร เสด็จไปยังนิเวศน์แห่งสีหะเสนาบดี ประทับ ณ อาสนะที่ปูลาดไว้ถวาย ฯ

สมัยนั้น นิครนถ์เป็นอันมาก เที่ยวไปตามถนนและตรอกในเมืองไพศาลี กอดแขนบ่นว่า "วันนี้สีหะเสนาบดีล้มสัตว์ของเลี้ยงที่อ้วน ๆ เป็นอันมาก ทำภัตตาหารถวายพระสมณโคดม พระสมณโคดมรู้อยู่ฉันเนื้อที่ทำจำเพาะนั้น คือที่อาศัยตนแล้วแลทำ" ดังนี้ฯ บุรุษผู้หนึ่งเข้าไปใกล้แล้วกระซิบบอกความนั้นแก่สีหะเสนาบดี ฯ สีหะเสนาบดีตอบว่า "อย่าเลยเจ้า ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น ได้ใคร่โทษแก่พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์นานมาแล้วถึงอย่างนั้น จะกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำมุสาเปล่าที่ไม่มีไม่เป็นจริง ก็ไม่โปรยปรายโทษใส่ให้ได้ ด้วยว่าเราไม่แกล้งปลงสัตว์จากชีวิตแม้เหตุเห็นแก่ชีวิตตน" สีหะเสนาบดีพูดอย่างนี้แล้ว อังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยของควรเคี้ยวของควรฉันอันประณีตเสร็จแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ฯ พระผู้มีพระเจ้าทรงแสดงธรรมกถาให้สีหะเสนาบดีเห็นและสมาทานอาจหาญรื่นเริงในกุศลสมาทานแล้ว เสด็จลุกจากพุทธอาสน์หลีกไปแล้ว ทรงแสดงธรรมกถาในเพราะเหตุนั้นแล้ว ตรัสเรียกภิกษุสงฆ์ ทรงบัญญัติสิขาบทและอนุญาตว่า "ภิกขุรู้อยู่ไม่ควรฉันเนื้อที่ทำจำเพาะ ภิกษุใดฉันต้องอาบัติทุกกฏ เราอนุญาตปลาเนื้อที่บริสุทธิ์โดยเงื่อนสาม คือ ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้รังเกียจสงสัยว่าเขาทำจำเพาะ" ดังนี้ ฯ

๑. สีหะ ในอรรถกถาว่า เป็นเจ้าแลได้รับตำแหน่งเสนาบดี (คือตำแหน่งแม่ทัพกระมัง)

จูฬสัจจกสูตร

(มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ หน้า ๔๐๑)

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงแปลฯ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในพระวิหารยอดในป่ามหาวันใกล้เมืองไพศาลี ฯ สมัยนั้น บุตรแห่งนิครนถ์ผู้หนึ่งชื่อสัจจกะ อาศัยอยู่ในเมืองไพศาลี เป็นคนพอใจพูดสังสนธนาด้วยลัทธินั้น ๆ กล่าวยกตนว่าเป็นคนเจ้าปัญญา มหาชนสมมติว่าเป็นคนมีความรู้ดี ฯ เขาได้กล่าววาจาในที่ประชุมชนในเมืองไพศาลีอย่างนี้ว่า เราไม่เห็นสมณะหรือพราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะเป็นคณาจารย์ (ครูของหมู่) แม้ปฏิญญา (ยืนยัน) ตนว่าเป็นพระอรหันต์ (ผู้ไกลจากกิเลสแลควรนับถือ) ผู้รู้ชอบเอง ที่เราโต้ตอบถ้อยคำแล้ว จะไม่ประหม่าตัวสั่นหวั่นไหว ไม่มีเหงื่อไหลโทรมจากรักแร้เลย ถ้าแม้เราจะโต้ตอบถ้อยคำด้วยถ้อยคำกับเสาที่ไม่มีเจตนาแม้เสานั้นก็จะสท้านสั่นหวั่นไหว จะกล่าวอะไร ถึงสัตว์ที่เป็นมนุษย์ ฯ

ครั้งนั้น เวลาเช้าวันหนึ่ง พระอัสสชิผู้มีอายุ ครองผ้าตามสมณวัตรถือบาตรจีจรเข้าไปบิณฑบาต ณ เมืองไพศาลี ฯ สัจจกะเดินเที่ยวมาในเมืองไพศาลี ได้แลเห็นพระอัสสชิมีอายุมาอยู่แต่ไกล จึงเข้าไปใกล้กล่าวปราศรัยกับท่านแล้วได้ยืนส่วนข้างหนึ่งแล้ว ถามท่านว่า พระอิสสชิ พระโคดมแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายอย่างไร แลคำสั่งสอนของพระโคดมที่เป็นไปมากในสาวกทั้งหลายมีส่วนอย่างไร ฯ พระอัสสชิผู้มีอายุตอบว่า อัคคิเวสสนะ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เป็นไปมากในสาวกทั้งหลายมีส่วนอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่ตัว เวทนาไม่ใช่ตัว สัญญาไม่ใช่ตัว สังขารทั้งหลายไม่ใช่ตัววิญญาณไม่ใช่ตัว สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัว ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายอย่างนี้ แลคำสั่-

สอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่เป็นไปมากในสาวกทั้งหลายมีส่วนอย่างนี้แล ฯ สัจจกะตอบ ตอบว่าข้าพเจ้าได้ฟังว่าพระโคดมมีถ้อยคำอย่างนี้ ข้าพเจ้าได้ฟังไม่ดีแล้ว ถ้าอย่างไรบางคราว ข้าพเจ้าจะได้พบกับพระโคดมจะได้เจรจากันสักหน่อย ถ้าอย่างไร จะเปลื้องจากความเห็นที่เลวทรามนั้นเสียได้ ฯ

สมัยนั้น เจ้าลิจฉวีประมาณห้าร้อยองค์ ประชุมกันอยู่ในศาลาที่ว่าราชการ ด้วยกิจอันหนึ่ง สัจจกะเข้าไปหาเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นแล้วพูดว่า ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วยกัน ขอเจ้าลิจฉวีจงไปด้วยกัน วันนี้ข้าพเจ้าจักเจรจากับพระสมณโคดม ฯ ถ้าพระสมณโคดมจักตั้งอยู่ตามคำที่ภิกษุชื่ออัสสชิผู้เป็นสาวกมีชื่อผู้หนึ่ง ได้พูดแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักชักลากถ้อยคำพระสมณโคดมมาตามถ้อยคำของข้าพระเจ้า เหมือนบุรุษมีกำลังจับแกะอันมีขนยาวที่ขนฉุดลากมาฉนั้น หรือมิฉนั้น เหมือนคนทำการในโรงสุรา ผู้มีกำลัง วางลำแพนสำหรับกรองแป้งสุราอันใหญ่ในห้วงน้ำอันลึกแล้ว จับที่มุมชักลากไปมา ฉนั้นข้าพเจ้าจะสลัดถ้อยคำของพระสมณโคดมเสีย เหมือนบุรุษมีกำลังที่เป็นนักเลงสุรา จับภาชนะสำหรับตวงสุราที่มุมตวงสุราอยู่ ฉนั้น ข้าพเจ้าจะฟาดพระสมณโคดมเล่น เหมือนช้างที่มีวัยล่วงหกสิบปีหยั่งลงสู่สระโบกขรณีอันลึกแล้ว พ่นน้ำเล่น ฉนั้น ฯ ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วยกัน ขอเจ้าลิจฉวีจงไปด้วยกัน วันนี้ข้าพเจ้าจะเจรจากับพระสมณโคดม ดังนี้ ฯ ในเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นบางพวกกล่าวว่า เหตุอะไรพระสมณโคดม จักยกถ้อยคำของสัจจกะได้ ที่แท้สัจจกะกลับจะยกถ้อยคำของพระสมณโคดมได้อีก ฯ บางพวกกล่าวว่าสัจจกะเป็นอะไรมาถึงจะยกถ้อยคำของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ที่แท้พระผู้มีพระภาคเจ้ากลับจะยกถ้อยคำของสัจจกะได้อีก ฯ

ลำดับนั้น สัจจกะ อันเจ้าลิจฉวีประมาณห้าร้อย ห้อมล้อมไปสู่พระวิหารยอดในป่ามหาวัน ฯ สมัยนั้น ภิกษุมากหลายรูปจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ฯ เขาเข้าไปถามเธอว่าเดี๋ยวนี้พระโคดมอยู่ที่ไหน ข้าพเจ้าทั้งหลายปรารถนาจะเข้าไปหาพระโคดม ฯ ภิกษุทั้งหลายนั้นตอบว่า นั่นแน่ อัคคิเวสสนะ พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จลงสู่ป่ามหาวันประทับร้อนอยู่ที่ร่มไม้แห่งหนึ่ง สัจจกะพร้อมด้วยเจ้าลิจฉวีหมู่ใหญ่ เข้าไปสู่ป่ามหาวัน ถึงที่พระผู้มีพระ-ภาคเจ้าประทับอยู่แล้วได้ทูลปราศรัยกับพระผู้มีพระเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ฯ

แม้เจ้าลิจฉวีทั้งหลายนั้นบางพวกถวายอภิวาทตามอาการของผู้เลื่อมใส บางพวกก็เปนแต่กล่าววาจาปราศรัยแสดงความยินดี บางพวกเป็นแต่ประคองคัญชลีประณมมือ บางพวกก็ร้องประกาศชื่อแลโคตรของตน ๆ บางพวกเป็นคนนิ่งเฉยอยู่ ต่างคนก็นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ๆ แล้ว ฯ สัจจกะทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพเจ้าขอถามปัญหากะพระโคดมสักหน่อยหนึ่ง ถ้าพระโคดมจะทำโอกาสเพื่อการกล่าวแก้ปัญหาแก่ข้าพเจ้า ฯ

พ. ท่านประสงค์จะถามข้อใดก็ถามเถิด อัคคิเวสสะ ฯ

ส. พระโคดมแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายอย่างไร และคำสั่งสอนของพระโคดมเป็นไปมากในสาวกทั้งหลายมีส่วนอย่างไร ฯ

พ. อัคคิเวสสะ เราแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายอย่างนี้ แลคำสั่งสอนของเราเป็นไปมากในสาวกทั้งหลาย มีส่วนอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่ตัว เวทนาไม่ใช่ตัว สัญญาไม่ใช่ตัว สังขารทั้งหลายไม่ใช่ตัว วิญญาณไม่ใช่ตัว สังขารทั้งหลาย ทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัว ดังนี้ เราแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายอย่างนี้ แลคำสั่งสอนของเราเป็นไปมากในสาวกทั้งหลายมีส่วนอย่างนี้แล ฯ

ส. อุปมาแจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้าพระโคดม ฯ

พ. อุปมานั้นแจ่มแจ้งแก่ท่านเถิดอัคคิเวสสะ ฯ

ส. พระโคดม เหมือนหนึ่งพืชพรรณไม้ทั้งหลาย เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พืชพรรณไม้ทั้งหลายนั้นทั้งหมดต้องอาศัยแผ่นดินตั้งอยู่ในแผ่นดินจึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ หรือมิฉนั้น เหมือนหนึ่งการงานเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่ต้องทำด้วยกำลังแขนที่บุคคลทำอยู่ การงานเหล่านั้นทั้งหมดบุคคลต้องอาศัยแผ่นดินต้องตั้งอยู่ในแผ่นดิน จึงทำได้ ฉันใด บุรุษบุคคลมีรูปเป็นตัวมีเวทนาเป็นตัว มีสัญญาเป็นตัวมีสังขารเป็นตัว มีวิญญาณเป็นตัวต้องตั้งอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงเสวยผลแห่งบุญ หรือไม่ใช่บุญได้ ฉันนั้น ฯ

พ. อัคคิเวสสะ ท่านว่าอย่างนั้น ชื่อว่ากล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นตัวของเรา เวทนาเป็นตัวของเรา สัญญาเป็นตัวของเรา สังขารทั้งหลายเป็นตัวของเราวิญญาณเป็นตัวของเราดังนี้ มิใช่หรือ

ส. พระโคดม ข้าพเจ้าก็กล่าวอย่างนั้น ประชุมชนหมู่ใหญ่นี้ก็กล่าวอย่างนั้น ฯ

พ. อัคคิเวสสนะ ประชุมชนหมู่ใหญ่ จักทำอะไรแก่ท่าน เอาเถิดท่านแก้แต่ถ้อยคำของตัวเถิด ฯ

ส. พระโคดม ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นตัวของเรา เวทนาเป็นตัวของเรา สัญญาณเป็นตัวของเราสังขารทั้งหลายเป็นตัวของเรา วิญญาณเป็นตัวของเรา ดังนี้ ฯ

พ. อัคคิเวสสนะ ถ้าอย่างนั้นเราจักถามท่านเฉพาะในข้อนี้ ท่านเห็นอย่างไรจึงกล่าวแก้อย่างนั้น ฯ ท่านจะสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน อำนาจของพระราชาพระมหากษัตริย์ (พระเจ้าแผ่นดินใหญ่) ผู้ได้มุรธาภิเษกแล้ว (สรงน้ำทั่วพระองค์ตลอดพระเศียร ในเวลาจะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน) เหมือนพระเจ้าปเสนทิโกศลแลพระเจ้ามคธราชอชาตศัตรู อาจฆ่าคนที่ควรต้องฆ่า ริบราชบาทว์คนที่ควรต้องริบ เนรเทศคนที่ควรต้องเนรเทศ ต้องเป็นไปได้ในพระราชอาณาเขตของพระองค์หรือมิใช่ ฯ

ส. พระโคดม อำนาจของพระราชามหากษัตริย์ ผู้ได้มุรธาภิเษกแล้วเหมือนพระเจ้าเปเสนทิโกศล แลพระเจ้ามคธราชอชาตศัตรูอาจฆ่าคนที่ควรต้องฆ่า ริบราชบาทว์คนที่ควรต้องริบเนรเทศคนที่ควรต้องเนรเทศ ต้องเป็นไปได้ในพระราชอาณาเขตของพระองค์เพราะว่าแต่อำนาจของหมู่คณะเหล่านี้คือวัชชี มัลละ ที่อาจฆ่าคนที่ควรต้องฆ่าริบราชบาทว์คนที่ควรต้องริบ เนรเทศคนที่ควรต้องเนรเทศ ยังเป็นไปได้ในแว่นแคว้นของตน ๆ เหตุไฉนอำนาจเช่นนั้นของพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้มุรธาภิเษกแล้ว เหมือนพระเจ้าปเสนทิโกศลและพระเจ้ามคธราชอชาตศัตรู จักไม่เป็นไปได้เช่นนั้น อำนาจเช่นนั้นของพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้มุรธาภิกเศกแล้วนั้นต้องเป็นไปด้วย ควรจะเป็นไปได้ด้วย ฯ

พ. อัคคิเวสสะ ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ข้อที่ท่านกล่าวว่า รูปเป็นตัวของเราดังนี้ อำนาจของท่านเป็นไปในรูปนั้นว่า รูปของเราเป็นอย่างนั้นเถิดอย่าได้เป็นอย่างนี้เลยดังนี้หรือ ฯ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามอย่างนี้ สัจจะกะได้นิ่งเสีย พระองค์ตรัสถามอย่างนี้ถึงครั้งที่สาม จึงได้ทูลตอบว่า ข้อนี้ไม่เป็นอย่างนั้นได้ พระโคดม ฯ

พ. อัคคิเวสสะ ท่านจงทำในใจเสียก่อนแล้ว จึงค่อยกล่าวแก้ คำหลังของท่านไม่ต่อกันกับคำก่อน คำก่อนไม่ต่อกันกับคำหลังฯ อัคคิเวสสะ ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ข้อที่ท่านกล่าวว่าเวทนาเป็นตัวของเรา สัญญาเป็นตัวของเรา สังขารทั้งหลายเป็นตัวของเรา วิญญาณเป็นตัวของเรา ดังนี้ อำนาจของท่านเป็นไปในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย แลในวิญญาณว่า เวทนาสัญญา สังขารทั้งหลาย แลวิญญาณของเราเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าเป็นอย่างนี้เลยดังนี้หรือฯ

ส. ข้อนี้ไม่เป็นอย่างนั้น พระโคดมฯ

พ. อัคคิเวสสะ ท่านจงทำในใจเสียก่อนแล้วจึงค่อยกล่าวแก้ คำหลังของท่านไม่ต่อกันกับคำก่อน คำก่อนไม่ต่อกันกับคำหลัง อัคคิเวสสะ ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย แลวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยงฯ

ส. มันไม่เที่ยง พระโคดม

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นทุกข์หรือสุขฯ

ส. สิ่งนั้นทุกข์ พระโคดม

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า สิ่งนั้นของเรา ส่วนนั้นเป็นเรา ส่วนนั้นตัวของเรา ดังนี้ฯ

ส. ข้อนั้นไม่ควรเลย พระโคดมฯ

พ. อัคคิเวสสนะ ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ผู้ใดติดทุกข์อยู่ เข้าไปถึงทุกข์แล้ว ยินดีทุกข์แล้ว ตามเห็นทุกข์ว่า สิ่งนั้นของเรา ส่วนนั้นเป็นเรา ส่วนนั้นตัวของเรา ดังนี้ ผู้นั้นจะกำหนดรู้ทุกข์ได้เอง หรือจะทำทุกข์ให้สิ้นได้ มีบ้างหรือฯ

ส. จะมีได้เพราะอะไร ข้อนี้ไม่มีได้เลย พระโคดมฯ

พ. อัคคิเวสสนะ ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านก็ติดทุกข์อยู่ เข้าไปถึงทุกข์แล้ว ยินดีทุกข์แล้ว ตามเห็นทุกข์ว่า สิ่งนั้นของเรา ส่วนนั้นเป็นเรา ส่วนนั้นตัวของเรา ดังนี้ ไม่ใช่หรือฯ

ส. จะไม่มีเพราะอะไร ข้อนั้นต้องเป็นอย่างนั้น พระโคดมฯ

พ. อัคคิเวสสนะ เหมือนหนึ่งบุรุษมีความต้องการแก่นไม้เที่ยวหาแก่นไม้อยู่ ถือเอาผึ่งสำหรับถากไม้ที่คมเข้าไปป่า เขาเห็นต้นกล้วยใหญ่ในป่านั้นต้นหนึ่ง ซึ่งมีลำต้นตรงกำลังรุ่นยังไม่ทันตกเครือ ไม่เหลือวิสัยที่จะตัด เขาก็ตัดต้นกล้วยนั้นที่โคนต้นแล้ว ตัดยอดลิดใบออกเขาจะไม่ได้พบแม้แต่เพียงกระพี้ จะได้พบแก่นมาแต่ข้างไหน ข้อนี้ฉันใด เราซักถามท่านให้กล่าวแก้ในถ้อยคำของตัวเองท่านก็เปล่าว่างแพ้ไปเอง ฉันนั้น ฯ อัคคิเวสสนะท่านได้กล่าววาจานี้ในที่ประชุมชน ในเมืองไพศาลีว่า เราไม่เห็นสมณะหรือพราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะเป็นคณาจารย์ แม้ปฏิญญาตนว่า เป็นพระอรหันต์ผู้รู้ชอบเอง ที่เราโต้ตอบถ้อยคำด้วยถ้อยคำแล้ว จะไม่ประหม่าตัวสั่นหวั่นไหว ไม่มีเหงื่อไหลโทรมจากรักแร้เลยถ้าแม้เราจะโต้ตอบถ้อยคำ ด้วยถ้อยคำกับเสาที่ไม่มีเจตนา แม้เสานั้นก็จะสท้านสั่นหวั่นไหวจะกล่าวอะไรถึงสัตว์ที่เป็นมนุษย์ ดังนี้ หยาดเหงื่อของท่านบางหยาด หยดจากหน้าผากลงผ้าห่มตลอดตกที่พื้น ส่วนเหงื่อในกายของเราเดี๋ยวนี้ ไม่มีเลย ฯ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอย่างนี้แล้ว สัจจกะได้นั่งนิ่งอั้นเก้อเขิน ก้มหน้าหงอยเหงา ไม่มีปฏิภาณ (ปัญญาอันแจ่มแจ้ง) ที่จะคิดโต้เถียงอีก ฯ เจ้าทุมมุขลิจฉวีรู้ดังนั้นแล้วทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าอุปมาย่อมแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า อุปมานั้นแจ่มแจ้งแก่ท่านเถิด ทุมมุข ดังนี้แล้ว เธอทูลว่าเปรียบเหมือนในที่ใกล้แห่งบ้านหรือนิคม มีสระโบกขรณีอยู่สระหนึ่ง ในสระนั้นมีปูตัวหนึ่งมีเด็กชายหญิงเป็นอันมากออกจากบ้านหรือนิคมนั้น ไปถึงสระโบกขรณีนั้นแล้ว ก็ลงจับปูนั้น ขึ้นมาจากน้ำวางไว้บนบก ปูนั้นน้อมก้ามไปข้างไหนเด็กเหล่านั้น ก็จะคอยต่อยก้ามปูนั้นด้วยท่อนไม้หรือท่อนกระเบื้อง ครั้นปูนั้นมีก้ามหักหมดอย่างนี้แล้ว ก็ไม่อาจลงสู่สระโบกขรณีนั้นได้อีก เหมือนอย่างก่อน ข้อนี้ฉันใด ทิฏฐิที่เป็นเสี้ยนหนามปกคลุมอยู่ยักไปยักมาไม่อยู่ในร่องรอย บางอย่าง ๆ ของสัจจกะ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหักเสียแล้ว ต่อนี้ไปสัจจกะไม่อาจจะเข้ามาใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประสงค์จะโต้ตอบได้อีกฉันนั้น ฯ เมื่อเจ้าทุมมุขลิจฉวีกล่าวอย่างนี้แล้ว สัจจกะพูดกะเธอว่า เจ้าทุมมุข ท่านหยุดเถิด ท่านหยุดเถิด ท่านเป็นคนปากมากนัก ข้าพเจ้าไม่ได้พูดหารือกับท่าน ข้าพเจ้าพูดหารือกับพระโคดม

ต่างหาก ฯ ครั้นพูดอย่างนี้แล้วได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระโคดม วาจาของข้าพเจ้าแล ของสมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่าอื่น ยกเสียเถิดเพราะเป็นแต่เครื่องพูดเพ้อก็พูดเพ้อไป แล้วเท่านั้น ส่วนสาวกของพระโคดมด้วยเหตุเพียงไร จึงชื่อว่าเป็นผู้ได้ทำตามคำสั่งสอน ได้ทำตามโอวาท ข้ามความสงสัยเสียได้ ไปปราศจากความแคลงใจที่เป็นเหตุกล่าวว่าข้อนี้อย่างไร ถึงความแกล้วกล้าปราศจากครั่นคร้าม ไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่น ในคำสอนของศาสดาของตน อยู่ได้ ฯ

พ. อัคคิเวศสนะ สาวกของเราในศาสนานี้ พิจารณาเห็นเบญจขันธ์นั้นด้วยปัญญา อันชอบ ตามเป็นแล้วอย่างไรอย่างนี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่ล่วงไปแล้วทั้งที่ยังไม่มาถึง ทั้งที่เกิดขึ้นเฉพาะในบัดนี้ ที่เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ดีก็ดี ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดก็เป็นแต่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณสิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ส่วนนั้นไม่เป็นเราส่วนนั้นไม่ใช่ตัวของเรา ดังนี้ ด้วยเหตุเท่านี้แล อัคคิเวสสนะ สาวกของเราชื่อว่าเป็นผู้ได้ทำตามคำสั่งสอน ได้ทำตามโอวาท ข้ามความสงสัยเสียได้ ไปปราศจากความแคลงใจที่เป็นเหตุกล่าวว่าข้อนี้อย่างไรถึงความแกล้วกล้าปราศจากครั่นคร้าม ไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่น ในคำสอนของศาสดาของตนอยู่ได้ ฯ

ส. ด้วยเหตุเพียงไร พระโคดมภิกษุชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ (ผู้ไกลจากกิเลศ แลควรนับถือ) สิ้นอาสะวะ (กิเลสที่หมักหมมอยู่ในสันดาน) อยู่จบพรหมจรรย์ (ศาสนา) มีกิจที่จำจะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว ปลงภาระ (ของหนัก) ลงได้แล้วบรรลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชน์ธรรม (ธรรมอันประกอบสัตว์ไว้กับทุกข์) อันจะนำไปเกิดในภพสิ้นแล้วรู้ชอบจึงพ้นไปได้แล้ว ฯ

พ. อัคคิเวสสนะ ภิกษุในศาสนานี้พิจารณาเห็นเบญจขันธ์นั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นแล้วอย่างไร ดังนั้นแล้วพ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน (ความถือมั่น ความยึดมั่น กิเลสที่เป็นเครื่องถือมั่น เป็นเครื่องยึดมั่น) ด้วยเหตุเท่านี้แล อัคคิเวสสนะ ภิกษุชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์มีกิจที่จะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว ปลง

ภาระลงได้แล้ว บรรลุถึงประโยชน์ของตนแล้วมีสังโยชน์ธรรมอันจะนำไปเกิดในภพสิ้นแล้ว รู้ชอบจึงพ้นไปได้แล้ว ฯ ภิกษุที่พ้นจากอาสวะอย่างนี้แล้วแล อัคคิเวสสนะประกอบด้วยคุณที่เลิศไม่มีคุณอื่นจะยิ่งกว่าสามประการ คือ ญาณ เครื่องเห็นอันเลิศไม่มีญาณอื่นจะยิ่งกว่าอย่าง ๑ ความปฏิบัติอันเลิศไม่มีความปฏิบัติอื่นจะยิ่งกว่าอย่าง ๑ ความพ้นอันเลิศไม่มีความพ้นอื่นจะยิ่งกว่าอย่าง ๑ แลเธอสักการเคารพนับถือ บูชาพระตถาคตเจ้าด้วยศรัทธาเลื่อมใสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงรู้เองแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้รู้ตาม ทรงทรมานฝึกพระองค์ก่อนแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อทรมานฝึกสอนผู้อื่น ทรงสงบระงับกองกิเลส (สภาพที่เกิดในใจแล้ว ทำใจให้เศร้าหมอง) ได้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้สงบระงับกองกิเลส ทรงข้ามห้วงกิเลศได้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้ข้ามห้วงกิเลส ทรงดับเพลิงกิเลสได้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้ดับเพลิงกิเลส ดังนี้ ฯ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว สัจจกะทูลว่า ข้าพเจ้านั่นเทียว พระโคดม เป็นคนคอยกำจัดคุณ เป็นคนคนองวาจาเพราะได้สำคัญถ้อยคำของพระโคดมว่าตัวอาจจะโต้เถียงได้ด้วยถ้อยคำของตัว บุรุษมาปะทะช้างอันซับมันเข้าก็ดี เจอะกองไฟอันกำลังลุกโชนก็ดีกระทบงูที่มีพิษร้ายก็ดี ยังมีเอาตัวรอดได้บ้าง ก็แต่มาจดพระโคดมเข้าแล้ว ไม่มีเอาตัวรอดได้เลย ฯ ข้าพเจ้านั่นเทียวเป็นคนคอยกำจัดคุณ เป็นคนคนองวาจาเพราะได้สำคัญถ้อยคำของพระโคดมว่าตัวอาจจะโต้เถียงได้ด้วยถ้อยคำของตัว ฯ ขอพระโคดมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จงรับภัตตาหารของข้าพเจ้า เพื่อจะฉันในวันพรุ่งนี้ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรับด้วยทรงดุษณีภาพ (ความนิ่งเฉย) เป็นสำคัญ ฯ สัจจกะทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว จึงสั่งเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นว่า เจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้นิมนต์พระสมณะโคดมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เพื่อจะฉันในพรุ่งนี้ ท่านจะนำอาหารใดมาเพื่อข้าพเจ้า จงเลือกหาแต่ของที่ควรแก่พระสมณโคดมฯ ล่วงราตรีนั้นแล้ว เจ้าลิจฉวีเหล่านั้นได้นำภัตตาหารไปให้แก่สัจจกะประมาณห้าร้อยหม้อ ฯ สัจจกะให้จัดของเคี้ยวของฉันอันประณีตในอารามของตนเสร็จแล้ว ให้กราบทูลภัตตกาล แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นการที่สมควรจะเสด็จพระพุทธดำเนิน ภัตตาหารพร้อมเสร็จแล้ว ฯ เวลาเช้าวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงผ้า

ตามสมณะวัตรแล้ว ทรงบาตรจีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จพุทธดำเนินไปถึงอารามแห่งสัจจกะแล้ว ประทับณอาสนะที่ปูลาดไว้ถวาย ฯ สัจจกะอังคาสพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต ด้วยมือของตนให้อิ่มด้วยดีจนให้ห้ามเสียแล้ว ครั้นทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้วทรงนำพระหัตถ์จากบาตรแล้ว นั่งณอาสนะต่ำแห่งหนึ่งแล้ว ทูลว่า พระโคดมขอบุญแลผลบุญในทานนี้จงมีเพื่อความสุขแก่ทายกทั้งหลายเถิด ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า อัคคิเวสสนะ บุญแลผลบุญในทานนี้ คืออาศัยทักขิเณยยะบุคคล (คนควรรับทานที่ทายกให้ด้วยความนับถือ) ซึ่งยังไม่สิ้นราคะ โทษะ โมหะเหมือนกับท่าน จักเป็นของทายกทั้งหลาย ส่วนบุญแลผลบุญที่อาศัยทักขิเณยยะบุคคลซึ่งสิ้นราคะ โทษะ โมหะแล้ว เหมือนกับเราจักเป็นของท่านดังนี้แล ฯ

ฉฉักกสูตร

(มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ หน้า ๔๖๐)

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น วิชิรญาณวโรรส ทรงแปลฯ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ ณ เชตวันวิหารอารามแห่งเศรษฐีอนาถบิณฑิกใกล้กรุงสาวัตถี ฯ พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายในที่นั้นมาแล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมอันไพเราะทั้งในเบื้องต้นท่ามกลางที่สุดจักประกาศพรหมจรรย์มีอรรถ มีพยัญชนะบริบูรณ์บริสุทธิ์สิ้นเชิง แก่ท่านทั้งหลาย คือเราจักแสดงธรรมหกหมวด ๆ ละหกข้อ ท่านทั้งหลายฟังธรรมนั้น ทำในใจให้สำเร็จประโยชน์เถิด เราจักกล่าวณะบัดนี้ ฯ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลรับพระพุทธพจน์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่าท่านทั้งหลาย ควรรู้จักอายตนะภายในหกหมวด ๑ ควรรู้จักอายตนะภายนอกหกหมวด ๑ ควรรู้จักกองวิญญาณหกหมวด ๑ ควรรู้จักกองผัสสะหกหมวด ๑ ควรรู้จักกองเวทนาหกหมวด ๑ ควรรู้จักกองตัณหาหกหมวด ๑ ฯ

คำที่เรากล่าวว่า ควรรู้จักอายตนะภายในหกนั้น เราอาศัยสิ่งอะไรกล่าวแล้ว ฯ เราอาศัยอายตนะคือตาเรียกจักขุ ๑ อายตนะคือหูเรียกโสต ๑ อายตนะคือจมูกเรียกฆาน ๑ อายตนะ คือลิ้นเรียกชิวหา ๑ อายตนะคือรูปร่างเรียกกาย ๑ อายตนะคือใจเรียกมนะ ๑ ฯ คำใดที่เรากล่าวว่า ควรรู้จักอายตนะภายในหกนั้น คำนั้นเราอาศัยอายตนะหกนี้แลกล่าวแล้ว ฯ นี้ธรรมหกข้อหมวดต้น

คำที่เรากล่าวว่า ควรรู้อายตนะภายนอกหกนั้น เราอาศัยสิ่งอะไรกล่าวแล้ว ฯ เราอาศัยอายตนะคือรูป ๑ อาตนะคือเสียง ๑ อายตนะคือกลิ่น ๑ อายตนะคือรส ๑ อายตนะคือสิ่งที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย เรียกโผฏฐัพพะ ๑ อายตนะคืออารมณ์ที่เกิดกับใจเรียกธรรม ๑ ฯ คำใดที่เรากล่าวว่า ควรรู้จักอายตนะภายนอกหกนั้น คำนั้นเราอาศัยอายตนะ ภายนอกหกนี้แลกล่าวแล้ว ฯ นี้ธรรมหกข้อ หมวดที่ ๒

คำที่เรากล่าวว่า ควรรู้จักกองวิญญาณหกนั้น เราอาศัยสิ่งอะไรกล่าวแล้ว ฯ เราอาศัยวิญญาณหก คืออาศัยตากับรูป เกิดความรู้ทางตาขึ้นเรียกจักขุวิญญาณ ๑ อาศัยหูกับเสียง เกิดความรู้ทางหูขึ้นเรียกโสตวิญญาณ ๑ อาศัยจมูกกับกลิ่น เกิดความรู้ทางจมูกขึ้นเรียกฆาณวิญญาณ ๑ อาศัยลิ้นกับรส เกิดความรู้ทางลิ้นขึ้นเรียกชิวหาวิญญาณ ๑ อาศัยกายกับโผฏฐัพพะ เกิดความรู้ทางกายขึ้นเรียกกายวิญญาณ ๑ อาศัยใจกับธรรม เกิดความรู้ทางใจขึ้นเรียกมโนวิญญาณ ๑ ฯ คำใดที่เรากล่าวว่า ควรรู้จักกองวิญญาณหกนั้น คำนั้นเราอาศัยวิญญาณหกนี้แลกล่าวแล้ว ฯ นี้ธรรมหกข้อ หมวดที่ ๓

คำที่เรากล่าวว่า ควรรู้จักกองผัสสะนั้น เราอาศัยสิ่งอะไรกล่าวแล้ว ๆ เราอาศัยผัสสะหก คือ อาศัยจักขุกับรูปเกิดจักขุวิญญาณขึ้นประชุมธรรมสามประการ คือ จักขุ ๑ รูป ๑ จักขุ วิญญาณ ๑ เรียกผัสสะประการ ๑ อาศัยโสตกับเสียง เกิดโสตวิญญาณขึ้นอาศัยฆานกับกลิ่น เกิดฆานวิญญาณขึ้นอาศัยชิวหากับรส เกิดชิวหาวิญญาณขึ้นอาศัยกายกับโผฏฐัพพะ เกิดกายวิญญาณขึ้น อาศัยมนะกับธรรม เกิดมโนวิญญาณขึ้น ประชุมธรรมอย่างละสามประการเรียกผัสสะประการ ๑ ฯ รวมเป็น ๖ ประการด้วยกัน ฯ คำใดที่เรากล่าวว่า ควรรู้กองผัสสะหกนั้น คำนั้นเราอาศัยผัสสะหกนี้ แลกล่าวแล้ว ฯ นี้ธรรมหกข้อหมวดที่ ๔

คำที่เรากล่าวว่า ควรรู้จักกองเวทนาหกนั้น เราอาศัยสิ่งอะไรกล่าวแล้ว ฯ เราอาศัยเวทนาหก คือ อาศัยจักขุกับรูป เกิดจักขุวิญญาณขึ้น ประชุมธรรมสามประการนั้นชื่อว่าผัสสะนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกอารมณ์ ว่าสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง เรียกเวทนาประการ ๑ อาศัยโสตกับเสียง เกิดโสตวิญญาณขึ้น อาศัยฆานกับกลิ่น เกิดฆานวิญญาณขึ้น อาศัยชิวหากับรส เกิดชิวหาวิญญาณขึ้น อาศัยกายกับโผฏฐัพพะ เกิดกายวิญญาณขึ้น อาศัยมนะกับธรรม เกิดมโนวิญญาณขึ้น ประชุมธรรมอย่างละสามประการชื่อว่าผัสสะประการ ๑ ๆ ผัสสะนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนาประการ ๑ ๆ รวมเป็น ๖ ประการด้วยกัน ฯ คำใดที่เรากล่าวว่าควรรู้จักเวทนาหกนั้น คำนั้นเราอาศัยเวทนาหกนี้แลกล่าวแล้ว ฯ นี้ธรรมหกข้อหมวด ๕

คำที่เรากล่าวว่า ควรรู้กองตัณหาหกนั้น เราอาศัยสิ่งอะไรกล่าวแล้ว ฯ เราอาศัยตัณหาหก คือ อาศัยจักขุกับรูป เกิดจักขุวิญญาณขึ้น ประชุมธรรมสามประการนั้น ชื่อว่า

ผัสสะนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนานั้น เป็นปัจจัยให้เกิดความทยานอยากเรียกตัณหา ประการ ๑ อาศัยโสตกับเสียง เกิดโสตวิญญาณขึ้น อาศัยฆานกับกลิ่นเกิดฆานวิญญาณขึ้น อาศัยชิวหากับรสเกิดชิวหาวิญญาณขึ้น อาศัยกายกับโผฏฐัพพะ เกิดกายวิญญาณขึ้น อาศัยมนะกับธรรม เกิดมโนวิญญาณขึ้น ประชุมธรรมอย่างละสามประการชื่อว่าผัสสะประการ ๑ ๆ ผัสสะนั้น เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ประการ ๑ ๆ เวทนานั้นเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาประการ ๑ ๆ เปน ๖ ประการด้วยกัน ฯ คำใดที่เรากล่าวว่าควรรู้จักกองตัณหาหกนั้น คำนั้นเราอาศัยตัณหาหกนี้แลกล่าวแล้ว ฯ นี้ธรรมหกข้อ หมวดครบ ๖

ผู้ใดกล่าวจักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เวทนา ตัณหาแต่ละอย่าง ๆ ว่า เป็นตัว คำนั้นไม่ชอบ เพราะว่าความเกิดขึ้นแลความเสื่อมสิ้นแห่งธรรมแต่ละอย่างนั้นปรากฏอยู่ ฯ ก็ความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นแห่งสิ่งใดปรากฏอยู่ ก็จะสันนิษฐานสิ่งนั้นว่าตัวของเราเกิดขึ้นด้วย เสื่อมสิ้นไปด้วยเหตุนั้น คำนั้นจึงไม่ชอบ ฯ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เวทนา ตัณหา แต่ละอย่างไม่ใช่ตัว ด้วยประการอย่างนี้ ผู้ใดกล่าวโสต เสียง โสตวิญญาณ โสตสัมผัส ฯ จมูก กลิ่น ฆานวิญญาณ ฆานสัมผัส ฯ ลิ้น รส ชิวหาวิญญาณ กายชิวหาสัมผัส ฯ กาย โผฏฐัพพะวิญญาณ กายสัมผัส ฯ ใจ ธรรมโน-วิญญาณ มโนสัมผัส ฯ กับเวทนาตัณหา แต่ละอย่าง ว่าเป็นตัว คำนั้นไม่ชอบ เพราะว่า ความเกิดขึ้นแลความเสื่อมสิ้นแห่งธรรมแต่ละอย่างนั้นปรากฏอยู่ ฯ ก็ความเกิดขึ้นแลความเสื่อมสิ้นแห่งสิ่งใดปรากฏอยู่ ก็จะสันนิษฐานสิ่งนั้นว่า ตัวของเราเกิดขึ้นด้วย เสื่อม-สิ้นไปด้วย เหตุนั้น คำนั้นจึงไม่ชอบ ฯ ธรรมแต่ละอย่างนั้น ไม่ใช่ตัวด้วยประการอย่างนี้ ฯ

ภิกษุทั้งหลาย นี้แลทางที่ไปยังความเกิดแห่งกองธรรมที่สัตว์ถือมั่นว่าของตัว คือบุคคลสำคัญเห็น จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เวทนา ตัณหาแต่ละอย่างว่า สิ่งนั้นของเรา ส่วนนั้นเป็นเรา ส่วนนั้นตัวของเรา ดังนี้ ฯ สำคัญเห็น โสต เสียง โสตวิญญาณ โสตสัมผัส ฯ ฆานกลิ่น ฆานวิญญาณ ฆานสัมผัส ฯ ชิวหา รส ชิวหาวิญญาณ ชิวหาสัมผัส ฯ กายโผฏฐัพพะ กายวิญญาณ กายสัมผัส ฯ มนะธรรม มโนวิญญาณ มโนสัมผัส ฯ กับเวทนา ตัณหา แต่ละอย่างว่า สิ่งนั้นของเรา ส่วนนั้นเป็นเรา ส่วนนั้นตัวของเรา ดังนี้ ฯ

ภิกษุทั้งหลาย นี้แลทางที่ไปยังความดับกองธรรมที่สัตว์ถือมั่นว่าของตัว คือ บุคคลสำคัญเห็น จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เวทนา ตัณหาแต่ละอย่างว่า สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ส่วนนั้นไม่เป็นเราส่วนนั้นไม่ใช่ตัวของเรา ดังนี้ฯ สำคัญเห็น โสต เสียง โสตวิญญาณ โสตสัมผัส ฯ ฆานกลิ่น ฆานวิญญาณ ฆานสัมผัส ฯ ชิวหารส ชิวหาวิญญาณ ชิวหาสัมผัส ฯ กายโผฏฐัพพะ กายวิญญาณ กายสัมผัส ฯ มนะ ธรรม มโนวิญญาณ มโนสัมผัส ฯ กับเวทนา ตัณหา แต่ละอย่างว่า สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ส่วนนั้นไม่เป็นเรา ส่วนนั้นไม่ใช่ตัวของเรา ดังนี้

ภิกษุทั้งหลายอาศัยจักขุกับรูป เกิดจักขุวิญญาณขึ้น อาศัยโสตกับเสียง เกิดโสตวิญญาณขึ้น อาศัยฆานกลับกลิ่น เกิดฆานวิญญาณขึ้น อาศัยชิวหากับรส เกิดชิวหากับวิญญาณ อาศัยกายกับโผฏฐัพพะ เกิดกายวิญญาณขึ้น อาศัยมนะกับธรรม เกิดมโนวิญญาณขึ้น ประชุมธรรมอย่างละสามะประการ เรียกผัสสะ ผัสสะนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุขบ้าง ฯ บุคคลนั้น ถ้าสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเพลิดเพลินยินดีหมกมุ่นอยู่กิเลสที่นอนในสันดาน ซึ่งเรียกอนุสัย คือราคะความกำหนัด ย่อมตามนอนในสันดานของบุคคลนั้น ฯ ถ้าทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศกลำบากคร่ำครวญตีอกร้องไห้ ถึงความหลงไหลอนุสัยคือความกระทบกระทั่งแห่งจิตต์ซึ่งเรียกปฏิฆะ ย่อมตามนอนในสันดานของบุคคลนั้น ฯ ถ้าเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขถูกต้องแล้ว แต่ไม่รู้ความเกิดความดับ ความอร่อยความให้โทษแลความออกไป แห่งเวทนานั้น ตามเป็นจริงอย่างไร อนุสัยคือความไม่รู้แจ้งซึ่งเรียกอวิชชา ย่อมตามนอนในสันดานของบุคคลนั้น ฯ บุคคลนั้นยังละอนุสัย คือราคะในสุขเวทนาไม่ได้แล้ว ยังบรรเทาอนุสัยคือปฏิฆะในทุกขเวทนาไม่ได้แล้ว ยังถอนอนุสัยคืออวิชชาในเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขไม่ได้แล้ว ยังละอวิชชาทำวิชชาให้เกิดขึ้นไม่ได้แล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้ในชาตินี้ ข้อนี้ไม่เป็นที่ตั้งซึ่งจะมีได้เลย ฯ บุคคลนั้น ถ้าสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ไม่เพลิดเพลินยินดีหมกมุ่นอยู่อนุสัย คือราคะไม่ตามนอนในสันดานของบุคคลนั้นได้ ฯ ถ้าทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ไม่เศร้าโศกลำบากคร่ำครวญตีอกร้องไห้ ถึงความหลงไหล อนุสัยคือปฏิฆะไม่ตามนอนในสันดานของบุคคลนั้นได้ ฯ ถ้าเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขถูกต้องแล้ว รู้ความเกิดความดับความอร่อยความให้โทษความออกไปแห่งเวทนา

นั้นตามเป็นจริงอย่างไร อนุสัยคืออวิชชาไม่ตามนอนในสันดานของบุคคลนั้นได้ฯ บุคคลนั้นละอนุสัยคือราคะในสุขเวทนาเสียได้แล้ว บรรเทาอนุสัยคือปฏิฆะในทุกขเวทนาเสียได้แล้ว ถอนอนุสัย คืออวิชชาในเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขเสียได้แล้ว ละอวิชชาทำวิชชาให้เกิดขึ้นได้แล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้ในชาตินี้ ข้อนี้เป็นที่ตั้งซึ่งจะมีได้ฯ

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ย่อมเหนื่อยหน่ายทั้งในจักขุ ในรูป ในจักขุวิญญาณ ในจักขุสัมผัส... ในโสต ในเสียง ในโสตวิญญาณ ในโสตสัมผัส ในฆานในกลิ่น ในฆานวิญญาณ ในฆานสัมผัส....ในชิวหา ในรส ในชิวหาวิญญาณ ในชิวหาสัมผัส ... ในกาย ในโผฏฐัพพะ ในกายวิญญาณ ในกายสัมผัส... ในมนะ ในธรรม ในมโนวิญญาณ ในมโนสัมผัส ในเวทนา ในตัณหา แต่ละอย่างๆ เมื่อเหนื่อยหน่ายก็ปราศจากกิเลสที่ย้อมจิตต์ เพราะปราศจากกิเลสที่ย้อมจิตต์ จิตต์ก็หลุดพ้นจากอาสวะ เมื่อจิตต์พ้นแล้วก็มีญาณหยั่งรู้ว่า จิตต์พ้นจากอาสวะแล้ว แลเธอทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำอย่างนี้ไม่มีอีก ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาธรรมบรรยายนี้จบแล้ว ภิกษุทั้งหลายนั้น มีใจยินดีเพลิดเพลินภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วฯ ก็แลเมื่อธรรมเทศนาที่เป็นไวยากรณ์ (คือคำร้อยแก้ว) มิได้ระคนด้วยคาถานี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอยู่ จิตต์ของภิกษุทั้งหลายประมาณหกสิบรูป พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทานด้วยประการฉะนี้แลฯ

●

อตฺตา หเว ชิตํ เสยฺโย

ชนะตนนั้นแล เป็นดี

ขุ ธ. ๒๕/๒๙

คำนำ

คุณจำลอง ประมวญรัฐการ ปรารภว่า ใน ๒ มีนาคม ๒๕๑๗ จะจัดการพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์ตรี ขุนประมวญรัฐการ ผู้บิดา ณ เมรุ วัดท้ายเมือง จังหวัดนนทบุรี เนื่องด้วยคุณพ่อเป็นพุทธมามกะที่สนใจในการเรียนหาความรู้ในธรรม และเคร่งครัดปฏิบัติธรรมเสมอมา ได้เป็นสมาชิกพุทธสมาคม และสนใจในการหาความรู้ธรรมในวารสารพุทธธรรมของพุทธสมาคมเป็นพิเศษ ในงานพระราชทานเพลิงศพนี้ หนังสือบรรณานุสรณ์ ซึ่งจะจัดพิมพ์ขึ้นเป็นธรรมพลี แก่ญาติมิตร เห็นว่าควรจะเป็นหนังสือที่บรรจุข้อธรรมที่คุณพ่อได้เคยสนใจอ่านอยู่เป็นพิเศษ เรื่องนิพพานเป็นอย่างไร ในวารสารพุทธธรรมเป็นเรื่อง ๑ ที่คุณพ่อมีความสนใจอ่านอยู่ หากได้เรื่องนี้เรื่อง ๑ เป็นส่วนประกอบอยู่ในบรรณานุสรณ์เล่มนี้ ย่อมต้องเกิดเป็นการทำที่ตรงต่อความประสงค์ของคุณพ่อเป็นแน่ ดังนั้นจึงขออนุญาตนำเรื่องนิพพานเป็นอย่างไรในวารสารพุทธธรรมนี้ ไปลงเป็นส่วน ๑ ในบรรณานุสรณ์นี้ด้วย

เรื่อง "นิพพานเป็นอย่างไร" ที่ลงอยู่ในวารสารพุทธธรรมนี้ เป็นสำเนาปาฐกถาที่ข้าพเจ้าแสดง ณ พุทธสมาคมสถาน เมื่อ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๘ ความจริง ปาฐกถาเรื่องนี้ข้าพเจ้าได้แสดงภายใต้ชื่อว่า **"นิพพานเป็นอะไร ?"** หลังจากจบการแสดงแล้ว ทางพุทธสมาคมได้ขออนุญาตพิมพ์เผยแพร่ต่อไป ข้าพเจ้าได้อนุญาตให้พิมพ์ได้ตามประสงค์ ข้าพเจ้ามิได้ติดตามอ่านปาฐกถาเรื่องนี้ในฉบับพิมพ์เลย จึงมิได้ทราบว่า ชื่อของปาฐกถาเรื่องนี้ได้แปรไปเป็น **"นิพพานเป็นอย่างไร"** ชื่อที่แปรไปเช่นนี้ย่อมมีความหมายไม่ตรงกับสำเนาความที่เป็นท้องเรื่อง

ปาฐกถาเรื่องนี้ ตามสำเนาที่อยู่ทางข้าพเจ้า ได้มีผู้นำเอาไปพิมพ์ในการกุศล ๓ ครั้งแล้ว คือ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณพร้อม ชูโต จ. จ. ในงานฌาปนกิจศพนางจำนงวินิจฉัย และในงานฌาปนกิจศพ นางจงกล ธรรมรัฐธุราทร ในการพิมพ์ทั้งสามคราวนี้ พิมพ์ในชื่อว่า **"นิพพานเป็นอะไร ?"** ทั้งนั้น

ในการนำเรื่องนี้ไปแสดงในวันนั้น แสดงด้วยมุ่งหมายว่า จะให้สภาวะที่แท้จริงของนิพพาน ตามหลักการในฝ่ายเถรวาท แพร่หลายออกไปในสังคมชาวพุทธศาสนิก ที่ยังมีความเข้าใจในนิพพานไม่ตรงตามสภาวะ เพราะส่วนมาก ยังมีความเข้าใจกันอยู่ว่านิพพานเป็นเมืองซึ่งเป็นที่อยู่ของบรรดาพระอรหันต์ที่ดับชีพไปแล้ว ที่ให้ความสุขอย่างที่ชาวโลกมี

ความต้องการอยู่อย่างพร้อมสรรพ ทั้งนี้ คงเป็นเพราะชาวเราส่วนมากเคยได้ฟังธรรมกถาที่พล่อยออกมาจากปากของเจ้ากูส่วนมากว่า "เมืองแก้วกล่าวแล้วคือนิพพาน" นั่นเอง

ปาฐกถาเรื่องนี้ ยังมีส่วนบกพร่องในข้อขอดที่ควรจะนำมาชี้แจงอีกหลายอย่าง ในการพิมพ์ครั้งนี้จึงขอถือโอกาสชี้ข้อสำคัญควรทราบไว้สักเล็กน้อย คือ นิพพาน ไม่ใช่เมือง หรือสถานที่ไร ๆ อย่างที่มีความเข้าใจกันอยู่โดยมาก แต่นิพพานเป็นธรรม ที่ไม่มีนิมิต ไม่มีขันธ์ ไม่มีกิเลส ไม่มีกรรมคือไม่มีบุญและบาปไร ๆ เลย เป็นธรรมที่จะบรรลุถึงได้ ในเมื่อมรรคผล ที่ถูกทำให้บังเกิดขึ้นมาแล้วดับลงคือ มรรค+ผล=นิพพาน เหมือน ญาตปริญญา + ตีรณปริญญา + ปหานปริญญา=วิปัสนาญาณ แต่วิปัสนาญาณเป็นกุปธรรม เพราะเป็นโลกิยะ เมื่อสังวรขาดลงเมื่อใด วิปัสนาญาณก็ย่อมเสื่อมลงเมื่อนั้น นิพพานมีอยู่ ๒ ชนิด คือ สอุปาทิเสสนิพพาน และอนุปาทิเสสนิพพาน เป็นนิพพานที่ยังมีส่วนแห่งขันธ์ ๕ เหลืออยู่ อนุปาทิเสสนิพพาน เป็นนิพพานที่ไม่มีส่วนแห่งขันธ์ไร ๆ เหลืออยู่เลย สอุปาทิเสสนิพพาน เป็นนิพพานที่พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีบรรลุถึง หลังจากที่ผลญาณดับลงแล้ว ส่วนอนุปาทิเสสนิพพาน เป็นนิพพานที่พระอรหันต์บรรลุถึง หลังจากที่ผลญาณดับลงแล้ว

การกุศลทักขิณานุปทานทั้งปวง ที่ดำเนินมาตั้งแต่วันที่ท่านขุนประมวญรัฐการถึงแก่กรรมจนถึงในวันพระราชทานเพลิงศพนี้ ซึ่งรวมทั้งการพิมพ์หนังสือบรรณานุสรณ์เล่มนี้ด้วย คณะเจ้าภาพย่อมอุทิศไป เพื่อให้สำเร็จเป็นปัตตานุโมทนามัยกุศล แก่ท่านขุนประมวญรัฐการ ขอคลื่นแห่งการอุทิศกุศลทั้งปวงนี้ จงประมวลกันแล่นตรงไปสู่ญาณวิถีในภพที่อุปบัตินั้น กระตุ้นเตือนให้ท่านขุนประมวญรัฐการ ได้ทราบและทำการอนุโมทนา ขอกุศลที่เกิดจากอนุโมทนามัยนี้ จงอำนวยวิบากสมบัติ คือสุข สวัสดิ์ สิริ อายุวรรณ กำลัง และมนุญสมบัติอื่น ๆ แก่ท่านขุนประมวญรัฐการ สมตามมโนปณิธานของคณะเจ้าภาพจงทุก ๆ ประการ เทอญ

(พระเทพโมลี)

วัดราชบพิธ ถนนราชบพิธ กรุงเทพฯ 2

10 มกราคม 2517

ปาฐกถา

พระปริยัติโมลี*

แสดง ณ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ฯ

๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๘

ชื่อเรื่อง

นิพพานเป็นอย่างไร

ท่านสหธรรมิก และท่านสาธุชนทั้งหลาย

ในวันนี้ ข้าพเจ้าจะมาพูดเรื่องพระนิพพาน ทั้งนี้ ก็ด้วยพระนิพพานเป็นธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าเมื่อคราวประทานแนวการสอนพระพุทธศาสนาในวันจาตุรงคสันนิบาต หลังจากวันที่ได้ตรัสรู้แล้ว ๙ เดือน ก็ได้ตรัสว่า "นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา" "พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสพระนิพพานว่าเป็นธรรมสูงสุด" และก็เพราะพระนิพพานเป็นธรรมสูงสุดนี้เอง พวกเราผู้พุทธศาสนิกจึงมีปรารถนายิ่งนักที่จะได้ที่จะถึงพระนิพพาน การปรารถนานั้น ๆ อาจมีผู้ปรารถนาบางท่านได้เห็นคุณความดีของพระนิพพาน แต่ก็อาจมีผู้ปรารถนาบางท่านปราถนาเพียงตาม ๆ กันมา ตามที่เขาว่าพระนิพพานเป็นสิ่งที่ดี ข้อที่พวกเรามีความปรารถนาอยากจะได้ถึงพระนิพพาน สังเกตได้จากการทำบุญ โดยมากมีการตั้งความปรารถนาจะถึงพระนิพพาน บางคนสร้างหนังสือ สร้างถาวรวัตถุ มักจะเขียนอักษรติดไว้ว่า "นิพฺพานปจฺจโย โหตุ" "ขอให้การกุศลนี้จงเป็นปัจจัย คือเป็นเหตุให้ตนถึงพระนิพพานเถิด" ก็เมื่อพระนิพพาน เป็นสิ่งที่ประชาชนเป็นอันมาก ทั้งที่มีความเข้าใจไม่ถูก มีความปรารถนาอยากได้อยู่เช่นนี้ หากว่าเราจะได้ศึกษาเรื่องพระนิพพานให้เข้าใจถูกต้องตามแนวแม้เพียงหลักแห่งปริยัติ ก็จะเป็นทางหนึ่งที่ช่วยให้เราไม่หลง หรือหลงแต่น้อยในเรื่องพระนิพพาน.

---

* พระเทพโมลี ในปัจจุบัน

เรื่องทำอะไรด้วยความหลง แม้จะเป็นการทำความดี ก็ไม่เป็นความดี เพราะความหลงย่อมจูงให้กระทำผิด ถึงกระทำถูกก็ไม่รู้ว่าการกระทำนั้นถูก เพราะฉะนั้น การกระทำการด้วยความหลง จึงเป็นความไม่ดี เมื่อเราจะปฏิบัติธรรมอันใด หาก ว่าเราได้เรียนรู้แนวของการปฏิบัติธรรมอันนั้นไว้บ้าง การปฏิบัติธรรมอันนั้นย่อมจะมีส่วน ถูกมากกว่าผิด ในเรื่องพระนิพพานก็เช่นเดียวกัน หากว่าเราได้ศึกษาให้เข้าใจแนวไว้ บ้าง แม้เพียงตามแนวปริยัติข้อนั้น ย่อมจะเป็นทางให้เราเข้าใจพระนิพพานและปฏิบัติได้ ตรงตามแนวพระนิพพาน คือดำเนินใกล้พระนิพพานเข้าไปบ้าง ถ้าเราไม่เข้าใจความ หมายของพระนิพพานเลย ความเข้าใจพระนิพพานของพวกเราแต่ละคนย่อมแตกต่างกัน เรามีความเข้าใจพระนิพพานว่าเป็นธรรมสูงสุดเหมือนกัน แต่ว่าความเข้าใจในความหมาย ของพระนิพพานยังมีแตกต่างกันอยู่ คือว่าบางคนเข้าใจพระนิพพานว่า เป็นแดนที่มี ความสุข บางคนเข้าใจพระนิพพาน ว่า เป็นแดนที่มีความว่างเปล่า แต่ว่าส่วนมาก พวกเราเข้าใจพระนิพพานว่าเป็นเมืองแก้ว ตามแนวเทศนาต่าง ๆ มักกล่าวไว้ว่า "เมือง แก้วกล่าวแล้วคือพระนิพพาน" หรือเราเข้าใจกันว่า พระนิพพานเป็นแดนอมตภพคือ เป็นภพที่ไม่รู้จักเจ็บ ไม่รู้จักแก่ไม่รู้จักตาย ภพนั้นยั่งยืน คนที่เข้าถึงภพนั้นก็ยั่งยืน และ พระนิพพานนั้นเป็นแดนสุขาวดีคือเป็นแดนที่มีแต่ความสุข มีแต่ความสำราญ มีแต่ความ รื่นรมย์ ตั้งอยู่ในทิศบูรพา ยั่งยืนอยู่ตลอดกาลนิรันดร ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย เพราะว่า ชาวเราส่วนมากเข้าใจพระนิพพานว่าเป็นภพอันหนึ่งบางคนก็กล้าแสดงว่า เมืองพระนิพพาน โตเท่านั้น กว้างเท่านี้ สูงเท่านั้นโยชน์ ดังที่ปรากฏมีอยู่ในหนังสือบางเล่ม บางคนก็เข้าใจว่า คนที่ตายไปอยู่ในเมืองพระนิพพานแล้ว กลายเป็นเซียน เป็นกายสิทธิ์สามารถเหาะเหิรเดิน อากาศไปไหนมาไหนได้ แต่การเข้าใจพระนิพพานตามลักษณะนี้ เป็นความเข้าใจตามความ นึกคิดเอาเอง ไม่ได้เข้าใจตามหลักแห่งพระนิพพานในพระพุทธศาสนา นิพพานตามทฤษฎี นี้อาจจะเกิดขึ้นเพราะนั่งนึกคิดเอาเองหรือได้ฟังบอกเล่า หรือนั่งหลับตาพึมพัมไปสักพักได้ เห็นอะไรต่อมิอะไรแล้วมากล่าวว่าพระนิพพานกว้างเท่านั้นโยชน์หนาเท่านั้นโยชน์ มีรูปร่าง อย่างนั้นอย่างนี้ ในเมืองพระนิพพาน มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับ นั่งเปล่งพระรัศมีอยู่ ในท่ามกลางพระสาวก ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าประทับนั่งเปล่งพระรัศมีอยู่โดยโดดเดี่ยวตาม ลำพัง

การพูดเรื่องธรรมสูง ๆ โดยเดาสุ่มสี่สุ่มห้าไป โดยมิได้อาศัยพิสูจน์เหตุผลตามแนวการเล่าเรียนนั้น เป็นเรื่องที่ไม่สมควรกระทำเลย เพราะอาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดแก่ประชาชน ส่วนมากได้ หากว่า ข้าพเจ้า จะกล่าว พระนิพพาน ตามความ เข้าใจ ของตนเอง แล้วข้าพเจ้าจะวาดภาพเมืองพระนิพพานให้สะสวย ให้หยดย้อย ให้งดงามยิ่งกว่าที่วาดไว้ในหนังสือบางเล่มเสียอีก เช่นในพระนิพพาน หรือในเมืองพระนิพพาน มีแต่คนหนุ่ม ๆ สาว ๆ มีแต่คนสวย ๆ มีต้นกัลปพฤกษ์ขึ้นทั้ง ๔ มุมเมือง คนในเมืองนี้ไม่เจ็บ ไม่แก่ และไม่ตาย ไม่ต้องทำการงาน นั่งอยู่เฉย ๆ เมื่ออยากจะกินอะไร พอนึกขึ้นมาก็ได้กิน คนในเมืองพระนิพพานเหาะเดินได้ในอากาศ อยากจะไปเที่ยวโลกไหนก็เหาะไปได้ เพราะมีฤทธิ์ แถมในเมืองพระนิพพานยังมีเครื่องสำอางเหลือเฟือ มีบ่อนไพ่ มีสนามแข่งม้า มีโรงภาพ-ยนต์ มีโรงละคร มีโรงสุรา สถานลีลาศก็มีอย่างดาษดื่น มีวิทยุกระจายเสียง มีวิทยุโทรภาพ และมีอะไรต่อมิอะไรที่ชาวเราต้องการมี ปรารถนาจะได้ทุกสิ่งทุกอย่าง.

การกล่าวถึงพระนิพพานอย่างนี้ คงจะทำให้คนที่อ่อนการศึกษาบางคนนิยมชมชอบ เกิดความปรารถนาอยากจะได้บรรลุถึงพระนิพพาน บางคนอาจจะถึงกับเทกระเป๋าเพื่อแลกกับการไปพระนิพพานก็ได้แต่ตามทฤษฎีที่ข้าพเจ้ากล่าวมานี้นั้น จะทำให้ท่านบัณ-ฑิตทั้งปวงมีความสังเวชสลดจิต และมีความขมขื่นในการกระทำของข้าพเจ้าเป็นอันมาก การกล่าว การแสดงทฤษฎีอย่างนี้ อาจจะเกิดเป็นผลดีในทางวัตถุบางอย่างแก่ข้าพเจ้า เช่นทำให้ร่ำรวยทรัพย์มีเครื่องใช้ไม้สอยมากมายเพราะคนที่ลุ่มหลงนำมาบูชา แต่ว่าการกระทำอย่างนั้น เป็นการหลอกลวงอย่างปราศจากยางอาย ชักจูงคนให้เข้ารก แทรกปนสัทธรรมปฏิรูปคือธรรมเก๊ ๆ ลงในพระพุทธศาสนา เป็นการทำลายล้างพระพุทธศาสนาอย่างเลวทรามต่ำช้าที่สุด ซึ่งการนี้ หากข้าพเจ้าทำลงไป ข้าพเจ้าย่อมต้องสนองในความชั่วในความเหลวแหลกอันนี้ในทางเป็นอกุศลกรรมทุก ๆ ประการ วัตถุสิ่งของซึ่งอาจจะเกิดมีขึ้นในการที่ข้าพเจ้าหลอกลวงนี้บ้าง แต่สิ่งของทั้งนั้นจะช่วยทุกข์อะไรข้าพเจ้าไม่ได้เลย ในเมื่ออกุศลกรรมอันนี้ให้ผลเช่นนี้แหละ ข้าพเจ้าจึงไม่กล้านึกคิดวาดพระนิพพานเอาเองแล้วกล่าวออกไปให้คนที่ได้พึ่งลุ่มหลง เพราะว่าพระนิพพานเป็นปัจจัตเวทิตัพธรรมคือเป็นธรรมที่ท่านผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นพึงเข้าใจได้ด้วยตนเอง บอกกันไม่ได้ว่า พระนิพพานเป็นอย่างนั้นเป็น

อย่างนี้ และข้าพเองก็ยังไม่ได้บรรลุถึงพระนิพพาน คือยังเป็นปุถุชนที่มีกิเลศมีตัณหาครบร้อยเปอร์เซ็นต์อยู่ ดังนั้น ในการพูดถึงพระนิพพานในวันนี้หรือในวันอื่น ๆ จึงพูดได้เพียงในแง่ปริยัติคือในแง่ที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียนจากพระพุทธพจน์บ้าง จากสาวกภาษิตบ้าง และจากคัมภีร์ที่มีหลักฐานในพระพุทธศาสนาบ้าง การพูดถึงพระนิพพานในแง่ปริยัติ ต้องพูดอย่างระมัดระวัง และพูดได้เพียงในวงจำกัด สำหรับการพูดในวันนี้ข้าพเจ้าจะพูดเพียงขนาดหนึ่งในร้อยของพระนิพพานที่ควรจะพูด คือจะพูดเพียงความหมายของคำว่านิพพาน และกำลังงานของพระนิพพานเท่านั้น ขอท่านโปรดกำหนดจำไว้แม่น ๆ ว่า การพูดในวันนี้ข้าพเจ้าจะพูดเพียงความหมายของคำว่านิพพาน และกำลังงานของพระนิพพานเท่านั้น จะไม่พูดอะไรในส่วนพระนิพพานเลยเถิดมากไป.

การพูดเรื่องพระนิพพานในวันนี้ อาจจะเกิดผลในทางที่ทำให้ท่านผู้ฟังเกิดความสนใจในพระนิพพานแตกต่างกันออกไปอย่างน้อยเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายหนึ่งอาจจะเห็นพระนิพพาน อาจจะมีความสนใจในพระนิพพานเพลาลง เพราะเห็นว่าพระนิพพานไม่เป็นรส ไม่เป็นชาติ ไม่มีอะไรที่ตนต้องการเลย ไม่ได้เป็นแดนสุขาวดีอย่างที่ตนเข้าใจเสียแล้ว เช่นนี้ก็จะทำให้ความสนใจในพระนิพพานเพลาลง แต่อีกฝ่ายหนึ่งอาจจะมีความขมักเขม้น มีความสนใจมีความต้องการจะบรรลุถึงพระนิพพานมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ก็ด้วยความเข้าใจหรือความประสงค์ในพระนิพพานเกิดขึ้นจากความต้องการในรูปต่าง ๆ กันนั่นเอง.

ความเป็นจริง ในพระนิพพานไม่มีอะไรอย่างที่พวกเราชอบอยู่เลย คือว่าพระนิพพานไม่มีสิ่งที่ชาวโลกนี้ชอบอยู่เลยแม้แต่น้ำ ดิน ลม ไฟ แสงดาว แสงเดือน แสงตะวันก็ไม่มี ที่ข้าพเจ้าพูดอย่างนี้ข้าพเจ้าหาพุทธภาษิตที่จะใช้เป็นหลักฐานเครื่องยืนยันคำที่ข้าพ-เจ้าพูดนี้ได้ คือพุทธภาษิตในอุทานแห่งขุททกนิกายมีอยู่ว่า

ยตฺถ อาโป ปฐวี จ เตโช วาโย น คาธติ น ตตฺถ สุกฺกา โชเตนฺติ อาทิจฺโจ นปฺปภาสติ น ตตฺถ จนฺทิมา ภาติ ตโม ตตฺถ น วิชฺชติ.

พระพุทธภาษิตนี้ แปลความว่า "นิพพาน ไม่เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่แห่งน้ำ ดิน ไฟ และลม ไม่เป็นที่ส่องแสงแห่งดาวพระเคราะห์ พระอาทิตย์ และพระจันทร์ แต่นิพพานก็ไม่มีความมืด" นี่เป็นพระพุทธภาษิต คือเป็นคำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ เป็นคำที่มีหลักฐานซึ่งชาวเราควรเชื่อฟังได้ดียิ่ง

ก็พระนิพพานนั้น ไม่มีอะไรอย่างที่ชาวเราต้องการ และเมื่อเราจะพิจารณาเนื้อความแห่งพระพุทธภาษิตนั้น ย่อมทำให้เราได้ความรู้ว่า พระนิพพานไม่ใช่ดินแดนสุขาวดีที่จะวัดได้เป็นกิโลเมตร เป็นโยชน์ เป็นเส้น เป็นวาอะไร เพราะไม่มีวัตถุธาตุต่าง ๆ ที่จะก่อตัวขึ้นเป็นรูป ไม่มีอากาศจะหายใจ และไม่มีแสงสว่างอันเป็นบ่อเกิดแห่งความอบอุ่นซึ่งแสงสว่างหรือแสงให้ความอบอุ่นนี้เป็นสิ่งจำเป็นแก่สิ่งที่มีชีวิตทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อเช่นนี้จึงเกิดมีปัญหาขึ้นว่า พระนิพพานเป็นอะไร

ปัญหาว่า พระนิพพานเป็นอะไร นี้เป็นปัญหาโลกแตกได้พูดกันมานมนานแล้วในวงการปุถุชน แต่จะพูดกันเท่าไร ๆ ก็อดเถียงกันไม่ได้ คนหนึ่งก็มีความเห็นอย่างหนึ่งอีกคนหนึ่งก็มีความเห็นอีกอย่างหนึ่ง ปาฐกถาในวันนี้ ข้าพเจ้าได้เอาปัญหาที่เราสนใจกันอยู่นี้มาตั้งชื่อว่า "นิพพานเป็นอย่างไร" และหากว่าข้าพเจ้าจะเคร่งพูดเฉพาะตามชื่อของปาฐกถานี้ท่านผู้ฟังก็จะไม่ได้รู้เรื่องว่า พระนิพพานเป็นอะไร ในเมื่อข้าพเจ้าได้พูดจบลงแล้ว แต่ว่าในการพูดในวันนี้ ข้าพเจ้าจะพูดนอกเรื่องออกไปบ้าง คือจะไม่พูดแต่เพียงในวงคำถามเพียงอย่างเดียว จะพูดเลยเถิดออกไปถึงการตอบคำถามนี้บ้าง ท่านผู้ที่จะให้คำตอบคำถามนี้ได้อย่างถูกต้องครบร้อยเปอร์เซ็นต์ ก็คือพระอรหันต์ คือว่าคำถามที่ว่า "นิพพานเป็นอย่างไร" นั้นคนอื่นนอกจากพระอรหันต์แล้ว จะตอบได้อย่างถูกต้องครบร้อยเปอร์เซ็นต์ไม่ได้ คือว่าคำตอบของคนที่เป็นปุถุชน ย่อมมีทั้งในส่วนที่ผิด ทั้งในส่วนที่ถูก หรือผิดถูกคลุกเคล้ากัน ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระนิพพานเป็นปัจจัตเวทิตัพธรรม คือเป็นธรรมที่ท่านผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นพึงเข้าใจซาบซึ้งอย่างแท้จริงได้ด้วยตนเอง และปุถุชนจะตอบได้ก็ต้องตอบไปตามการเดา ตามความนึกคิดคาดคะเนหรือตามแนวแห่งการศึกษา คำตอบนั้นแม้จะถูก แม้จะผิดอย่างไร ๆ ผู้ตอบนั้นก็ไม่มีความเข้าใจในคำตอบนั้นตามความเป็นจริง อย่างที่เข้าใจได้ดี ก็เข้าใจได้อย่างเรียนแผนที่ของประเทศที่ตนไม่เคยได้ไป แม้เขาจะตอบลักษณะรูปของประเทศนั้นได้อย่างถูกต้อง แต่เขาก็ไม่เคยได้รู้จักประเทศนั้น ข้อนี้ฉันใด การตอบปัญหาเรื่องพระนิพพานเป็นอะไรนี้ก็ฉันนั้น ถึงแม้จะตอบถูกหมด ผู้ตอบที่เป็นปุถุชนก็ยังมิได้รู้จักพระนิพพานว่าเป็นอะไรลำพังสติปัญญาของข้าพเจ้า ปัญหาข้อนี้ข้าพเจ้าตอบ

ไม่ได้เลย คือว่าข้าพเจ้าไม่สามารถจะตอบได้ มืดแปดด้าน แต่ปัญหานี้ข้าพเจ้าจะเชิญภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มาเป็นคำตอบ คือพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า "นิพพานํ ปรมํ สุขํ" "นิพพานเป็นบรมสุข" คำตอบอันนี้ เป็นคำตอบที่ถูกต้องร้อยเปอร์เซ็นต์ คำตอบนี้ เมื่อฟังดูเผิน ๆ ก็ดูเหมือนได้ความบริบูรณ์ดีแล้ว แต่เมื่อพิจารณาใจความให้ซึ้งลงไป กลับเป็นคำตอบที่ไม่ได้ความอะไรในภาษาไทยเลย ทำไมข้าพเจ้าจึงว่าเช่นนั้น ที่ข้าพเจ้าว่าอย่างนั้น ก็เพราะในคำตอบนี้ มีคำที่เป็นภาษาไทยอยู่เพียงคำเดียว คือคำว่า "เป็น" นอกจากนั้นเป็นคำบาลีที่แปลงชาติเป็นไทยทั้งนั้น คือคำว่า นิพพานแปลงชาติมาจากคำว่า "นิพฺพาน" คำว่า บรม แปลงชาติมาจากคำว่า "ปรมํ" คำว่าสุข แปลงชาติมาจากคำว่า "สุขํ" คำทั้งนี้แม้ได้ถือกันมาว่าเป็นคำแปลแล้ว แต่ที่แท้ก็มีค่าเท่ากับเป็นคำบาลีนั่นเอง หากว่าเราจะถือคำเพียงเท่านี้ว่าเป็นคำแปลละก็เราจะไม่ได้ความหมายอะไร ? ที่เป็นไทย ๆ ในคำว่า "นิพพานเป็นบรมสุข" เลยนอกจากเราไม่ได้ความหมายอะไร ๆ แล้ว คำแปลนี้ยังอาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดแก่เราอีกด้วย และโดยมาก เราก็มีความเข้าใจผิดกันอยู่แล้วด้วย ดังเช่นสุข ตามความเป็นจริง เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวไม่มีตนเพราะในโลกนี้ไม่มีสุขมีแต่ทุกข์ สุขนั้นเราขอยืมเอาการดับทุกข์มาพูดต่างหาก แต่คนโดยมากก็คิดว่าสุขเป็นสิ่งมีตัวมีตน และทั้งชาวเรายังกล่าวว่าสุขคู่กับทุกข์ แต่ตามความจริง ไม่มีสุขที่มาเป็นคู่กับทุกข์เลย แต่มีแต่ทุกข์อยู่เพียงอย่างเดียว สุขนั้นเป็นแต่เพียงมายาหรือการหลอกลวง ของทุกข์ คือว่าเมื่อทุกข์คลายลงไปเราก็เข้าใจว่าสุขเกิด สุขที่แท้จริงคือที่เป็นตัวเป็นของตนเองต่างหากจากทุกข์ นั้นไม่มีสุข ตามรูปศัพท์หรือตามความหมาย ก็คือกิริยาที่ทุกข์ดับลงไป เมื่อดับทุกข์ได้หมดก็แปลว่าทุกข์ดับหมด ข้อพิศูจน์คำที่ข้าพเจ้ากล่าวนี้ ข้าพเจ้าขอยกเอาอนุศาสนีของพระวชิราเถรี ผู้เป็นอรหันต์ประเภทปฏิสัมภิทบัตตา ขึ้นมาอ้าง ท่านกล่าวไว้ว่า

ทุกฺขเมว หิ สมฺโภติ ทุกฺขํ ติฏฺฐติ เวติ จ นาญฺญตฺร ทุกฺขา สมฺโภติ นาญฺญตฺร ทุกฺขา นิรุชฺฌติ.

เถรีภาษิตนี้ แปลความว่า "ตามความเป็นจริง ทุกข์เพียงอย่างเดียวเท่านั้นย่อมเกิดขึ้น ทุกข์ย่อมตั้งอยู่ และทุกข์ย่อมดับไป นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรเกิดขึ้นมานอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรดับไป" เถรีภาษิตนี้ ถือเป็นหลักฐานเครื่องยืนยันได้ว่า "ขึ้นชื่อว่าโลกแล้ว

ย่อมมีแต่ทุกข์ คือทุกข์เกิดขึ้นมา ทุกข์ตั้งอยู่ ทุกข์ดับไป ไม่มีอะไรที่เป็นตัวสุขต่างหากจาก ทุกข์ เกิดขึ้นมา ตั้งอยู่ และดับไป".

ในชั้นนี้ ก่อนที่จะได้พิจารณาให้ได้ความเข้าใจ ในความหมายของคำว่า "นิพพาน เป็นบรมสุข" นั้น ข้าพเจ้าอยากจะให้ท่านผู้ฟังได้เรียนศัพท์ทั้งสามศัพท์ซึ่งเป็นพุทธภาษิต ที่ข้าพเจ้ายกมาเป็น คำตอบปัญหานี้เสียก่อน คือศัพท์ว่า "นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ" ลองมาศึกษา ศัพท์ทั้งสามศัพท์นี้ให้เข้าใจเนื้อความเสียก่อน หากเราศึกษาศัพท์ทั้งสามศัพท์นี้จนได้ความ เข้าใจแล้ว บางทีเราจะอนุมานรูปร่างหน้าตาของพระนิพพานได้บ้าง.

คำว่า "นิพฺพานํ" ตามบทนิยมศัพท์ ในคัมภีร์ทั้งหลาย ท่านได้กล่าวไว้แยกว่า "วานํ วุจฺจติ ตณฺหา, นิกฺขนฺตํ วานโตติ นิพฺพานํ" คำนี้ เมื่อกล่าวตามภาษาไทยก็คือ "ตัณหา ท่านเรียกว่าวานะ, ธรรมชาติใดออกไปจากวานะ (คือจากตัณหา) เพราะฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่านิพพาน" ตามนัยแห่งบทนิยามนี้ นิพพานโดยใจความ คือกิริยาที่แล่น ออกไปจากตัณหา.

คำว่า "ปรมํ" ท่านได้ให้ความหมายไว้ว่า "ปรธาตุ" มีความหมายในอรรถ ๒ อย่าง คือการรักษาและการทำให้เต็ม คำว่า "ปรมํ" ในพุทธภาษิตวลีนี้ ถือเอาความว่า "เต็มขนาด"

คำว่าสุขนั้น ไม่ใช่มีความหมายเป็นรูปร่างหรือเป็นตัวเป็นตนอย่างที่เราเข้าใจกัน คำว่า "สุขํ" ท่านได้ให้บทนิยามไว้ว่า "สุฏฺฐุ ทุกฺขํ ขนตีติ สุขํ, สุฏฺฐุ ทุกฺขํ ขาทตีติ วา สุขํ." บทนิยามนี้แปลว่า "ธรรมชาติใดขุดทุกข์ออกได้เป็นอย่างดี เพราะฉะนั้น ธรรมชาติ นั้นชื่อว่าสุข, อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติใดกินทุกข์ได้เป็นอย่างดี เพราะฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าสุข" ตามนัยแห่งบทนิยามนี้ สุขโดยใจความ คือกิริยาที่สลัดทุกข์ออกหรือกิริยาที่หลอม ละลายทุกข์ให้ศูนย์หายไป.

คำว่า "นิพพานเป็นบรมสุข" นี้เมื่อถอดความหมายตามบทนิยามที่ข้าพเจ้ายกขึ้นมา พูดนี้ ก็ถอดใจความได้ว่า "การออกไปจากตัณหาได้ เป็นการดับทุกข์ได้อย่างเต็มขนาด" ใจความของคำว่านิพพานเป็นบรมสุข ถอดออกเป็นภาษาไทยคือการออกไปจากตัณหาได้

เป็นการดับทุกข์ได้อย่างเต็มขนาด การถอดความนี้ ขอให้จำไว้เพียงตอนหนึ่งก่อนว่าเป็นการถอดชั้นต้น ยังมิได้ถอดโดยสิ้นเชิง เพราะคำที่ถอดแล้วนั้น ยังมีทิ้งคำที่เป็นศัพท์บาลีคือตัณหาไว้ ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการจะให้ท่านผู้ฟังได้ศึกษาเรื่องตัณหาเสียก่อน.

เรื่องตัณหานี้ เราได้ศึกษากันมาตามแบบเรียนก็เป็นเวลานานแล้ว แม้กระนั้นก็ยังมีความเข้าใจแตกต่างกันในส่วนวิภวตัณหาอยู่มาก สำหรับส่วนตัวข้าพเจ้ามีความเห็นเลยเถิดจากที่เข้าใจกันอยู่บ้าง ข้อที่ข้าพเจ้ามีความเห็นเลยเถิดจากที่เข้าใจกันอยู่นั้น ข้าพเจ้ามิได้คิดเอาเองแต่อาศัยแนวอธิบายจากพระพุทธภาษิตบ้างจากสาวกภาษิตบ้าง จากคัมภีร์อรรถกถาบ้าง ข้ออธิบายทั้งนั้นทำให้เกิดแนวคิดขึ้นมาว่า ตัณหาอย่างที่เราเข้าใจกันนั้นเป็นเพียงตัณหาในวงแคบ ๆ เป็นเพียงตัณหาหยาบ ๆ ไม่ใช่ตัณหาโดยสิ้นเชิง ตัณหาโดยสิ้นเชิงยังมีกว้างขวางพิศดารยิ่งกว่านั้นอีกแต่เราไม่ค่อยได้ คิดถึงเนื้อ ความแห่งพระพุทธภาษิตในที่ต่าง ๆ เราจึงไม่ค่อยเข้าใจความอธิบายของตัณหา ก่อนแต่จะอธิบายให้ทราบเรื่องตัณหา ข้าพเจ้าอยากให้ท่านได้เรียนความหมายของศัพท์คือตัณหาเสียก่อน.

คำว่า "ตณฺหา" เรามักแปลว่า "ความทะยานอยาก" แต่ตามความจริงตณฺหาตามรูปศัพท์ หาได้แปลว่า "ความทะยานอยาก" คำว่า "ตณฺหา" ในปกรณ์ทั้งหลายท่านแก้ว่ามาจากมูลศัพท์ว่า "ตส" ตส นี้ มีความหมายว่า ความกระหาย หรือความหวังคือความต้องการเพื่ออันดื่ม และท่านออกบทนิยามไว้หลายอย่างว่า "ยาย ตสนฺติสา ตณฺหา ตสติ ปาตุํ อิจฺฉติ เอตายาติวา ตณฺหา, ตสติ ปาปํ อิจฺฉติ เอตายาติวา ตณฺหา" บทนิยามทั้งนี้ แปลเป็นไทยว่า "ธรรมชาติซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลาย กระหายชื่อว่าตัณหา อีกอย่างหนึ่งธรรมชาติที่เป็นเหตุให้สัตว์ระหายคืออยากดื่ม ชื่อว่าตัณหา อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้สัตว์อยากได้ผิดคือปรารถนาลามก ชื่อว่าตัณหา" รวมความว่าตัณหาคือกิริยาอาการกระหายอยากได้ของใจ คล้ายกับว่า เมื่อร่างกายถูกความร้อนแผดเผาอย่างขนาดหนักมีความกระหายจะได้ดื่มน้ำไปชดเชย เพื่อแก้เลือดที่ต้องค่น เพราะน้ำระเหยไปเสียมาก แต่ว่าตัณหาเป็นความกระหายของใจ มิใช่ความกระหายของกาย ความกระหายของกายนั้น มีความต้องการในปริมาณจำกัด เช่นเมื่อกระหายน้ำ หากว่าได้ดื่มน้ำเข้าไปพอที่ร่างกายจำเป็นต้องใช้แล้ว ก็หมดความกระหาย แต่เรื่องตัณหาคือ ความกระหายของ

ใจนั้น ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวลาเต็ม ไม่มีเวลาพอ อิฏฐารมณ์ยิ่งมากเท่าใด ความกระหายก็ยิ่งมากขึ้นเท่านั้นเปรียบเหมือนไฟ เชื้อมีมากเท่าใดดวงไฟก็ขยายโตออกไปมากเท่านั้นเพราะเหตุนี้ ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่าแม้จะให้มนุษยโลกทั้งหมดตลอดไปถึงเทวโลก ก็ยังไม่พอแก่ตัณหาของคน ๆ หนึ่ง และเพราะความต้องการของตัณหามีมากมายเช่นนี้ ตัณหาจึงเป็นต้นเหตุที่ก่อให้เกิดความทุกข์ลำบากแก่ประชาชนเป็นอันมาก ในพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่กล่าวถึงตัณหา เกือบจะทุก ๆ กัณฑ์มักจะตรัสแยกตัณหาออกเป็นสองภาคเสมอ ดังในปฐมเทศนาที่ตรัสแก่พระปัญจวัคคีย์ หลังจากวันที่ได้ตรัสรู้ ๒ เดือน ก็ตรัสว่า "ยายํ ตณฺหา โปโนพฺภวิกา นนฺทิรา คสหคตา ตตฺร ตตฺราภินนฺทินี เสยฺย ถีทํ กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา" พระพุทธภาษิตนี้แปลว่า ตัณหานี้มีปรกติกระทำซึ่งภพใหม่ถึงความเป็นอันเดียวกันกับนันทิราค เพลิดเพลินดื่มด่ำอยู่ในอัตภาพในอารมณ์นั้น ๆ ตัณหานี้เป็นไฉน ตัณหานี้ คือกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา" ตัณหาที่พระพุทธเจ้าตรัสนี้ตามหลักวิชาแบ่งออกได้เป็น ๒ ตอน คือ ยายํตณฺหา ตตฺราภินนฺทินี (ตัณหานี้........ ในอารมณ์นั้น ๆ) นี้เป็นตอนต้น กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา (ตัณหานี้ คือ....... วิภวตัณหา) นี้เป็นตอนที่ ๒ ตัณหาในตอนต้น เมื่อเรียกชื่อให้ฟังกันง่าย ๆ และตรงกับความหมาย ข้าพเจ้าขอเรียกว่า "ตัณหาภาคพื้น" ตัณหาในตอนที่ ๒ ขอเรียกว่า "ตัณหาภาคใช้งาน" ตัณหาภาคพื้นกับตัณหาภาคใช้งานนี้ ไม่เหมือนกัน แตกต่างกันมาก ตัณหาภาคพื้นมีประจำอยู่เนืองนิตย์ แต่ตัณหาภาคใช้งานมีในบางครั้งบางคราวในคนหนึ่งในระยะหนึ่งอาจมีไม่ครบทั้งสามตัณหาก็ได้ ที่ข้าพเจ้าแบ่งอย่างนี้ ข้าพเจ้ามิได้นึกแบ่งเอาเองตามลำพังความชอบใจเลย แต่นึกแบ่งตามหลักการพิจารณาหาความหมายในพระพุทธภาษิตมากหลาย และบังเอิญข้าพเจ้านึกท้าวไปถึงพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในมหานิทานสูตรพร้อมทั้งคำอธิบายในอรรถกถาคือ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะนึกอธิบายอันนี้ได้ข้าพเจ้าได้อ่านมหาสติปัฏฐานสูตรซ้ำในบางตอน ได้พบข้อความที่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรนี้ว่า "ตัณหา เมื่อเกิดก็เกิดที่ตัณหา เมื่อดับก็ดับที่ตัณหา" ดังนี้จึงทำให้ข้าพเจ้าได้ความเข้าใจว่าตัณหานี้มิใช่มีอย่างเดียวคงจะมีแตกต่างกันหลายประเภทจึงได้มุ่งหน้าค้นคว้า และนึกได้ถึงมหานิทานสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานันทเถระ ซึ่งข้าพเจ้าเคยได้อ่านจบนานมาแล้ว

คือมหานิทานสูตรนั้น เกิดขึ้นเพราะอานันทเถระเข้าใจผิด คือพระอานันทเถระกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า "เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์เหลือเกิน ที่ปฏิจสมุปบาทธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ยากยิ่ง มีเงาลุ่มลึกมาก แต่พระผู้มีพระภาคกลับนำมาเปิดเผยทำให้ง่ายได้" พระพุทธเจ้าตรัสว่า "อานันทะ เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น ปฏิจสมุปบาทนั้น เป็นธรรมลุ่มลึกมาก" แล้วทรงแสดงปฏิจสมุปบาท ๆ ที่ทรงแสดงในพระสูตรนี้ข้าพเจ้าอ่านครั้งแรกได้รู้เรื่องเพียงบางส่วน ในบางแห่งต้องอ่านซ้ำซากหลายครั้งจึงได้ความ ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าตรัสตัณหาถึง ๙ ชั้น ในครั้งนี้ ข้าพเจ้าไม่สามารถจะนำตัณหาที่ตรัสไว้นั้นมาแสดงได้ เพราะถ้านำมาแสดง ปาฐกถานี้จะไม่จบในวันนี้ และตัณหาที่ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ พระอรรถกถาจารย์ก็แบ่งออกเป็นสองภาคอย่างที่ข้าพเจ้าแบ่งนั้น แต่ท่านเรียกชื่อต่างเป็นอีกอย่างหนึ่ง คือตัณหาภาคพื้น ท่านเรียกว่า "วัฏฏมูลตัณหา" คำนี้แปลว่า "ตัณหาที่เป็นเหตุโดยเฉพาะแห่งการเวียนตายเวียนเกิดอยู่เรื่อยไป" และตัณหาภาคใช้งานหมายถึงตัณหาที่ฟูขึ้นในบางครั้งบางคราว ท่านเรียกว่า "สมุทาจารตัณหา" คำนี้แปลเท่าตัวอักษรว่า "ตัณหาที่ฟูขึ้น" สมุทาจารตัณหานี้ ท่านยังจำแนกเป็นชนิดต่างออกไปอีกสอง คือเป็นเอสนตัณหา ๑ เป็นเอสิตตัณหา ๑ เอสนตัณหา แปลว่าตัณหาเป็นเหตุให้แสวงหา เอสิตตัณหา แปลว่าตัณหาในสิ่งที่แสวงหาได้มาแล้ว (ถ้าจะเติมนัฏฐตัณหา ตัณหาในสิ่งแตกพังหรือศูนย์หายไปแล้ว เข้าอีก จะเข้ากันได้สนิทกับข้อที่ว่าตัณหาเป็นไปในกาลสาม) พระอรรถกถาจารย์ท่านได้แบ่ง ตัณหาไว้เป็นสองภาคก่อนแล้ว อย่างข้าพเจ้าได้นึกแบ่งในเมื่อได้เห็นพระพุทธดำรัสในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้น และเมื่อได้อ่านคำอธิบายนี้ของพระอรรถกถาจารย์ ทำให้ข้าพเจ้ามีความแน่ใจในการนึกแบ่งตัณหาเป็น ๒ ภาคของตนยิ่งขึ้น แต่ว่าการแบ่งตัณหาอย่างนี้ในชั้นอรรถกถา ข้าพเจ้าเพิ่งเคยพบในอรรถกถามหานิทานสูตรนี้เท่านั้น ในอรรถกถาอื่น ๆ ยังไม่เคยพบ ที่เป็นเช่นนี้ เห็นจะเป็นเพราะในที่อื่น พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฏิจสมุปบาทอย่างธรรมดา แต่ในมหานิทานสูตรนี้ทรงแสดงปฏิจสมุปบาทอย่างวิจิตรพิศดาร ท่านจึงได้แสดงตัณหาอย่างวิจิตรพิศดาร และการแบ่งตัณหาของข้าพเจ้านี้ โดยหลักการก็ตรงกับแนวที่พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ เพราะฉนั้นจึงทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจว่าข้อที่ข้าพเจ้าแบ่งตัณหาอย่างนี้ เป็นการแบ่งที่ชอบตามแนวปริยัติ

เรื่องตัณหาแบ่งออกเป็นสองนี้ ข้าพเจ้าอยากจะขอให้ท่านผู้ฟังจำชื่อไว้เสียก่อน โดยจะจำว่าตัณหาภาคพื้น ๑ ตัณหาภาคใช้งาน ๑ อย่างที่ข้าพเจ้าแบ่งก็ได้จะจำว่า วัฏมูล-ตัณหา ๑ สมุทรจารตัณหา ๑ อย่างที่พระอรรถกถาจารย์แบ่งก็ได้ ตัณหาทั้งสองอย่างนี้ไม่เหมือนกัน ตัณหาที่เป็นภาคพื้นเมื่อกล่าวอธิบายตามที่พระสารีบุตรเถรเจ้าได้อธิบายไว้ในที่หลายแห่ง เช่นในมหาหัตถิปโทปมสูตร ย่อมทำให้กำหนดความหมายได้ง่ายขึ้น คือในพระสูตรนั้นพระเถรเจ้าแสดงลักษณะของตัณหาที่เป็นภาคพื้นไว้ ว่า "โย อิเมสุ ปญฺจสุ อุปาทานกฺ ขนฺเธสุ ฉนฺนโทอาลโย อนุนโยอชฺโฌสานํ, โส ทุกฺขสมุทโย." เถรภาษิตนี้แปลเป็นไทยว่า "ความพอใจ ความติดใจ ความเยื่อใย ความผังลงไปแล้วยึดถือไว้ในขันธ์ทั้ง ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ซึ่งเป็นที่เที่ยวไปแห่งการยึดถือ คือธรรมเป็นแดนตั้งขึ้นแห่งทุกข์ (คือตัณหา)" คำนี้เป็นคำที่พระเถรเจ้าแสดงตัณหาที่เป็นภาคพื้นด้วยคำที่เป็นภาคพื้น ด้วยคำอธิบายเพียงย่อ ๆ คือว่าตัณหาภาคพื้นนี้ พระเถรเจ้าได้อธิบายไว้ด้วยคำท้ายว่า "อชฺโฌสานํ" คำนี้แปลว่า "ความฝัง (ใจ) ลงไปแล้วยึดถือไว้ (ในขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นที่เที่ยวไปแห่งการยึดถือ) หากว่าจะศึกษาคำว่า "อชฺโฌสานํ" นี้ของพระเถรเจ้าให้เข้าใจแม้เพียงคำเดียว ก็จะได้รู้ความหมายของตัณหาที่เป็นภาคพื้น คือวัฏมูลตัณหาได้ คำนี้ ในปกรณ์ทั้งหลาย ท่านได้แก้ความไว้มาก ทั้งนี้ คงเป็นเพราะท่านกลัวพวกเรารุ่นหลังจะไม่เข้าใจท่านแก้ไว้หลายนัย แต่ข้าพเจ้าจะเก็บนัยหนึ่งซึ่งเป็นคำแก้ที่เข้าใจง่ายที่สุดมาพูดให้ท่านทั้งหลายฟัง คือคำนั้นท่านแก้ไว้ว่า "อชฺโฌสานนฺติ อหํ, มมนฺติ พลวสนฺนิฏฺฐานํ" คำว่า อชฺโฌสานํ มีเนื้อความว่า การปลงใจอย่างมีกำลังลงในขันธ์ภายในว่า "เรา" ในขันธ์ภายนอกว่า "ของเรา" คำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์นี้มีเนื้อความว่า "การปลงใจอย่างหนักหน่วงลงในส่วนทั้งหมดหรือเพียงในบางส่วนในร่างกายตัวเองว่าเรา ในร่างการผู้อื่นซึ่งพ้นจากร่างกายตนว่าของเรานี้แหละเป็นวัฏมูลตัณหาคือเป็นตัณหาภาคพื้น" ตัณหาภาคพื้นนี้ เป็นตัณหาชนิดที่-ละเอียดที่สุด มีประจำอยู่ในคนสัตว์ที่เป็นปุถุชนทุก ๆ คน และมีตั้งแต่แก่สัตว์นรกชั้นต่ำจนถึงแก่ภวัคพรหมชั้นสูงสุด ไม่มีใครละได้ละเลย เมื่อพูดอย่างฟังง่ายก็คือ วัฏมูลตัณหาหรือตัณหาภาคพื้นนี้ คือการรู้สึกสำนึกอยู่ในใจเสมอว่ามีเรา มีของเรา คนใดยังมีเรา ยังมีของเรา คนนั้นได้ชื่อว่ายังถูกวัฏมูลตัณหาคือตัณหาภาคพื้นครอบงำใจอยู่ ตัณหาอย่างนี้

ข้าพเจ้าชื่ออย่างเหลือเกินว่ามีประจำอยู่ในจิตใจของคนสัตว์ทั้งสิ้น และไม่เป็นความชั่วหรือความดีอะไร คือว่ายังเป็นกลาง ๆ อยู่ แต่ว่าเป็นต้นเหตุให้เกิดมีความชั่วความดีตัณหาชนิดนี้ทำไมท่านจึงเรียกว่าเป็นเหตุ โดยเฉพาะของวัฏฏะคือทำให้มีการเวียนตายเวียนเกิด ตัณหานี้แหละเป็นต้นเหตุให้มีภพ คือคนที่ยังมีความรู้สึกว่า ยังมีเรา ยังมีของเรา หรือถ้าพูดขยายความให้กว้างก็ว่าคนที่ยังมีเรามีเขา ยังมีของเราของเขาอยู่ การทำ การพูด การคิดของผู้เช่นนี้ ย่อมเกิดเป็นกรรมขึ้นมา คือเป็นกรรมภพขึ้นมานั่นเอง กรรมภพเป็นต้นเหตุให้มีอุปปัติภพ คือมีการเกิดใหม่เพราะฉะนั้นคนที่ยังมีความรู้สึกว่า มีเรามีของเรา การทำ การพูดการคิดของเขาก็ต้องเกิดเป็นกรรม เมื่อเกิดเป็นกรรม ผลของกรรมก็จะต้องเกิดขึ้นมา คือต้องมีอัตภาพเกิดขึ้นมาใหม่ ผู้มีตัณหานี้ย่อมต้องมีการเกิดสืบต่อเช่นนี้ขึ้นมาอีกเรื่อยไป เมื่อเกิดขึ้นมาอีก ตัณหาก็มีอีก ก็ต้องมีกรรมอีกเมื่อกรรมมีอีกก็ต้องมีการเกิดอีก เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกตัณหานี้ว่าวัฏมูลตัณหา คือตัณหาที่เป็นเหตุโดยเฉพาะให้คนสัตว์ท่องเที่ยวไปในวงกลมตายแล้วกลับเกิดตายแล้วเกิด แล้วตาย กลับเกิดอีกวนเวียนไปเช่นนี้ ไม่รู้ว่ากี่หมื่น กี่แสน กี่ล้าน กี่โกฏิชาติ

ความรู้สึกว่าเป็นเราเป็นของเรานี่แหละ เป็นตัณหาชนิดหนึ่ง คือเป็นตัณหาอย่างละเอียดอ่อน ซึ่งข้าพเจ้าพูดให้ฟังอย่างง่าย ๆ แล้วว่าเป็นตัณหาภาคพื้น พระอรรถกถาจารย์เรียกว่าวัฏมูลตัณหา ใจความของตัณหานี้ก็อย่างที่ได้รู้มาแล้ว ทีนี้จะพูดถึงตัณหาภาคใช้งาน เมื่อเรากับของเราพบกันอีกครั้งหนึ่งนี่แหละ เป็นเหตุให้เกิดตัณหาภาคใช้งาน คือว่าคนเราจะมีตัณหาภาคใช้งาน ๓ อย่างข้างท้ายนั้นขึ้นมาได้ จะต้องมีความรู้สึกว่ามีเรามีของเราขึ้นมาเสียก่อน เรากับของเราที่หยั่งความรู้สึกไว้แล้วนี่แหละ เมื่อพบกันเข้าอีกย่อมเกิดเป็นกามตัณหาบ้าง ภวตัณหาบ้าง วิภวตัณหาบ้าง เพื่อให้ท่านผู้ฟังเข้าใจง่าย ๆ ข้าพเจ้าจะพูดเปรียบเป็นการกระทำในระหว่างบุคคลกับบุคคล สมมติว่านาย ก. เป็นชายหนุ่ม นางสาว ข. เป็นหญิงสาว ในชั้นแรกนาย ก. กับนางสาว ข. ยังมิได้รู้จักกัน ยังมิได้เกี่ยวข้องกันยังไม่มีการหยั่งใจลงในกันและกันว่า ต่างฝ่ายต่างเป็นของตน แต่ว่านาย ก. กับนางสาว ข. นั้นมีความรู้สึกว่าเป็นเราอยู่ก่อนแล้ว เพียงแต่ในระหว่างนั้นยังไม่มีความรู้สึกปักใจลงในกันและกันว่าเป็นของตน ทีนี้บังเอิญเขาทั้งสองมาพบกันเข้า ต่างมีความพอออก

พอใจรักใคร่กันขึ้น ตั้งแต่บัดนี้ไป นางสาว ข. ก็ปักใจลงไปว่านาย ก. เป็นของฉัน และฝ่ายนาย ก. ก็ปักใจลงไปว่านางสาว ข. เป็นของฉัน พอมีเราเนื่องกับของเราเข้าเช่นนี้ ใจพะวงจดจ่อถึงกันก็เกิดมีขึ้นแก่เขาทั้งสองฝ่าย ต่างฝ่ายต่างก็นึกว่าคนนั้นเป็นของเรา คนนั้นเป็นของเรา คนนั้นสวยอย่างนั้น งามอย่างนี้ พวกกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ก็เกิดตามขึ้น มาในอันดับนั้น การมาพบปะกันอีกแห่ง เรากับของเรา (แม้เพียงในห้วงนึกคิด) นี้อาจเกิดเป็นกามตัณหาก็ได้ ภวตัณหาก็ได้ วิภวตัณหาก็ได้ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหานี้ เกิดสืบต่อขึ้นมา ในเมื่อเรากับของเรามาพบกันเข้าอีก ขอให้จำไว้ง่าย ๆ เช่นที่กล่าวมานี้ ก่อนที่จะได้ศึกษาเรื่องตัณหาในภาคใช้งานนี้ให้เข้าใจดี ข้าพเจ้าอยากจะให้ท่านผู้ฟังได้ศึกษาใจความของคำทั้งสามนี้ คือกามตัณหา ภวตัณหาและวิภวตัณหาให้เข้าใจเสียก่อน.

การจะให้ศึกษาในเรื่องตัณหาทั้งสามนี้ ข้าพเจ้าจะไม่พูดตามความนึกคิดของตนเอง แต่จะถือเอาเนื้อความจากวิภังคปกรณ์ในอภิธรรมปิฎกบ้าง จากอรรถกถาบ้างมาอธิบายให้ท่านฟัง คำอธิบายนี้ อาจแตกต่างจากมติของอาจารย์ทั้งหลายในประเทศไทยนี้บ้าง ตรงกันบ้าง แต่ว่านั่นเป็นเรื่องความเข้าใจเป็นส่วนตัวของแต่ละบุคคลยากที่จะให้ตรงกันทั้งหมดได้ สำหรับข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้าถือเอาบาลีเป็นหลักข้าพเจ้าไม่ถือเอาความคิดเห็นของใครเป็นหลัก หากว่าความคิดเห็นนั้นขัดแย้งต่อบาลี เรื่องตัณหาทั้งสามนี้มีอธิบายไว้อย่างแจ่มชัดในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๕ คือวิภังคปกรณ์แห่งอภิธรรมปิฎก ในอรรถกถาทั้งหลายท่านก็อธิบายไว้มาก ที่อธิบายแจ่มดีก็คือ อรรถกถาอภิธรรมปิฎกชื่อสัมโมหวิโนทนีถ้าท่านประสงค์จะดู ก็โปรดกลับไปดูเถิด จะได้รับประโยชน์ในทางเพิ่มความรู้ในเรื่องตัณหานี้.

คำว่า "กามตณฺหา" ท่านได้บทนิยามศัพท์ไว้ว่า "กาเม ตณฺหา กามตณฺหา. ปญฺจกามคุณิกราคสฺเสตํ อธิวจนํ." คำนี้แปลความว่า "ความใคร่ในกาม ชื่อว่ากามตัณหา คำว่ากามตัณหานี้ เป็นชื่อของความกำหนัดที่เกาะแนบอยู่ที่กามคุณทั้ง ๕ หรืออาศัยกามคุณทั้ง ๕ บังเกิดขึ้น" กามคุณ แปลว่าสิ่งที่น่าใคร่ มีอยู่ ๕ อย่างคือ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องที่จะพึงถูกต้องที่น่าใคร่ น่าปรารถนายั่วยวนใจ ความติดใจความหมกมุ่นดื่มด่ำความใคร่ ความกำหนัดพอใจในกามคุณทั้ง ๕ นี้ ทั้งที่เป็นปัจจุบัน ทั้งที่เป็นอดีต

ทั้งที่เป็นอนาคตเรียกว่ากามตัณหา เรื่องกามตัณหามีข้ออธิบายย่อเท่านี้ กามตัณหานี้ความเข้าใจของอาจารย์ทั้งหลายไม่แตกต่างกัน ถึงแม้ความเข้าใจในภวตัณหาก็ไม่ค่อยแตกต่างมักลงกัน แต่ไปแตกต่างกันที่วิภวตัณหา วิภวตัณหา ข้าพเจ้าอยากพูดให้มากสักหน่อย.

คำว่า "ภวตณฺหา" ท่านให้บทนิยามศัพท์ไว้ว่า "ภเว ตณฺหา ภวตณฺหา ภวปฏฺฐ-นาวเสน อุปฺปนฺนสฺส สสฺสตทิฏฺฐิ สหคตสฺส รูปารูปภวราคสฺส จ ฌานนิกนฺติยา เจตํ อธิวจนํ." คำนี้ แปลความว่า "ความใคร่ในภวะ ชื่อว่าภวตัณหาคำว่า ภวตัณหานี้ เป็นชื่อแห่งความกำหนัดในรูปภพและอรูปภพที่ถึงความเป็นอันเดียวกันกับสัสตทิฏฐิ อันบังเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งความปรารถนาจะเป็นนั่นเป็นนี่ และเป็นชื่อแห่งความกำหนัดในฌานด้วย" ภวตัณหาละเอียดขึ้นไปกว่ากามตัณหา ภวตัณหานี้คือความกำหนัดความพอใจ ความยินดีในภวะ ภวะคือความมีความเป็น เช่นความเป็นใหญ่เป็นโต ความมียศศักดิ์เป็นขุนเป็นหลวง เป็นพระเป็นพระยา เป็นเจ้าพระยา เป็นพระครู เป็นเจ้าคุณ เป็นสมเด็จเจ้าเป็นสังฆราช ความอยากจะได้ความเป็นอย่างนี้ หรือแม้ความเป็นอย่างอื่น เป็นภวตัณหา ภวตัณหาคือความกำหนัดในภวะโดยไม่เห็นความเปลี่ยนแปลง เห็นเป็นสิ่งยั่งยืนคล้ายกับสิ่งนั้น นั้นจะไม่แก่ ไม่คร่ำคร่า ไม่ตายไม่แตกสลาย ความกำหนัดพอใจอย่างนี้เป็นลักษณะของภวตัณหา และอีกประการหนึ่ง แม้แต่ความยินดีในฌานความกำหนัดพอใจในคุณความดีที่ตนได้ถึงก็เป็นภวตัณหา พวกโยคีที่ได้ฌานส่วนมากมักจะมีตัณหาพวกภวตัณหาบ้าง พวกวิภวตัณหาบ้างฟูขึ้น จึงไปนิพพานไม่ได้ คือไปกำหนัดพอใจยินดีในฌานที่ตนได้ที่ตนถึงว่าเป็นภพที่ยั่งยืนไม่รู้จักแก่ไม่รู้จักตาย เลยติดอยู่แค่นั้น เลยติดแน่วอยู่ในฌานนั้นว่าเป็นธรรมสูงสุด ทำให้ไม่เห็นอนัตตาเลยไปพระนิพพานไม่ได้ นี่เป็นเรื่องของภวตัณหา ส่วนวิภวตัณหา อาจารย์โดยมากมีความเห็นขัดแย้งแตกต่างกัน วิภวตัณหานี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวตามรูปศัพท์เสียก่อน

คำว่า "วิภวตณฺหา" ท่านให้บทนิยามศัพท์ไว้ว่า "วิภเว ตณฺหา วิภวตณฺหา. อุจฺเฉททิฏฺฐิสหคตราคสฺเสตํ อธิวจนํ." คำนี้แปลความว่า "ความใคร่ในวิภวะ ชื่อว่าวิภวตัณหา คำว่าวิภวตัณหานี้ เป็นชื่อแห่งความกำหนัดที่ถึงความเป็นอันเดียวกันกับอุจเฉท

ทิฏฐิ” ในที่นี้ควรจะได้ศึกษาวิภวศัพท์ว่า หมายความว่ากระไรเสียก่อนเพราะวิภวตัณหานั้นมีปัญหาขัดแย้งที่เราได้พูดกันมามากแล้ว.

คำว่า “วิภว” ท่านให้บทนิยามศัพท์ไว้ว่า “วิภวนฺติ ภาววิคมํ.” “คำว่าวิภวํ มีเนื้อความว่าภาวะที่ปราศไปแล้ว” อีกบทหนึ่งว่า “วิภวนฺติ อุจฺเฉทํ.” “คำว่าวิภวํ มีเนื้อความว่าขาดศูนย์ อีกบทหนึ่งว่า “วิภวนฺติ วินาสํ.” “คำว่าภวิวํ มีเนื้อความว่าสลายไปแล้ว” ทีนี้มาศึกษาในคำสมาส คือวิภวตณฺหา ตัณหาในวิภวะ ต่อไป คำว่าวิภวะ ในคำสมาสนี้หมายความว่ากระไร ในภวตัณหา ได้ศึกษามาแล้วว่า ความกำหนัดความพอใจ ในความมีความเป็น ที่ไม่เห็นความเปลี่ยนแปลง เห็นแต่ความยั่งยืนนี้ เป็นภวตัณหาหรือความกำหนัดในอิตถีภาวะในปุริสภาวะ คือความกำหนัดในความเป็นหญิงในความเป็นชายของตนเองหรือของคนอื่นก็เป็น ภวตัณหา ส่วนวิภวตัณหา เกิดมีปัญหาขึ้นมาก บางคนว่าความอยากเปลี่ยนเป็นวิภวตัณหา ความอยากเปลี่ยนเป็นความดิ้นรนอยากหนี ไม่สมกับศัพท์ว่าตัณหา ตัณหานั้นวิ่งเข้าไปติดใจอยากได้ไม่ใช่หนีที่แปลว่าอยากหนี จึงไม่เข้าลักษณะของตัณหา เมื่ออาศัยคำอธิบายในวิภังคปกรณ์แห่งอภิธรรมปิฎกหรือในอรรถกถาที่ข้าพเจ้ายกให้ฟังเมื่อกี้นี้ ก็ไปอีกรูปหนึ่ง ไม่เป็นอย่างที่เข้าใจนั้นเสียแล้ว ตามความเข้าใจของข้าพเจ้า วิภวตัณหาคือความหวังความติดใจ อยากจะได้ภาวะที่ตนเคยมีแต่ได้ศูนย์เสียไปเสียแล้ว หรือความกำหนัดพอใจอยากให้ตนมีภาวะที่คนอื่นเขามี แต่ว่าตนไม่มี คือภาวะอันใดที่ตนเคยมีอยู่แล้วแต่ว่ามันได้ศูนย์เสียไปเสียแล้วตามธรรมชาติ เช่นคนแก่ ภาวะหนุ่มสาวของเขาได้สูญเสียไปเสียแล้ว เมื่อเป็นหนุ่มเขาเคยมีภาวะผมดำ แต่เมื่อแก่ ภาวะผมหงอกมาแทนที่ ภาวะผมดำสูญสลายการทะเยอทะยานอยากได้ภาวะผมดำที่สูญสลายไปแล้วให้กลับมีขึ้นมาอีกนี้ เป็นอาการของวิภวตัณหา อีกอย่างหนึ่ง ภาวะอันใดตนไม่มี แต่คนอื่นเขามี หรือมันควรจะมีเพราะเมื่อมันมีขึ้นมา จะช่วยทำให้ตนเป็นที่ถูกตาถูกใจของตนหรือของคนอื่นก็ทะเยอทะยานอยากได้ ในที่นี้ต้องขออภัยโทษ เพราะจะต้องกระทบกระเทือนการแต่งตัวที่กระทำกันอยู่เป็นส่วนมากบ้าง ทั้งนี้ เพื่อให้ได้ความเข้าในลักษณะของวิภวตัณหาง่ายขึ้น เช่นภาวะปากแดงของคนหนึ่งไม่มี ผู้นั้นมีความทะเยอทะยานอยากจะให้มี จึงขวนขวายหาเครื่องปลอมแปลงในภายนอก มาแต้มมาทาทำให้เกิดมีภาวะปากแดงนั้นขึ้น กิริยาที่ดิ้นรนอยาก

ได้ภาวะปากแดงเช่นนี้เหละ เรียกว่าดิ้นรนอยากได้ภาวะที่ตนไม่มีให้มีขึ้น การดิ้นรนอยาก ได้ที่มีลักษณะอย่างนี้แหละ เรียกว่าวิภวตัณหา ความทะเยอทะยานอย่างนี้มีประจำอยู่ในคน สัตว์ทั้งบ่วง อีกอย่างหนึ่งความกำหนัดพอใจในความนึกคิดของตนที่อิงอุจเฉททิฏฐิ ซึ่งเป็น มิจฉาทิฏฐิชนิดหนึ่ง คือ อิงความคิดเห็นที่ปฏิเสธกรรมดีกรรมชั่วปฏิเสธโลกนี้ ปฏิเสธโลก หน้า ท่านว่าเป็นวิภวตัณหาเหมือนกัน

ตัณหาทั้งสามประการ คือกามตัณหาภวตัณหา และวิภวตัณหาเหล่านี้ เป็น ตัณหาภาคใช้งาน มีขึ้นในบางครั้งบางคราวฟูขึ้นเพราะขาดการสำรวมระวังบ้าง เพราะ ความลุ่มหลงบ้าง

ข้อที่อาจารย์มากท่านในประเทศไทยนี้พากันอธิบายว่า พระนิพพานดับกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหานั้น ตามความเข้าใจของข้าพเจ้า เห็นว่าอธิบายผิดอย่างโต้ง ๆ ทำไมข้าพเจ้าจึงว่าอธิบายอย่างนั้นผิด ที่ข้าพเจ้าว่าอย่างนั้น ก็เพราะตามความเป็นจริง บุคคลจะทำอริยมรรคให้เกิดขึ้นมาได้ก็ด้วยต้องทำทิฏฐิวิสุทธิให้เกิดขึ้นมาก่อน ทิฏฐิวิสุทธิ จะบังเกิดขึ้นมาได้ก็ด้วยต้องปราบมิจฉาทิฏฐิ คือ ปราบความคิดเห็นที่ผิดจากความเป็นจริง ให้ลดราบลงไปเสียก่อน เมื่อทำมิจฉาทิฏฐิให้ลดราบลงไปได้แล้ว ทิฏฐิวิสุทธิจึงเกิด แต่ถ้า ยังมีมิจฉาทิฏฐิอยู่ ทิฏฐิวิสุทธิจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย เพราะทิฏฐิวิสุทธิเป็นผลแห่งการปราบ มิจฉาทิฏฐิ

กามตัณหานี้ สงบราบไปอย่างสนิทตั้งแต่เมื่อได้บรรลุปฐมฌาน เพราะถ้ายัง มีกามตัณหากลุ้มรุมจิตอยู่ ปฐมฌานก็ไม่เกิด ไม่ต้องพูดถึงขนาดท่านที่ได้ทิฏฐิวิสุทธิแล้ว ว่าจะมีกามตัณหาเหลืออยู่ หลักฐานข้อนี้ ข้าพเจ้าขอยืนยันด้วยพระพุทธภาษิตซึ่งตรัสถึง ลักษณะของฌาน ที่มีอยู่ในคัมภีร์อย่างดาษดื่นว่า "อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชมฺปีติสุขํ ปฐมํฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ" พระพุทธภาษิตนี้ แปลความว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดแล้วจากกามทั้ง หลายเป็นอย่างดี สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย (คือพยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะกุก-กุจจะ และวิจิกิจฉา) เข้าถึงฌานที่ ๑ ซึ่งยังมีวิตก ยังมีวิจาร แต่ว่ามีปีติและสุข (ธรรม ชาติผู้ดับความกระวนกระวายแห่งกายและจิต) ซึ่งเกิดขึ้นจากการสงัดไปแห่งนิวรณ์สำเร็จ

อิริยาบถอยู่" ดังนี้ ส่วนภวตัณหานั้น ท่านที่ได้จุตูปปาตญาณแล้วก็ไม่มี วิภวตัณหานั้น ท่านที่ได้ปุพเพนิวาสานุสติญาณให้บังเกิดขึ้นมาได้แล้ว ย่อมสงบราบไปอย่างสนิท

อันท่านผู้ที่จะเจริญวิปัสสนาตามทางใหญ่ในเบื้องต้น จะต้องทำให้ฌาณบังเกิดขึ้นมาก่อน เพราะฌาณย่อมทำให้จิตบริสุทธิ์จากกิเลสเครื่องกลุ้มรุมจิต คือทำให้กามฉันทะคือความพอใจในกามซึ่งได้แก่กามตัณหาสงบราบไปอย่างสนิท และทำให้พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะ กุกกุจจะ และวิจิกิจฉาสงบราบไปอย่างสนิท เมื่อทำให้สติที่บริสุทธิ์ใสแจ๋วด้วยฌานที่ ๔ เกิดขึ้นแล้ว ต่อแต่นี้ต้องบำเพ็ญเพียรทำปุพเพนิวาสานุสติญาณ และจุตูปปาตญาณให้บังเกิดขึ้นมาโดยลำดับ

ปุพเพนิวาสานุสติญาณ คือญาณเครื่องระลึกถึงขันธ์ ๕ ขันธ์ ๔ ขันธ์ ๑ ที่เคยอาศัยอยู่ในก่อนได้เมื่อทำญาณนี้ให้บังเกิดขึ้นมาได้แล้ว ความสงสัยในเรื่องตายแล้วจะกลับเกิดขึ้นอีกหรือไม่กลับเกิดขึ้นอีกย่อมหมดไป เพราะความเกิดของตนในอดีตชาติมาปรากฏทนโท่ให้ตนเห็นอยู่แล้ว คือท่านผู้ที่ได้บรรลุญาณนี้ ย่อมเห็นแน่วแน่ว่า คนสัตว์ที่ยังมีกิเลสอยู่ ตายแล้วต้องกลับเกิดขึ้นมาอีก ญาณคือความรู้อันนี้ย่อมทำให้อุจเฉททิฏฐิคือความเห็นว่าตายแล้วสูญสงบราบไปอย่างสนิท

จุตูปปาตญาณ คือญาณเครื่องเห็นอาการที่สัตว์แตกดับแล้วกลับเกิดขึ้นมาใหม่ด้วยอำนาจที่จิตหลอมละลายตัวแตกดับไปแล้ว กลับมีจิตเกิดสืบต่อขึ้นมาใหม่ด้วยอำนาจแห่งกรรม คือเห็นว่ากรรมเป็นต้นเหตุให้มีการเกิดกุศลกรรมนำให้มีการเกิดในภพที่ดี และทำให้ผู้ที่เกิดขึ้นมาแล้วนั้นมีความสุขความเจริญ อกุศลกรรมนำให้มีการเกิดขึ้นในภพที่ชั่วและทำให้ผู้ที่เกิดขึ้นมาแล้วนั้นมีความทุกข์ลำบากและมีความเสื่อม เมื่อทำญาณนี้ให้บังเกิดขึ้นมาแล้ว ย่อมได้ความแจ่มแจ้งว่า สิ่งวิเศษที่เป็นอมตะคือไม่แตกดับ เป็นสิ่งกายสิทธิ์ ซึ่งออกจากร่างหนึ่งไปสู่อีกร่างหนึ่ง ที่มีชื่อเรียกกันอยู่หลายอย่าง เช่น อัตตา อาตมัน เจตภูต กายทิพย์ ดวงวิญญาณ ดวงจิต (ที่เป็นอมตะอื่นจากวิญญาณขันธ์) ซึ่งชนบางจำพวกเข้าใจว่ามีแทรกสิงอยู่ในร่างกายของคนและสัตว์นั้น หามีอยู่ไม่ขันธ์เหล่านี้ ซึ่งเป็นจำพวกขันธ์ ๕ * ก็ตาม ขันธ์ ๔ ก็ตาม ขันธ์ ๑ ก็ตาม เกิดขึ้นในภพใด ก็ย่อมดับมอดหมดไปในภพนั้น ขันธ์ในอดีตขันธ์ในปัจจุบัน ขันธ์ในอนาคตไม่มีส่วนอะไร ๆ ปะปนกันเลย ญาณนี้

---

* พวกมีขันธ์ ๕ คือพวกที่เกิดในกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ พวกมีขันธ์ ๔ คือพวกที่เกิดในอรูปาวจรภูมิพวกมีขันธ์ คือพวกอสัญญีสัตว์ที่ชาวเรานิยมเรียกว่าพรหมลูกฟัก (ป.ม.)

ย่อมทำให้สัสตทิฏฐิคือความเห็นว่ามีสิ่งเที่ยงยั่งยืน ไม่รู้จักตายแทรกสิงอยู่ในร่างของคนของสัตว์สงบราบคาบไปอย่างสนิท

ผู้ที่เจริญสมณธรรมจนได้ญาณที่ ๒ นี้ย่อมมีทิฏฐิบริสุทธิ์ คือได้ทิฏฐิวิสุทธิ ตามอธิบายในวิภังคปกรณแห่งอภิธรรมปิฎกภวตัณหาถึงความเป็นอันเดียวกับสัสตทิฏฐิวิภวตัณหาถึงความเป็นอันเดียวกับอุจเฉททิฏฐิ เมื่อทำสัสตทิฏฐิทั้งสองนี้ให้สงบราบคาบได้อย่างสนิทย่อมชื่อว่าทำภวตัณหาและวิภวตัณหาให้สงบราบคาบได้อย่างสนิทเช่นกัน แปลว่าผู้ที่ได้เจริญสมณธรรมมาถึงแค่นี้แล้วตัณหาภาคใช้งาน คือกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ย่อมสงบราบคาบไปอย่างสนิท ยังเหลืออยู่แต่ตัณหาภาคพื้น คือตัณหาที่พระอรรถกถาจารย์เรียกว่าวัฏมูลตัณหา ที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าตัณหานุสัยเท่านั้น ผู้มุ่งบรรลุพระนิพพาน มาถึงขั้นนี้แล้ว ต้องบำเพ็ญวิปัสสนวภาวนา* เพื่อให้ได้บรรลุญาณที่ ๓ คืออาสวักขยญาณ (ญาณเครื่องรู้อริยสัจ ๔ อันเป็นเหตุให้อาสวะมอดดับไป).

ในการบำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาเพื่ออาสวักขยญาณนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้ว่าให้พิจารปฏิจสมุปบาทในส่วนสมุทัยวาร คือพิจารณาถึงเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้นก่อน ในชั้นแรกพึงพิจารณาถึงชราและมรณะซึ่งเป็นสภาวธรรมที่ทุก ๆ คนทั้งเกลียดทั้งกลัวและคิดเห็นได้ง่ายก่อนว่า ชราและมรณนี้มีขึ้นเพราะอะไรเป็นเหตุ เมื่อนึกพิจารณาสืบสาวไปก็จะได้ความรู้แจ่มแจ้งขึ้นว่า ชราและมรณนี้เกิดขึ้น เพราะชาติเป็นเหตุ เมื่อนึกพิจารณาสืบสาวต่อไป ก็จะได้ความรู้เป็นลำดับไปว่า ชาติเกิดขึ้นเพราะภพเป็นเหตุ ภพเกิดขึ้นเพราะอุปทานเป็นเหตุ อุปทานเกิดขึ้นเพราะตัณหาเป็นเหตุ ตัณหาเกิดขึ้นเพราะเวทนาเป็นเหตุ เวทนาเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอายตนะ ๖ เป็นเหตุ อายตนะ ๖ เกิดขึ้นเพราะนามรูปเป็นเหตุ นามรูปเกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็นเหตุ และวิญญาณก็เกิดขึ้นเพราะนามรูปเป็นเหตุ* (ที่ต้องย้อนกลับเช่นนี้ก็เพราะวิปัสสนาย่อมไม่สืบต่อกับอวิชชาสังขารอันเป็นอดีตภพ ย่อมแนบแน่นอยู่เฉพาะที่ปัจจุบันธรรม) ครั้นแล้วพึงนึกพิจารณาต่อไปว่าวิญญาณนี้ย่อมกลับเกิดขึ้นมาจากนามรูป วิญญาณอื่นอีกย่อมไม่ไปจากนามรูปด้วยประการฉะนี้ สัตว์พึงเกิดบ้าง พึงแก่บ้าง พึงตายบ้าง พึงจุติบ้าง พึงอุปบัติบ้าง วิญญาณนี้ใดย่อม

* การเจริญวิปัสสนา เริ่มต้นตั้งแต่นี้ไป ภาวนาก่อนหน้านี้เป็นชนิดสมถภาวนาทั้งนั้น. (ป.ม.)

* นามรูปนี้หมายถึงนามรูปที่ทวารทั้ง ๖ ๓ รูปในจักกขุทวารเป็นรูป ขันธ์ทั้งหลายที่สัมปยุตกันเป็นนาม ฯลฯ (ป.ม.)

เกิดขึ้นเพราะนามรูปเป็นเหตุ นามรูปก็ย่อมเกิดขึ้นเพราะวิญญาณนั้นเป็นเหตุ อายตนะ ๖ ย่อมเกิดขึ้นเพราะนามรูปเป็นเหตุ ฯลฯ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ และอุปายาสะย่อมเกิดขึ้นเพราะชาติเป็นเหตุ กองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อได้ธรรมจักษุในธรรมเป็นแดนตั้งขึ้นแห่งทุกข์ฉะนี้แล้ว ต่อแต่นั้น พึงน้อมจิตนึกพิจารณาถึงธรรมเป็นที่ดับแห่งทุกข์ว่าเพราะชาติดับ ชราและมรณจึงดับ....เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ และเพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ มาถึงในตอนนี้ย่อมได้ความรู้ว่า ตนได้บรรลุถึงทางเพื่อความตรัสรู้แล้ว ครั้นแล้วพึงนึกพิจารณาต่อไปว่า เพราะนามรูปดับ วิญญาณนี้ใดจึงดับ เพราะวิญญาณนั้นดับ นามรูปจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ และอุปายาสะจึงดับ กองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมดับไปด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อได้ธรรมจักษุในธรรมเป็นที่ดับแห่งทุกข์ ฉะนี้แล้ว ตั้งแต่นั้นพึงสืบสาวนึกพิจารณาให้เห็นความตั้งขึ้นและความดับในอุปทานขันธ์ทั้ง ๕ เมื่อพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นออกไปจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ หมดสิ้นความยึดถือเกาะเกี่ยวในขันธ์ทั้งปวง พร้อมกับเกิดความสว่างแจ่มแจ้งขึ้นในจิตว่า "อิทํทุกฺขํ, อยํ ทุกฺขสมุทโย, อยํ ทุกฺขนิโรโธ, อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา." "นี้ทุกข์ นี้ธรรมเป็นแดนตั้งขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ (ตัณหา) นี้เป็นธรรมที่ดับแห่งทุกข์ (นิพพาน) นี้ข้อปฏิบัติเป็นเหตุให้ถึงธรรมเป็นที่ดับแห่งทุกข์ (มรรค)."

ส่วนผู้ที่เจริญวิปัสสนาในทางลัด จึงเจริญตามนัยะที่พระสารีบุตรเถรเจ้ากล่าวสอนไว้ คือในเบื้องต้นพึงเจริญธาตุกรรมฐานในลักษณะสมถภาวนาก่อน ทั้งนี้เพื่อให้นิวรณ์สงบ ทำจิตวิสุทธิให้บังเกิดขึ้นก่อน ในการเจริญนี้พึงปฏิบัติดังนี้ คือพึงกำหนดนึกแยกร่างกายออกเป็นส่วน ๆ คือเป็นผม ขน เล็บ เป็นต้น แล้วประมวลส่วนที่แยกออกนี้ลงในธาตุตามชนิด คือชนิดแค่นแข็งประมวลลงในธาตุดิน ชนิดเหลวเอิบอาบประมวลลงในธาตุน้ำ ชนิดอบอุ่นประมวลลงในธาตุไฟ ชนิดกะพือพัดประมวลลงในธาตุลม แล้วยึดธาตุ ๔ เหล่านี้เป็นอารมณ์ เจริญเรื่อยไป จนข่มนิวรณ์ทั้ง ๕ ลงได้ จิตมีธาตุนี้เป็นอารมณ์อย่างเดียว แต่ยังเป็นกามาพจรซึ่งมีกำลังแรงกว่าปกติจิตนับว่าได้อุปจารสมาธิแล้ว ต่อแต่นี้พึงน้อมจิตออกไปนึกถึงธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ และลมที่มีอยู่ภายนอก เช่น แผ่นดิน ทะเล

เป็นต้น แล้วนำปริมาณดิน น้ำ ไฟ และลมในภายนอกนั้นมาเทียบกับปริมาณดิน น้ำ ไฟและลมอันประกอบขึ้นเป็นร่างกายของตน เมื่อคิดเทียบอย่างนี้ ย่อมเห็นปริมาณดินน้ำไฟและลมที่ประกอบเป็นร่างกายตนมีอยู่เพียงนิดเดียว ครั้นแล้วพึงกลับน้อมจิตออกไปนึกถึงอาการเป็นไปแห่งธาตุ ๔ ข้างนอกนั้นอีก ก็จะได้เห็นความไม่คงทนอยู่ในภาวะเดิม ต้องเปลี่ยนแปลงแปรผันอยู่ทุกขณะ ต้องคร่ำคร่าทรุดโทรมผุผัง ไม่อยู่ในอำนาจความประสงค์ไม่ว่าของใครเกิดขึ้นจากความไม่มีแล้ว ในที่สุดล้วนกลับไปหาความไม่มีทั้งนั้น แม้โลกลูกหนึ่ง ๆ คือดวงดาวต่าง ๆ ที่ลอยอยู่ในอากาศว่างนี้ ล้วนมาจากความไม่มีแล้ว ต้องกลับไปสู่ความไม่มีอีก สิ่งที่เป็นภาคพื้นยืนยงประจำนั้น คือความไม่มีนั่นเอง แล้วพึงนำปริมาณและระยะกาลเป็นอยู่แห่งธาตุ ๔ ข้างนอกเข้ามาเทียบกับธาตุทั้ง ๔ ข้างในคือร่างกายของตน ก็จะสำนึกว่าร่างกายของตนนั้นนิดเดียวทุกสิ่งทุกอย่าง ระยะกาลเป็นอยู่เพียงชั่วเวลาฟ้าแลบ เช่นนี้ย่อมต้องเกิดความดูถูก และเกิดความเบื่อหน่ายในร่างกายของตน ในของที่เคยยึดถือว่าเป็นของของตน ก็จะบรรเทาความหยั่งลงในสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นตัวเป็นตน เป็นเรา เป็นเขาลงไปได้บ้าง ความคิดเห็นก็ย่อมจะบริสุทธิ์ทำให้ทิษฐิวิสุทธิเกิด ครั้นแล้วพึงเริ่มเจริญวิปัสนาภาวนา* ด้วยพิจารณาธาตุ ๔ ซึ่งประมวลกันเข้าเป็นร่างกายนั้นว่า เป็นรูป ส่วน ๑ เป็นนามส่วน ๑ นามรูปนี้ เมื่อจำแนกออกโดยพิสดาร ก็คืออุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ นี้เป็นปฏิจสมุปบาทธรรม ๆ คือธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นและดับไปเพราะหมดปัจจัย อุปาทานขันธ์นี้เกิดดับอยู่เนืองนิตย์ ของเก่าดับไปเพราะหมดปัจจัย ของใหม่ก็เกิดขึ้นแทนเพราะอาศัยปัจจัย เช่น เมื่อหายใจเข้าเป็นเกิดหายใจออกเป็นดับ เป็นต้น และเมื่อหมดการเกิดสืบต่อ ก็ย่อมแตกสลายไป เมื่อพิจารณาถึงความเกิดดับในอุปาทานขันธ์อยู่เช่นนี้ไม่ขาดสาย ในที่สุด เมื่อหน่วงพระนิพพานเป็นอารมณ์ได้ ย่อมพรากความหยั่งอุปาทานขันธ์ ว่าเราว่าของเราออกได้โดยสิ้นเชิง พร้อมกับเกิดวิชชาขึ้นเผาไหม้สัญโญชน์ และได้ความสว่างแจ่มแจ้งขึ้นในจิตตามความเป็นจริงว่า "อิทํ ทุกฺขํ, อยํ ทุกฺขสมุทโย, อยํ ทุกฺขนิโรโธ, อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา." บาลีทั้งนี้มีคำแปลดังที่ได้กล่าวไว้แล้วเมื่อกี้นี้.

---

*การเจริญวิปัสนา เริ่มต้นตั้งแต่นี้ไป ภาวนาก่อนหน้านี้ชนิดสมถภาวนาทั้งนั้น

ท่านสาธุชน ตามหลักการเจริญกรรมฐานถึงอริยมรรคเกิด ตามที่ได้กล่าวมานี้ ย่อมพอถือเอาเป็นแนวได้ว่า เมื่อทำทิฏฐิวิสุทธิให้บังเกิดขึ้นแล้ว กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ย่อมสงบราบไป ในอันดับนี้ อริยมรรคยังหาได้เกิดขึ้นไม่ เพียงแต่เพิ่งเริ่มวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น เช่นนี้เมื่ออริยมรรคเกิดจะเอากามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหาที่ไหนมาดับ เพราะตัณหาทั้ง ๓ นี้ ในขณะนั้นไม่มีเหลืออยู่แล้ว เพราะฉะนั้น ความเข้าใจที่ว่า พระนิพพานดับกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหานั้น ข้าพเจ้าจึงกล้ากล่าวยืนยันได้ว่า เป็นความเข้าใจที่ไม่ตรงกับอธิบายนี้.

ก็กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหาทั้งสามนี้ ยังมีวิธีคูณกระจายให้กว้างออกไปได้อีก ซึ่งการกระทำทั้งนี้เป็นเรื่องของการศึกษา จึงน่าจะได้ทราบไว้บ้าง คือคนที่มีตัณหาภาคพื้น คือมีความรู้สึกว่าเป็นเราเป็นของเราอยู่นั้น เมื่อมีอายตนะภายนอกมาประจวบเข้ากับอายตนะภายใน ความรู้สึกย่อมแล่นออกไปจากภายในไปหาภายนอก คือตัณหาแล่นออกไปทางตาไปหารูป แล่นออกไปทางหูไปหาเสียง แล่นออกไปทางจมูกไปหากลิ่น แล่นออกไปทางลิ้นไปหารส แล่นออกไปทางกายไปหาเครื่องที่จะพึงถูกต้อง แล่นออกไปทางใจไปหาเรื่องราวต่าง ๆ ตัณหาทั้งปวง ที่แล่นผ่านอายตนะภายในออกไปหาอายตนะภายนอกนี้ ท่านเรียกว่าตัณหาที่เป็นกระแส (ตณฺหาโสตํ) คือตัณหาที่แล่นเป็นสายออกไป ก็อายตนะภายในมี ๖ และอายตนะภายนอกก็มี ๖ ตัณหาทั้งนี้ อิงอายตนะภายใน ๖ อิงอายตนะภายนอก ๖ จึงเป็นตัณหา ๑๒ ตัณหา ๑๒ นี้ เป็นกามตัณหาก็มี เป็นภวตัณหาก็มี เป็นวิภวตัณหาก็มีเมื่อเอา ๓ คูณ ๑๒ จึงเป็นตัณหา ๓๖ ตัณหาในสิ่งที่เป็นอดีต คือที่ล่วงมาแล้วก็มี ในสิ่งที่เป็นอนาคต คือที่ยังไม่ถึงก็มี ในสิ่งปัจจุบัน คือที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็มี เมื่อเอา ๓ คูณ ๓๖ จึงเป็น ๑๐๘ ตัณหา ที่นับจำนวนได้ ๑๐๘ มีวิธีกระจายอย่างนี้.

ตัณหานี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว หากไม่สังวรทำให้สงบไปเสีย ย่อมมีกิเลสอีกอย่างหนึ่งเกิดติดตามขึ้นมา กิเลสนี้เรียกว่าอุปทาน อุปทานคือการยึดถือ การถือมั่นเป็นจริงเป็นจังว่าเป็นอย่างนั้นเป็นนี้ อุปทาน ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาทั้งหลายอธิบายว่า คือตัณหาอย่างแรง คือความรู้สึกว่าเป็นเราเป็นเขา เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นของเราเป็นของเขาที่แรงยิ่งกว่าตัณหา ลักษณะของอุปทานที่ต่างจากตัณหานี้ ในที่นี้ข้าพเจ้าขออธิบายด้วยการเปรียบเทียบทั้งนี้เพื่อ

ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น หากจะมีหลักอันหนึ่งตั้งอยู่ในที่แห่งหนึ่ง มีคน ๆ หนึ่งเมื่อเห็นหลักนั้นเข้า เห็นจะใช้เป็นที่ผูกสัตว์เลี้ยงได้ จึงเอาปลายเชือกไปคล้องเข้าที่หลักนั้น แต่เพียงคล้องอย่างเดียวยังไม่แน่นพอ จึงผูกเป็นเงื่อนเพื่อให้เชือกนั้นกระชับกับหลักแน่นขึ้น หากจะเปรียบหลักนั้นว่าเป็นอารมณ์ ตัณหาย่อมเปรียบเหมือนกิริยาที่เอาเชือกเข้าไปคล้องลงที่หลัก อุปาทานย่อมเปรียบเหมือนกิริยาที่ผูกเงื่อนให้เชือกชั้นกระชับติดกับหลักนั้นแน่นขึ้นอีก อุปทาน ย่อมต้องเกิดติดตามตัณหาขึ้นมาเสมอ คือว่ามีตัณหาเกิดขึ้นในอะไรอุปทานก็เกิดมีขึ้นที่สิ่งนั้นในอันดับแห่งตัณหา เมื่อประสงค์จะดับตัณหา ต้องดับอุปทานก่อน เพราะฉะนั้น ในการได้บรรลุธรรมท่านจึงได้กล่าวไว้เสมอว่า ไม่ถือมั่นด้วยอุปทาน คือละอุปทานได้.

ตัณหาที่เป็นภาคพื้น ซึ่งพระอรรถกถาจารย์เรียกว่าวัฏมูลตัณหา คือตัณหาที่เป็นเหตุโดยเฉพาะแห่งการท่องเที่ยวไปในวงกลมนั้น พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าตัณหานุสัย (ตัณหาที่นอนแนบอยู่ในจิต) ดังพระพุทธภาษิตในตัณหาวรรคแห่งธรรมบทขุททกนิกายว่า

“ยถา มูเล อนุปทฺทเว ทฬฺเหฉินฺโนปี รุกฺโข ปุนเรว รูหติ เอวมฺปิ ตณฺหานุสเย อนูหเต นิพฺพตฺตติ ทุกฺขมิทํ ปุนปฺปุนํ.”

พระพุทธภาษิตนี้ แปลความว่า “เมื่อราก (ของตน) ยังไม่มีอันตรายอะไร ๆ เบียดเบียน ยังมั่นคงอยู่ ต้นไม้ แม้ถูกตัด (กิ่งข้างบน) ก็ยังกลับงอกขึ้นได้อีกทีเดียวฉันใด เมื่อตัณหาที่นอนแนบอยู่ในจิต ยังไม่ถูกอริยมรรคกำจัดออกไป ทุกข์นี้ก็ย่อมเกิดขึ้นเรื่อยไปแม้ฉันนั้น” คำว่าตัณหาที่นอนแนบอยู่ในจิต (ตัณหานุสัย) นี้ ก็หมายถึงตัณหาที่ข้าพเจ้าถอดใจความออกมาเรียกว่าตัณหาภาคพื้น หรือที่พระอรรถกถาจารย์เรียกว่าวัฏมูลตัณหานั่นเอง ตัณหาชนิดนี้ เป็นตัณหาที่นอนสงบนิ่งอยู่ในจิตเป็นตัณหาที่เป็นรากฐาน เป็นต้นเหตุให้การทำการพูดการคิดทั้งมวลเกิดเป็นกรรมขึ้นมา คือว่าเมื่อยังมีตัณหานี้อยู่ทุกข์ทั้งหลายย่อมบังเกิดขึ้นโดยไม่ขาดสาย ทุกข์ทั้งนี้หมายถึงทั้งสภาวทุกข์ ทั้งปกิรณกทุกข์ สภาวทุกข์คือ ชาติ ชรา และ มรณะ ปกิรณกทุกข์คือ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ เป็นต้น ทุกข์ทั้งนี้ ท่านผู้ฟังได้ฟังอธิบายเนื้อความมาแล้วเสมอ ๆ คือว่าเมื่อยังมีตัณหานุสัยอยู่ การทำการพูดการคิดย่อมต้องเป็นกรรม เมื่อมีกรรม ก็ต้องมีการเกิดอีก เมื่อมีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ

เป็นต้นก็ย่อมเกิดตามมาเป็นแถวและเมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว ตัณหาก็มีประจำอีกก็ต้องมีการทำกรรมอีก เมื่อมีการทำกรรมอีก ก็ต้องมีการเกิดขึ้นอีก การเวียนตาย เวียนเกิดเช่นนี้ย่อมมีเรื่อยไป แปลว่าเมื่อตัณหานุสัยยังมีอยู่ ก็ยังมีมูลเหตุให้ทุกข์เกิดอยู่เรื่อยไป.

อนึ่ง ตัณหานุสัยคือตัณหาภาคพื้นนี้เป็นต้นเหตุสำคัญที่ให้มีกิเลสต่าง ๆ เกิดขึ้นมา ความโลภ ความโกรธ ความหลง ริษยา พยาบาท อาฆาต การจองเวร การโอ้อวด การแข่งดี ฯลฯ ที่เกิดแก่บุคคลเสมอ ๆ นั้น ย่อมเกิดมาจากต้นเหตุคือความรู้สึกว่ามีเรามีของเราก่อน คือต้องมีความรู้สึกว่ามีเรามีของเราเป็นรากฐานก่อน ต่อแต่นั้น หากไม่มีสังวรณ์ในเมื่ออารมณ์ต่าง ๆ มากระทบ ก็มีความโลภ ความโกรธ ความหลง ริษยา พยาบาท ฯลฯ เกิดติดตามขึ้นมา ซึ่งจะมีกิเลสชนิดไหนเกิดตามขึ้นมา นั้นย่อมขึ้นอยู่กับอารมณ์ที่มากระทบ แปลว่ากิเลสทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นนั้น เกิดขึ้นโดยอาศัยมีตัณหาที่เป็นภาคพื้น คืออาศัยมีความรู้สึกว่าเป็นเราเป็นของเรานี่เอง ถ้าไม่มีความรู้สึกเช่นนั้นอยู่ก่อนกิเลสอย่างอื่น ๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้.

การดับตัณหาที่เรียกว่านิพพานนั้น คือ การดับตัณหาภาคพื้น คือการดับวัฏมูลตัณหา คือการดับตัณหานุสัย ไม่ใช่การดับตัณหาภาคใช้งานคือกามตัณหา ภวตัณหาและวิภวตัณหา เพราะในขณะนั้นไม่มีตัณหาชนิดนี้เหลืออยู่แล้ว ทั้งนี้เพราะได้ทำนิวรณ์ให้สงบชำระทิฏฐิให้บริสุทธิ์เกิดเป็นทิฏฐิวิสุทธิขึ้นแล้ว การดับตัณหาของพระนิพพานที่ว่าหมายถึงการดับตัณหาที่เป็นภาคพื้นนี้ ข้าพเจ้าขอยืนยันหลักฐานด้วยคำที่พระสารีบุตรเถรเจ้ากล่าวไว้ในมหาหัตถิปโทปมสูตรว่า "โย อิเมสุ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขนฺเธสุ ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺ ปหานํ, โส ทุกฺขนิโรโธ" คำนี้แปลความว่า "การนำออกซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความติดใจ การสลัดทิ้งซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความติดใจในขันธ์ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ซึ่งเป็นอารมณ์แห่งการยึดถือ ๕ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่าการดับสนิทแห่งทุกข์" คำของพระเถรเจ้านี้ โดยใจความก็กล่าวถึงนิพพานนั่นเอง นิพพานที่พระเถรเจ้ากล่าวไว้นี้หมายถึงการดับตัณหานุสัย คือดับความรู้สึกว่าเป็นเราเป็นของเราได้หมดนั่นเอง

ในโอกาสนี้ ข้าพเจ้าขอนำเอาคำของพระอรรถกถาจารย์ขึ้นมายืนยันเนื้อความที่กล่าวนี้อีกสักหน่อย โปรดทราบว่า คำนี้ท่านกล่าวตามหลักวิชา จึงเป็นคำที่ถือเอาเนื้อความยากหน่อย เพราะเป็นคำที่ท่านกล่าวตามหลักวิชา ข้าพเจ้าจึงต้องแปลรักษารูปตามสำนวนของท่าน คือท่านกล่าวว่า "จตูหิปิ มคฺเคหิ ทสนฺนํ สํโยชนานํ อตีตตฺตา สพฺพสํโยชนาติโค จตุตฺเถนวา อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนาติโค ตตฺร ตตฺรา ภินนฺทินีตณฺหาสงฺขาตาย นนฺทิยา ติณฺณํ จ ภวานํ ปริกฺขีณตฺตา นนฺทิภวปริกฺขีโณ" "คน ชื่อว่าเป็นผู้ล่วงสังโยชน์ทั้งปวงได้เพราะได้ล่วงสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ด้วยมรรค แม้ทั้ง ๔ หรือล่วงสังโยชน์มีในเบื้องบนได้เฉพาะด้วยมรรคที่ ๔ ชื่อว่ามีนันทิ (ตัณหาภาคพื้น) และภพ (กรรมภพและอุปบัติภพ) หมดสิ้นแล้ว เพราะนันทิที่ท่านเรียกว่าตัณหาที่เพลิดเพลิดดื่มด่ำอยู่ในภพนั้น ๆ ในอารมณ์นั้น ๆ หมดสิ้นแล้ว และเพราะภพทั้ง ๓ หมดสิ้นแล้ว" คำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ที่ได้ยกขึ้นกล่าวมาแล้วนี้ย่อมแสดงว่า ทุกขนิโรธ (การดับสนิทแห่งทุกข์) คือพระนิพพานนั้นดับวัฏมูลตัณหาคือดับนันทิคือดับความเพลิดเพลินดื่มด่ำในภพนั้น ๆ ในอารมณ์นั้น ๆ ไม่ใช่ดับกามตัณหาภวตัณหาและวิภวตัณหา ด้วยอาศัยอธิบายได้กล่าวมาแล้วนี้

ชื่อแห่งปาฐกถา ความหมายแห่งถ้อยคำในปาฐกถานี้ ที่ข้าพเจ้าแปลถอดใจความไว้ในเบื้องต้นว่า "นิพพานเป็นบรมสุข" ซึ่งคำนี้ยังไม่ได้ความอะไรในภาษาไทยนั้น เมื่อจะถอดเนื้อความออกให้ได้ความบริบูรณ์ในภาษาไทย ย่อมเป็นดังนี้คือ คำว่า "นิพพานเป็นบรมสุข" ถอดใจความออกเป็นไทยว่า "การพรากความรู้สึกว่าเป็นเราเป็นของเราออกไปจากจิตได้คือการดับทุกข์ได้อย่างเต็มขนาด" ข้ออธิบายนี้ ข้าพเจ้าขอยืนยันหลักฐานแห่งความถูกต้อง ด้วยพระพุทธดำรัสที่มีอยู่ในอุทานแห่งขุททกนิกายว่า "อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนํ, ยตฺถ เนว ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย น อากาสานญฺจายตนํ น วิญฺญาณญฺจายตนํ น อากิญฺจญฺญายตนํ น เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ นายํโลโก น ปรโลโก น อุโภ จนฺทิมสุริยา ตมหํ ภิกฺขเว เนว อาคตึ วทามิ, น คตึ, น ฐิตึ, น จุตึ, น อุปปตฺตึ, อปฺปติฏฺฐํ อปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมว ตํ เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส" พระพุทธภาษิตนี้ แปลความว่า "ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เป็นบ่อเกิดแห่ง

มรรคญาณและผลญาณ ซึ่งไม่เป็นที่ตั้งอยู่แห่งดิน น้ำ ไฟ และลมเลย ไม่ใช่อากาสานัญจายตนภพ ไม่ใช่วิญญาณัญจายตนภพไม่ใช่อากิญจัญญายตนภพ ไม่ใช่เนวสัญญานาสัญญายตนภพ ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกอื่น ไม่ใช่ดวงเดือนและดวงตะวันทั้งสอง มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ฉันไม่กล่าวสิ่งนั้นว่า เป็นที่มา เป็นที่ไป เป็นที่ตั้งอยู่ เป็นที่หลอมละลายตัวแห่งจิต และเป็นที่บังเกิดขึ้นแห่งสัตว์ทั้งหลายเลย สิ่งนั้นไม่มีที่ตั้งไม่เป็นไปไม่มีที่เกาะผิดเลย สิ่งนี้อย่างเดียว คือที่สุดแห่งทุกข์ละ" นี่เป็นพระพุทธภาษิต จึงถือเอาเป็นหลักฐานได้เต็มร้อยเปอร์-เซ็นต์ ในพระพุทธภาษิตข้อนี้เมื่อกล่าวใจความอย่างสั้น ก็คือ นิพพานเป็นสิ่งที่มีอยู่ นิพพานคือความสุดสิ้นแห่งทุกข์ ในนิพพาน ไม่มีอะไร ๆ อย่างที่พวกเรามี ความหมายแห่งพระนิพพานที่ข้าพเจ้ามุ่งพูดในปาฐกถาเรื่องนี้ ก็มีเพียงเท่านี้ แต่ในพระพุทธภาษิตบทนี้ มีตรัสถึงเรื่องทุกข์ ดังนั้น ข้าพเจ้าขอพูดเรื่องทุกข์มีอีกเล็กน้อย

ทุกข์ ตามพระพุทธภาษิตโดยทั่วไป มีอยู่ ๒ อย่าง คือสภาวทุกข์ และปกิรณกทุกข์ สภาวทุกข์คือชาติ ชรา และมรณะ ซึ่งทุกข์ทั้งนี้ ไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องอธิบายในที่นี้ ปกิรณกทุกข์ คือทุกข์จรได้แก่โสกะ ความแห้งใจ ปริเทวะ ความร่ำไห้ ทุกขะ ความลำบากกาย โทมนัสสะความเสียใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ ปิยวิปโยคะ ความพลัดพรากจากคนและสิ่งซึ่งเป็นที่รัก อปิยสัมปโยคะ ความประจวบเข้ากับคนและสิ่งซึ่งไม่เป็นที่รักอนิจฉาลาภะการไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนา ทุกข์พวกหลังนี้เป็นทุกข์จร ไม่มีประจำ มีขึ้นในบางครั้งบางคราว และทุกข์ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนี้เมื่อกล่าวโดยรวบยอด ก็ย่อมได้แก่ขันธ์ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณที่เป็นอารมณ์แห่งการยึดถือ หรือเมื่อจะพูดอย่างเป็นศัพท์ก็เรียกว่าปัญจุปาทานขันธ์ๆนี้ เป็นทั้งตัวทุกข์ เป็นทั้งเป็นบ่อเกิดของทุกข์การดับทุกข์ คือดับไม่ให้มีขันธ์ ๕ เกิดขึ้นมา ดับทุกข์เช่นนี้ ได้ชื่อว่าดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง อุปาทานขันธ์ยังมีอยู่ตราบใด ทุกข์ก็ยังต้องมีอยู่ตราบนั้น.

การดับความรู้สึกว่าเป็นเราเป็นของเราได้ ทำให้ไม่มีปกิรณกทุกข์เกิด และหมดการเกิดขึ้นในภพใหม่ เพราะการทำของท่านผู้มีความรู้สึกเช่นนี้ ไม่เป็นกรรมเป็นเพียงสักว่ากิริยา เมื่อไม่มีกรรมต้นเหตุแห่งการกลับเกิดขึ้นอีกก็ไม่มี ท่านผู้ที่ดับความรู้สึกว่าเป็นเราเป็นเขาได้หมดเช่นนี้ได้ชื่อว่าได้บรรลุถึงอมตธรรม ๆ คือธรรมของท่านผู้ที่ไม่ตาย เพราะ

เมื่อไม่มีเราไม่มีของเรา ความรู้สึกว่าเราตายของเราตายก็ไม่มี เมื่อไม่มีเขา ไม่มีของเขา ความรู้สึกว่าเขาตาย ของเขาตายก็ไม่มี เห็นสิ่งทั้งหลายเพียงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากเหตุสิ่งนั้นเป็นเพียงขันธ์ เป็นเพียงธาตุ เป็นเพียงอายตน เมื่อหมดเหตุที่ปรุงแต่งตนขึ้นมา ก็ต้องแยก ต้องแตก ต้องสลายไปตามธรรมดา การแยก การแตก การสลายของสิ่งเหล่านี้ เมื่อไม่มีความยึดถือว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นเรา เป็นของเราเป็นเขา เป็นของเขา ความรู้สึกว่าเราตายเขาตาย ของเขาตายก็ไม่มี ผู้ที่มีความรู้สึกเช่นนี้แหละ ได้ชื่อว่าเป็นผู้บรรลุอมตธรรม คือบรรลุถึงธรรมของคนที่ไม่ตายหรือธรรมที่ไม่ตาย คือว่ามาถึงคันนี้แล้ว ไม่มีใครเกิดไม่มีใครตาย และไม่มีใครทุกข์เพราะไม่มีตัวตนที่จะรองรับทุกข์ทั้งหลาย.

ในตอนต้นแห่งปาฐกถาเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า ข้าพเจ้าจะพูดเพียงความหมายของคำว่านิพพาน และกำลังงานของนิพพานเท่านั้น ข้าพเจ้าจะไม่พูดโดยพิศดาร เมื่อกล่าวอย่างสั้นนิพพานตามความหมายก็คือ การพรากความรู้สึกว่าเป็นเราเป็นของเราออกจากจิตได้หมด กำลังงานของนิพพานก็คือ การดับทุกข์ได้อย่างเต็มขนาดคืออย่างสิ้นเชิง ไม่มีทุกข์อะไรเหลืออยู่อีก เพราะหมดความเดือดร้อนใจ ไม่รับรู้ความลำบากทางกาย และไม่มีการกลับเกิดขึ้นอีกต่อไป.

เรื่องที่พูดมาแล้วนี้ คงยังนับว่ามีส่วนบกพร่องอยู่อีกมาก เพราะการตระเตรียมตัวมีน้อย เรื่องนี้ หากท่านผู้ที่มีความสนใจจะแสดงเพิ่มเติม หรือแม้จะนำไปเขียนวิพากษ์วิจารณ์โต้แย้งอย่างไร ๆ นั้น ย่อมเป็นความดีงามอย่างหนึ่ง เพราะการกระทำอย่างนั้นย่อมเป็นเหตุให้มีความเจริญในด้านการศึกษาพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายิ่งขึ้น แต่ว่าการวิพากษ์วิจารณ์นั้น ข้าพเจ้าอยากจะขอร้องว่าโปรดวิพากษ์วิจารณ์ด้วยความรอบคอบ โปรดค้นหาหลักฐานจากพระพุทธภาษิตหรือสาวกภาษิตโดยตรงมาวิพากษ์วิจารย์โปรดอย่าถือเอาความคิดเห็นของตนหรือเที่ยวเก็บตกมาจากธรรมศาลามาวิพากษ์วิจารย์โต้แย้ง เพราะการทำเช่นนั้น ย่อมมีทางผิดพลาดได้ง่าย หากผิดพลาด จะเป็นผู้มีส่วนทำให้สัทธรรมปฏิรูปแพร่หลายมากขึ้น ซึ่งผู้ทำย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้มีส่วนทำลายล้างพระพุทธศาสนาทำพระพุทธ-ศาสนาให้เสื่อมโทรมเศร้าหมอง ซึ่งข้อนี้ คนดีย่อมระมัดระวังอย่างยวดยิ่ง ที่จะมิให้ตนได้มีส่วนแห่งการกระทำและไม่สนับสนุนให้ผู้อื่นกระทำ และหากมีเกิดขึ้นแล้ว ก็พยายามช่วยแก้ไขช่วยทำพระพุทธศาสนาให้กลับบริสุทธิ์ผุดผ่อง.

ปัญหาว่านิพพานเป็นอะไร ? นี้ ข้าพเจ้าได้วินิจฉัยมามากพอสมควรแล้ว หวังว่าท่านผู้ที่มีความสนใจในพระนิพพาน แต่ยังหาคำตอบปัญหานี้ไม่ได้ จะนำปัญหานี้ไปคิดตอบได้ด้วยตนเองแล้ว เพราะฉะนั้นจึงขอจบปาฐกถานี้ด้วยคำว่า "ขอให้การสนใจในพระนิพพาน จงแล่นไปตามแนวแห่งพระนิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายได้ทรงค้นพบและบรรลุเป็นพระองค์แรกในยุคนี้ โดยประการทั้งปวงเทอญ.

หมายเหตุ ปาฐกถานี้ ได้แก้สำนวนและเพิ่มเติมข้อความที่ตกหล่น ในสำเนาที่ถอดออกจากชวเลขบ้าง.

พระปริยัติโมลี

วัดราชบพิธ พระนคร

๒๒ มกราคม ๒๔๙๘

๘๑๐ ถนนตากสิน บุคคโล ธนบุรี

๗ มกราคม ๒๕๑๗

เรียน คุณจำลอง ประมวญรัฐการ

จดหมายลงวันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๑๖ ขออนุญาตพิมพ์ คำขวัญและบทความของท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส เรื่อง "จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคม" ลงในหนังสือบรรณานุสรณ์ แด่คุณพ่อ ท่านรองอำมาตย์ตรี ขุนประมวญรัฐการ เพื่อแจกจ่ายแก่ญาติมิตรและผู้มีเกียรติที่เคารพนับถือ ในโอกาสพระราชทานเพลิงศพ นั้น ผมพึ่งได้รับเมื่อวานนี้เอง ผมมีความยินดี ไม่ขัดข้อง อนุญาตซึ่งตรงกับเจตนารมณ์อันแท้จริงของท่านผู้นิพนธ์

ผมขอแสดงคารวะศพ คุณพ่อของคุณ และขออนุโมทนาในการกุศลวิทยาทานครั้งนี้ด้วย

ขอแสดงความนับถือ

(ปราโมทย์ พึ่งสุนทร)

"จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคม"

คำขวัญและบทความของนายปรีดี พนมยงค์

(ในงานสังสรรค์ชาวธรรมศาสตร์
ในสหราชอาณาจักร (อังกฤษ) ประจำปี ๒๕๑๖)

ด้วยคณะ กรรมการ จัดงานสังสรรค์ ชาวธรรมศาสตร์ ในสหราชอาณาจักร (อังกฤษ) ประจำปี ๒๕๑๖ ปรารถนาได้บทความหรือคำขวัญของข้าพเจ้าไปลงพิมพ์ในหนังสือที่ระลึกซึ่งจะจัดทำขึ้น ข้าพเจ้ายินดีสนองศรัทธาโดยให้คำขวัญว่า

"จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคม"

ข้าพเจ้าได้เรียบเรียง บทความเป็น อรรถาธิบาย พอสังเขป ประกอบคำขวัญนั้น ดั่งต่อไปนี้

– ๑ –

วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นวันสำคัญวันหนึ่งแห่งประวัติศาสตร์ของชาติไทย คือเป็นวันชัยชนะก้าวแรกของเยาวชนหญิงชายไทย ภายใต้การนำของนิสิตนักศึกษานักเรียนแห่งสถานศึกษามากหลาย ซึ่งได้รับความสนับสนุนและร่วมมือจากราษฎรไทยทุกชนชาติและทุกชนชั้นวรรณะที่รักชาติจำนวนหลายล้านคน ผนึกกันเป็นขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยสมบูรณ์ให้แก่ปวงชนชาวไทย ฝ่ายครองอำนาจรัฐสั่งทหารและตำรวจ**เฉพาะส่วนที่ยอมเป็นเครื่องมือของพวกเขา** ใช้อาวุธทันสมัยเข้าปราบปรามขบวนการนั้นซึ่งมีแต่มือเปล่าหรือบางคนมีเพียงแต่ไม้พลองเพื่อป้องกันตัว แต่ขบวนการนั้นมิได้หวาดหวั่น โดยยืนหยัดมั่นคงยอมพลีชีพกับสละความสุขสำราญส่วนตัว เพื่อชาติและ

มวลราษฎรซึ่งเป็นที่เคารพรักยอดยิ่งที่สุด วีรชนเป็นจำนวนมากต้องถูกฆ่าตายและได้รับบาดเจ็บและสาบสูญไป ส่วนผู้ที่ยังคงมีชีวิตอยู่โดยมิได้รับบาดเจ็บทางกาย ก็ได้รับความเหน็ด-เหนื่อยทางกายและทางสมองอย่างหนัก ผลแห่งความเสียสละแห่งวีรชนทั้งหลายในการ**ต่อสู้โดยชอบธรรม**ได้บรรลุชัยชนะก้าวแรกคือ รัฐบาลซึ่งมีจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายก-รัฐมนตรี และจอมพลประภาส จารุเสถียร เป็นรองนายกรัฐมนตรีต้องลาออกพร้อมทั้งตำ-แหน่งผู้บัญชาการและรองผู้บัญชาการทหารสูงสุด ครั้นแล้วได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งได้แถลงยืนยันจะจัดการให้มีรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย และมีการเลือกตั้งภายในเวลา ๖ เดือน

ข้าพเจ้า ขอร่วมกับมวล ราษฎรไทยที่รักชาติแสดง ความเคารพสักการและสดุดีวีรชนทั้งปวงนั้น พระพุทธองค์ทรงเทศนาสั่งสอนไว้มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า สาธุชนพึงบำเพ็ญตนด้วยกตัญญูกตเวทีต่อผู้ที่มีอุปการคุณ ชาวไทยที่เป็นคริสตศาสนิกชนและอิสลามิกชนก็บำเพ็ญตนปฏิบัติตามทำนองคลองธรรมเช่นเดียวกับของพระศาสดา ดังนั้นจึงเป็นการสมควรแล้ว ที่เราชาวไทยที่รักชาติจำนวนมากมายแสดงกตัญญูรู้อุปการคุณของวีระชน โดยทางกาย วาจา ใจ และการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุประทาน ตลอดทั้งร่วมมือกันในการสร้างอนุสาวรีย์เพื่อจะเป็นอนุสรณ์แก่วีรชนทั้งหลายนั้น

พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า กตัญญูจะต้องคู่กันไปกับกตเวที ฉะนั้นการพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคมให้มั่นคงไว้และพัฒนายิ่งขึ้นนั้น จึงเป็นกตเวทีสำคัญยิ่งที่สาธุชนผู้รักชาติพึงปฏิบัติ

– ๒ –

สาธุชนที่รักชาติ**โดยยกชาติเหนือประโยชน์ส่วนตัว** ก็ย่อมใช้ทัศนะจากจุดยืนหยัดในมวลราษฎรวินิจฉัยเจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคมได้เพราะวีรชนทั้งหลายนั้นมิใช่มีแต่บุคคลที่มีเหล่ากำเนิด หรือมีฐานะแห่งชนชั้นวรรณหนึ่งใดโดยเฉพาะ หากวีระชนเหล่านั้นมีเหล่ากำเนิดและฐานะทางเศรษฐกิจและทางการเมืองชนิด

ต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งคนจน กรรมกร ลูกจ้าง ชาวนา ข้าราชการชั้นผู้น้อย คนพอทำพอกิน ผู้มีทุนน้อย และนายทุนรักชาติที่ยกชาติเหนือประโยชน์ส่วนตัวและทุกชนชาติไทย (National minorities) ที่มีสัญชาติไทย ดังนั้นเจตนารมณ์ของวีรชนทั้งหลายนี้จึงต้องการรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยสมบูรณ์ทั้งในทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ ทางทัศนะอันเป็นคติธรรม ใช้เป็นหลักนำในการปฏิบัติเพื่อความไพบูลย์ของทุกชนชั้นวรรณะและทุกชนชาติที่รักชาติ

ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติตั้งแต่ยุคปฐมกาลเป็นต้นมาแสดงให้เห็นตามที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในหลายบทความ และหลายปาฐกถาแล้วว่า **เศรษฐกิจเป็นรากฐานสำคัญแห่งมนุษยสังคมส่วนระบอบการเมืองเป็นแต่เพียงโครงร่างเบื้องบนที่จะต้องสมานกับความต้องการทางเศรษฐกิจของมวลมนุษย์ในสังคม ถ้าหากรัฐธรรมนูญอันเป็นแม่บทแห่งกฎหมายสอดคล้องกับความต้องการทางเศรษฐกิจนั้น วิกฤติการณ์ทางสังคมก็ไม่เกิดขึ้น และประเทศชาติก็ดำเนินก้าวหน้าไปตามวิถีทางวิวัฒน์** (Evolution) **อย่างสันติ ถ้าหากรัฐธรรมนูญไม่สอดคล้องกับความต้องการทางเศรษฐกิจของสังคม วิกฤติการณ์ก็ต้องเกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติแห่งข้อขัดแย้งระหว่างสองสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์กัน** ถ้าสาธุชนที่รักชาติพิจารณาให้ถ่องแท้แล้วก็จะเห็นได้ว่ามูลเหตุที่วีรชนได้พลีชีพและสละความสุขสำราญส่วนตัวเรียกร้องรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยสมบูรณ์นั้น ก็สืบมาจากมวลราษฎรไทยได้รับความอัตคัดขัดสนอย่างสาหัส แต่ระบบการเมืองที่ไม่มีรัฐธรรมนูญ หรือมีเพียงแต่ชื่อว่า รัฐธรรมนูญนั้นขัดแย้งความต้องการทางเศรษฐกิจของมวลราษฎร วีรชนจึงได้พลีชีพและสละความสำราญส่วนตนเพื่อปรารถนาให้ชาติไทยมีระบบการเมืองโดยระบบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยสมบูรณ์ ที่สมานกับความต้องการทางเศรษฐกิจของมวลราษฎรและเพื่อให้ทุกชนชาติร่วมกันเป็นเอกภาพแห่งประเทศไทย

– ๓ –

มวลราษฎรไทยส่วนมากที่มีความอัตคัดผืดเคือง และถูกกดขี่เบียดเบียนจากอำนาจเผด็จการปฏิกิริยาอย่างสาหัสนั้น ย่อมได้บทเรียนแล้วว่าจะหันหน้าไปพึ่งใครให้ปลดเปลื้องความทุกข์ยากนั้นได้อย่างแท้จริงหรือไม่ ฉะนั้น จึงได้สมานกำลังกันพึ่งตนเองภายใต้การนำ

ของศูนย์นิสิตนักศึกษากระทำการต่อสู้เพื่อสิทธิประชาธิปไตยของตน สมดั่งพระพุทโธวาทที่ว่า "อัตฺตาหิ อัตฺตโน นาโถ" แปลว่า "ตนของตนนั่นแหละเป็นที่พึ่งแก่ตน" คติธรรมนี้ก็ตรงกับที่ศาสนาคริสต์สอนไว้ว่า "ช่วยตนเอง พระเจ้าจึงจะช่วย" อิสลามิกแท้ย่อมถือคติธรรมของพระมหหมัดทำนองเดียวกับที่กล่าวนั้น

๓.๑ ในการพิทักษ์ชัยชนะก้าวแรกของวีรชนให้มั่นคงและพัฒนาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นนั้น มวลราษฎรไม่อาจหวังพึ่งบุคคลใดแต่คนเดียว หรือคณะใดคณะเดียวเท่านั้นได้ นอกจากพึ่งพลังของมวลราษฎรเอง ซึ่งเป็นพลังอันแท้จริง โดยมีศูนย์ที่มีการจัดตั้งที่เข้มแข็งทั้งในทางคุณภาพและปริมาณ อันเป็นกองหน้าของมวลราษฎรที่จะต้องต่อสู้ไปอีกเป็นระยะยาวนานในการป้องกันมิให้อำนาจเผด็จการปฏิกิริยาส่วนที่พ่ายแพ้ไปแต่ในนามเท่านั้นแต่ซากแห่งพลังนั้นยังคงมีอยู่ รวมทั้งต้องต่อสู้ซากแห่งพลังโต้ประชาธิปไตยชนิดต่าง ๆ ที่ยังคงมีอยู่แม้จะมิใช่เป็นพวกโดยตรงเองหรืออำนาจเผด็จการที่สิ้นอำนาจไปแล้วเพียงในนามนั้นก็ตาม

ศูนย์ที่เป็นกองหน้าของมวลราษฎรรวมทั้งมวลราษฎรจะต้องกุมชัยชนะนั้นโดยตนเองอย่างเข้มแข็ง ทุกคนมีวินัยโดยจิตสำนึกซึ่งตั้งไว้ให้มั่น ต้องระวังระไวมิให้ศัตรูของประชาธิปไตยช่วงชิงเอาไปเป็นของพวกเขาโดยเฉพาะได้ และจะต้องยึดทัศนะให้มั่นคงบนรากฐานแห่งทัศนะประชาธิปไตยสมบูรณ์ จึงจะเป็นหลักนำการดำเนินไปสู่ประชาธิปไตยสมบูรณ์เพื่อมวลราษฎรได้ บุคคลใดยึดถือทัศนะกึ่งประชาธิปไตย ก็ดำเนินการปฏิบัติไปได้เพียงกึ่งประชาธิปไตย บุคคลใดยึดถือทัศนะที่ตกค้างมาจากระบบทาสก็ดำเนินการปฏิบัติให้มีการปกครองเยี่ยงระบบทาสและเป็นกำลังเกื้อกูลให้ระบบเผด็จการที่ปกครองราษฎรเยี่ยงระบบทาสกลับฟื้นขึ้นมาได้ตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์

๓.๒ ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวไว้ในหลายบทความและหลายปาฐกถาว่า ก่อนที่จะมีระบบประชาธิปไตยแบบตะวันตกและแบบสมัยใหม่ชนิดอื่น ๆ นั้น มนุษยชาติได้มีระบบสังคมหลายประเภทมาแล้วในอดีต คือประเภทระบบประชาธิปไตยปฐมสหการ ประเภทระบบทาส ประเภทระบบศักดินา

ประวัติศาสตร์ได้แสดงให้เห็นว่า แม้ระบบสังคมในอดีตได้เลิกล้มไปแล้วโดยอำนาจของฝ่ายสถาปนาระบบสังคมใหม่ก็ดีหรือจะเป็นโดยทางนิตินัยก็ดี แต่ในทางพฤตินัย

นั้น ทัศนะอันเกิดจากระบบเก่ายังมิได้หมดสิ้นไป คือยังถ่ายทอดสืบต่อมาถึงชนรุ่นใหม่บางจำพวกที่แม้จะเกิดมาภายหลังที่ระบบเก่าได้สุดสิ้นไปในทางนิตินัยแล้ว ในประเทศประชาธิปไตยแผนใหม่และประเทศที่เข้าสู่ระบบสังคมนิยมแล้ว และมีชนรุ่นใหม่เกิดขึ้นภายใต้ระบบสังคมใหม่ก็ดี แต่ทัศนะแห่งระบบเก่าโดยเฉพาะแห่งระบบทาสก็ยังคงมีซากตกค้าง และแทรกซึมอยู่ ในจิตใจของชนรุ่นที่เกิดใหม่บางจำพวกเป็นเวลาอีกช้านานมาก ซึ่งพยายามดิ้นรนที่จะฟื้นระบบเก่าและระบบที่ปกครองราษฎรอย่างทาสขึ้นมาอีก ทั้งนี้เป็นไปตามกฎที่ว่าสิ่งที่กำลังจะดับสูญก็ดีและสิ่งที่ดับสูญแต่ยังคงมีซากเหลืออยู่นั้น ก็ย่อมดิ้นรนที่จะคงชีพไว้หรือฟื้นสิ่งที่สูญไปแต่ในนามให้กลับฟื้นคืนมีชีวิตอยู่ได้อีกต่อไป

ในประเทศไทยนั้น แม้ระรบทาสจะสุดสิ้นในทางนิตินัยตามพระราชบัญญัติทาส ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๙) และพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระกรุณายกเลิกขนบธรรมเนียมหลายอย่างที่สืบมาจากระบบทาสก็ดี แต่ซากแห่งทัศนะอันเกิดจากระบบทาสยังคงมีเหลืออยู่ ซากทัศนะทาสนี้มิได้เกาะแน่นอยู่กับทุกคนแห่งระบบเก่า เพราะเชื้อพระวงศ์หลายท่าน และขุนนางกับชาวไทย หลายคนแห่งระบบเก่าได้เจริญรอยตามพระราชประสงค์ของพระพุทธเจ้าหลวงอย่างแท้จริง แล้วได้ปลดเปลื้องซากทัศนะทาสให้หมดหรือลดน้อยไป แต่ชนรุ่นเก่าบางจำพวกที่เกาะแน่นใน ทัศนะทาสได้ถ่ายทอดทัศนะนั้น สืบต่อมาให้สิงสถิตอยู่ในจิตใจของคนรุ่นใหม่บางจำพวก ดังปรากฏตัวอย่างในประเทศฝรั่งเศสภายหลังเลิกระบบสมบูรณา ฯ ในทางนิตินัยแล้ว ต่อมาอีกประมาณ ๑๐๐ ปี ก็มีชนรุ่นใหม่บางจำพวกบำเพ็ญตนเป็น Ultra-royaliste" คือ "เป็นผู้นิยมราชาธิบดียิ่งกว่าองค์ราชาธิบดี" (ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในหนังสือว่าด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ฯ และภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พิมพ์เมื่อ ๑๑ พ.ค. พ.ศ. ๒๕๑๕) ในประเทศไทยเราก็ย่อมเห็นได้ว่า คนรุ่นใหม่บางจำพวกที่ถือทัศนะทาสนั้น นิยมชมชอบผู้เผด็จการบางคนที่ปกครองราษฎรเยี่ยงทาส โดยคนจำพวกนั้นไม่พิจารณาว่าผู้เผด็จได้ตัดพระราชอำนาจที่พระมหากษัตริย์พึงมีตามระบบประชาธิปไตย และไม่คำนึงว่า ผู้เผด็จการนั้นใช้อำนาจยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณา ฯ เมื่อคนจำพวกนั้นมีทัศนะทาสแล้ว เขาก็สนับสนุนผู้เผด็จการที่ปกครองราษฎรเยี่ยงทาส และ

ไม่ช้าก็เร็วคนจำพวกที่มีทัศนะทาสก็จะเกื้อกูลสนับสนุนให้มีระบบเผด็จการปกครองเยี่ยงทาสขึ้นมาอีกดังที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของไทยในระยะเวลา ๒๖ ปีมานี้

๓.๓ เพื่อประกอบการพิจารณาของนิสิต นักศึกษานักเรียน และมวลราษฎรที่รักชาติในวิธีการรักษาและพัฒนาเจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคมนั้น ข้าพเจ้าขอเสนอให้ท่านทั้งหลายศึกษาความผิดพลาดบกพร่องของคณะราษฎรและคณะอื่น ๆ ที่ปรากฏในทางประวัติศาสตร์ว่าไม่สามารถรักษาชัยชนะก้าวแรกไว้ได้และไม่อาจพัฒนาให้เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์ได้ ทั้งนี้เพื่อท่านทั้งหลายจะอาศัยเป็นบทเรียนที่ไม่ทำการผิดพลาดซ้ำอีก และในขณะเดียวกัน ก็ควรศึกษาถึงวิธีการที่คณะหรือองค์การอื่นสามารถรักษาชัยชนะก้าวแรกไว้ได้อย่างมั่นคงแล้วสามารถพัฒนาก้าวหน้าต่อไปให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นได้ ทั้งนี้เพื่อนำเอาความถูกต้องมาประยุกต์ตามสภาพท้องที่กาลสมัยของประเทศไทย

ก. คณะราษฎรมีความผิดพลาดหลายประการอันเป็นผลประจักษ์อย่างหนึ่งที่รู้กันว่ามีความแตกแยกกันภายในคณะราษฎร ปัญหาที่จะต้องพิจารณาคือเหตุใดคณะราษฎรจึงมีความแตกแยกกัน ความแตกแยกกันนั้นเกิดขึ้น เพราะความแตกต่างกันในระดับจิตสำนึกแห่งความเสียสละ การเห็นแก่ตัวภายหลังที่ได้ชัยชนะก้าวแรกแล้ว และแตกต่างกันในทัศนะทางสังคม ที่แต่ละคนและกลุ่มบุคคลที่มีซากทัศนะเก่าค้างอยู่น้อยบ้างมากบ้าง สมาชิกทุกคนมีทัศนะตรงกันและยอมพลีชีพร่วมกันเฉพาะการล้มระบบสมบูรณาญาสิทธิราชเท่านั้น เมื่อได้ชัยชนะก้าวแรกแล้วได้แตกแยกกันตามทัศนะคงที่ ถอยหลัง ก้าวหน้า ที่แต่ละคนแต่ละกลุ่มมีอยู่ ฝ่ายทัศนะคงที่ก็พอใจที่ล้มระบบสมบูรณา ฯ แล้ว ฝ่ายก้าวหน้าต้องการพัฒนาประเทศให้เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ฝ่ายถอยหลังต้องการปกครองประเทศตามระบบการเผด็จการที่แม้ดูผิวเผินว่าเป็นคนละอย่างกับระบบทาส แต่ถ้าวิจารณ์ให้ถ่องแท้คือการปกครองอย่างระบบทาสที่ถอยหลังไปยิ่งกว่าระบบศักดินา

ข. การแตกแยกกันภายในคณะหรือภายในพรรรคต่าง ๆ นั้นเป็นปรากฏการณ์มีอยู่ทั่วไป

ไม่ปรากฏว่า มีพรรคหรือคณะการเมืองใดในโลกนี้ทั้งที่เป็นมาแล้วในอดีต และปัจจุบัน ที่ไม่มีข้อขัดแย้งระหว่างสมาชิกภายในพรรคหรือคณะนั้น ซึ่งจะเป็นจารีตนิยมหรือ

กลาง ๆ หรือสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์ เราจะได้ยินว่าภายในพรรคต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว มีความขัดแย้งกันอันเป็นเหตุให้ส่วนหนึ่งแตกแยกออกมาตั้งเป็นหลายพรรคใหม่ขึ้น หรือได้ยินว่าสมาชิกส่วนหนึ่งของพรรคนั้น ๆ ถูกขับไล่ออกจากพรรค หรือบางพรรคที่ได้อำนาจรัฐแล้วเช่นพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตและพรรคคอมมิวนิสต์จีน ได้ชำระล้างสมาชิกบางส่วนที่ทรยศต่ออุดมการของพรรคในการฟื้นแนวทางเก่า ดังนั้นถ้าสมมติว่าเราได้ข่าวมาว่าภายในศูนย์นิสิตนักศึกษามีความขัดแย้งเกี่ยวกับทัศนะ หรือวิธีการรักษากับพัฒนาชัยชนะแล้วเราก็ไม่ควรท้อแท้ว่ามีเหตุการณ์ตามที่สมมตินั้นเกิดขึ้น เพราะเป็นเรื่องธรรมดาที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติแห่งการขัดแย้งระหว่างทัศนะเก่ากับทัศนะใหม่

ปัญหาสำคัญอยู่ที่พรรคหรือศูนย์กลางแห่งขบวนการสามารถจัดการแก้ปัญหาความขัดแย้งนั้นให้หมดหรือลดน้อยลงไปได้อย่างไร และรักษาส่วนที่ดำเนินตามอุดมคติของพรรคหรือศูนย์ ฯ นั้นไว้ได้หรือไม่ แทนที่จะผิดพลาดซ้ำอย่างคณะราษฎรที่ต้องสลายไป เพื่อประกอบการพิจารณาจึงควรศึกษาวิธีการของพรรคต่าง ๆ ที่ภายในเกิดขัดแย้งกันแต่พรรคนั้นสามารถแก้ข้อขัดแย้งภายในได้ โดยรักษาพรรคนั้นไว้ได้อย่างสมบูรณ์ หรือถ้าจำเป็นก็รักษาส่วนที่มั่นคงในอุดมคติของพรรคนั้นให้เป็นพลังสำคัญในการรักษาพรรค หรือศูนย์ ฯ นั้นให้คงอยู่ได้ตลอดไป จนบรรลุตามเจตนารมณ์ที่สมบูรณ์

สิ่งที่จะช่วยให้พรรคหรือศูนย์ ฯ ดำรงคงอยู่ได้ แม้มีข้อขัดแย้งภายใน อันเป็นไปตามกฎธรรมชาตินั้น คือ **การยึดมั่นในทัศนคติประชาธิปไตยสมบูรณ์ เป็นหลักนำในการบรรลุถึงซึ่งเจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์อันเป็นสัมมาทิฐิ และการหมั่นสำรวจตนเองอยู่เนืองนิตย์เพื่อแก้ไขความผิดพลาด และหลงผิดของตนเองและช่วยเพื่อนให้แก้ไข**

ค. จริงอยู่ที่มีปรากฏการณ์ว่านายทหารส่วนหนึ่งในคณะราษฎรได้ใช้อำนาจทหารเป็นกำลังให้นายทหารนั้น ๆ เป็นใหญ่ในรัฐบาลแล้วปกครองราษฎรตามระบบเผด็จการทหารแต่ความจริงนั้น สมาชิกคณะราษฎรที่เป็นทหาร ยังมีอีกหลายคน ที่ซื่อสัตย์ต่ออุดมคติประชาธิปไตยของราษฎร อาทิ พระยาพหลพลพยุหเสนาที่ในระหว่างเป็นผู้บัญชาการทหาร

บกก็ดีเป็นนายกรัฐมนตรีก็ดี ไม่เคยกระทำการใดขัดต่อระบบประชาธิปไตย และไม่เกาะแน่นในการครองตำแหน่งนั้น ๆ คือเมื่อถึงกำหนดออกตามวาระในรัฐธรรมนูญก็ลาออกโดยดุษณียภาพ นายทหารบกเรือ คณะราษฎรอีกหลายคนก็ซื่อสัตย์ต่ออุดมการประชาธิปไตย คงมีเฉพาะนายทหารส่วนน้อยเท่านั้น ที่เมื่อได้อำนาจแล้วก็ผนึกกำลังกันแผลงปกครองประชาธิปไตยให้เป็นระบบเผด็จการสมาชิกคณะราษฎร ที่เป็นพลเรือนหลายคนที่มีทัศนะเห็นแก่ตัว หวังในลาภยศจากอำนาจเผด็จการได้หันไปเกื้อกูลสนับสนุนอำนาจนั้น

ฉะนั้นปัญหามิได้อยู่ที่ว่าถ้าผู้ใดเป็นทหารแล้วย่อมนิยมลัทธิเผด็จการหรือผู้ใดเป็นพลเรือนแล้วย่อมสนับสนุนประชาธิปไตย ปัญหาอยู่ที่ซากทัศนะที่ตกค้างมาจากระบบทาสยังคงฝังอยู่ที่บุคคลใด ไม่ว่าคนนั้นเป็นทหารหรือพลเรือนก็ทำให้บุคคลนั้น ๆ ถือเป็นหลักนำดำเนินการปฏิบัติไปในแนวทางที่ต้องการหรือสนับสนุนให้มีระบบเผด็จการที่ปกครองราษฎรอย่างระบบทาส

อันที่จริงนั้น หลักการตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นต้นมาได้กำหนดไว้ชัดแจ้งว่า ชายไทยทุกคนต้องเป็นทหารซึ่งเมื่อคนที่มีอายุอย่างเข้า ๑๘ ปี ต้องขึ้นทะเบียนเป็นทหารกองเกินอัตราที่อาจถูกระดมเป็นทหารประจำการได้ พระราชประสงค์ของรัชกาลที่ ๖ นั้นคือ ต้องการให้ชายไทยเป็นทหารของราษฎรไทย หากการอบรมฝึกฝนทหารในสมัยหลังภายใต้อำนาจเผด็จการ ได้ทำให้ทหารประจำการเป็นเครื่องมือของอำนาจเผด็จการ เจตนารมณ์ของนายทหารผู้ใหญ่ในคณะราษฎรนั้นต้องการให้กองทัพไทยดำเนินเยี่ยงกองทัพสวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งพลเมืองชายเป็นทหารรักษาท้องถิ่นคือเป็นกองทัพของราษฎรในการนั้นได้เริ่มทำไปเป็นเบื้องแรกแล้ว โดยกองทัพไทยในยามปกตินั้น นายทหารมียศสูงสุดเพียงนายพันเอก คงมีนายพลเพียงคนเดียวซึ่งเป็นสมุหราชองครักษ์ของพระปกเกล้า ฯ และได้จัดระเบียบกองทัพตามเขตมณฑลและจังหวัด มิใช่ในรูปกองพล กองทัพน้อย กองทัพเหมือนสมัยระบบสมบูรณ์ ฯ กองทัพไทยสมัยแรกของคณะราษฎรมีผู้ให้ฉายาว่า "ทหารจังหวัด" ถ้าหากนายทหารส่วนที่นิยมอำนาจเผด็จการไม่ขัดขวางแล้ว แผนการจัดตั้งชายไทย ให้เป็นทหารของราษฎรก็จะดำเนินต่อไปได้สำเร็จและจะเป็นพลังของฝ่ายราษฎรในการรักษาและพัฒนาระบบประชาธิปไตยสมบูรณ์ของราษฎรได้

ขบวนอภิวัฒน์ฝรั่งเศส ค.ส. ๑๗๘๙ ไม่อาจใช้ทหารแห่งระบบประชาธิปไตยเก่าได้นอกจากบางคนที่มาเข้าข้างฝ่ายราษฎรดั่งนั้นจึ่งได้อาศัยราษฎรฝรั่งเศสนั่นเอง ติดอาวุธขึ้นต่อสู้ศัตรูภายในของราษฎร และต่อสู้นานาประเทศที่ยกกำลังปฏิกิริยามาประชิดประเทศฝรั่งเศสเพื่อทำลายระบบประชาธิปไตย

ขบวนอภิวัฒน์ของหลายประเทศในสมัยต่อมา ที่สามารถรักษาและพัฒนาชัยชนะได้นั้น ก็อาศัยการจัดตั้งราษฎรให้เป็นทหารของฝ่ายราษฎรเป็นหลักสำคัญ และต้อนรับทหารแห่งระบบเก่าที่ถือประโยชน์ของราษฎรเหนือส่วนตัวจึงได้อาสามาอยู่ในกองทัพของราษฎร

ในประเทศไทยก็ปรากฏว่า หลายขบวนการที่ต่อสู้อำนาจเผด็จการนั้นได้มีนายทหารสัญญาบัตร นายทหารประทวน พลทหารที่นิยมประชาธิปไตยได้ร่วมต่อสู้ในฝ่ายราษฎร

ดังนั้น ปัญหามิใช่อยู่ที่ว่าขบวนอภิวัฒน์ปฏิเสธความสำคัญของทหาร แต่ทหารที่ว่านี้คือทหารของฝ่ายราษฎร ที่มาจากราษฎร โดยราษฎร ได้รับการฝึกฝนอบรมให้ปฏิบัติการเพื่อราษฎร ไม่ยอมเป็นเครื่องมือของอำนาจเผด็จการที่ปกครองทหารอย่างทาส

ประวัติศาสตร์ของบางประเทศปรากฏว่าเมื่อทหารที่ถูกเกณฑ์มีทางรู้ได้ว่า ขบวนการของราษฎรทำเพื่อพ่อแม่ของทหารนั้นเองซึ่งได้รับความเดือดร้อน เช่นทหารลูกชาวนารู้ว่า ขบวนการนั้นนำผลไปสู่พ่อแม่ชาวนาด้วย ทหารลูกคนจน และทหารลูกกรรมกรรู้ว่าขบวนการนั้นนำผลไปสู่พ่อแม่ที่มีฐานะนั้นด้วย ทหารลูกผู้มีทุนน้อยและลูกข้าราชการผู้น้อยรู้ว่าขบวนการนั้นนำผลไปสู่พ่อแม่ที่มีฐานะนั้นด้วย ทหารลูกนายทุนรักชาติที่ถูกอภิสิทธิ์ชนข่มเหงรู้ว่า ขบวนการนั้นนำผลไปสู่พ่อแม่ที่มีฐานะนั้นด้วย ทหารเหล่านี้ก็ไม่ยอมเป็นเครื่องมือของฝ่ายที่มีอภิสิทธิ์เบียดเบียนข่มเหงพ่อแม่ ทหารเหล่านี้ก็จะหันมาประกอบเป็นพลังส่วนหนึ่งของขบวนการราษฎรที่แท้จริงแห่งชาตินั้น ๆ (ไม่ใช่ขบวนการที่ทำเพื่อการรักษาอำนาจการแผ่อำนาจ การแผ่อิทธิพลของชาติอื่น)

ง. คณะราษฎรได้เชิญขุนนางเก่ามาร่วมประกอบเป็นรัฐบาล โดยมีพระยามโนปกรณ์ ฯ เป็นหัวหน้ารัฐบาล

เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ พระยามโนปกรณ์ฯ ได้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการในพระราชกฤษฎีกาปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร และให้งดใช้รัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธ.ค. ๒๔๗๕ บางมาตรา แล้วได้มีพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ลงโทษผู้ที่มีความคิดสังคมนิยมชนิดต่าง ๆ แม้มิใช่เป็นคอมมิวนิสต์

มีหลายท่านที่หวังดีในสมัยนั้นได้วิจารณ์ว่า ข้าพเจ้ามิได้ถอดถอนบทเรียนจากที่ซุนยัดเซ็นได้มอบอำนาจให้หยวนซีไขขุนนางแห่งระบบเก่าของจีนเป็นประมุขของรัฐบาลจีนภายหลังที่การอภิวัฒน์ ค.ศ. ๑๙๑๑ ของจีนได้ชัยชนะก้าวแรกแล้วจึงเป็นเหตุให้หยวนซีไขทำลายชัยชนะก้าวแรกของการอภิวัฒน์นั้น แล้วตนเองได้ดำเนินถอยหลังเข้าคลองทีละขั้น ๆ แล้วก็สถาปนาตนเองเป็นจักรพรรดิ์จีน (อยู่ได้ชั่วคราวก็ถึงแก่กรรม) ข้าพเจ้ายอมรับว่าข้าพเจ้าผู้เดียวที่ทำผิดในการเสนอคณะราษฎรให้เชิญพระยามโนปกรณ์ฯ เป็นหัวหน้ารัฐบาลเพราะสมาชิกคณะราษฎรอื่น ๆ มิได้คุ้นเคยกับพระยาปกรณ์มาก่อนเท่ากับข้าพเจ้าที่ได้เคยร่วมงานกับท่านผู้นี้ในกรมร่างกฎหมาย และในการร่วมเป็นกรรมการสอบไล่นักเรียนกฎหมายหลายครั้ง จึงได้มีการสนทนากับท่านผู้นี้ที่แสดงว่าท่านนิยมประชาธิปไตยและการปฏิบัติของท่านในระหว่างเป็นอธิบดีศาลอุทธรนั้น แสดงว่าท่านกล้าตัดสินคดีโดยมิได้เกรงกลัวอำนาจสมบูรณาฯ ซึ่งนักเรียนกฎหมายหลายคนสมัยนั้นได้นิยมชมชอบท่าน ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าท่านมีลักษณะต่างกับหยวนซีไขที่เคยทรยศต่อพระเจ้าจักรพรรดิ์กวงสูของจีนที่ประสงค์จะพระราชทานระบบรัฐธรรมนูญให้แก่จีน ข้าพเจ้ามีความผิดที่ไม่ได้วิจารณ์ให้ลึกซึ้งว่าพระยามโนปกรณ์ฯ เป็นบุคคลที่มีซากความคิดแห่งระบบเก่าเหลืออยู่มาก แต่ข้าพเจ้าขอให้ความเป็นธรรมแก่พระยามโนปกรณ์ว่า ถ้าโดยลำพังท่านผู้เดียวแล้วก็ไม่สามารถที่จะกระทำการโต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตยได้ หากท่านได้รับความสนับสนุนจากบางส่วนของคณะราษฎรเองที่มีทัศนะอันเป็นซากตกค้างมาจากระบบเก่าและบุคคลอื่น ๆ ที่เป็นขุนนางเก่าที่ได้รับเชิญให้เข้ามาร่วมรัฐบาล

ความผิดพลาดของข้าพเจ้าดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นบทเรียนของศูนย์นิสิตนักศึกษาและนักเรียนและชนรุ่นใหม่ในปัจจุบันที่จะไม่ทำซ้ำอีก โดยต้องวิจารณ์ลักษณะอันเป็นธาตุแท้ของบุคคลที่จะร่วมมือหรือมอบหมายในการรักษาและพัฒนา

ชัยชนะก้าวแรกของวีรชน คือบางคนอาจแสดงความเป็นประชาธิปไตยชั่วขณะหนึ่งแต่เมื่อถึงระยะที่จะพัฒนาชัยชนะต่อไปแล้ว ก็อาจจะดำเนินไปตามทัศนะอันเป็นซากแห่งความคิดเก่าของตนที่ตกทอดมา อันเป็นการบั่นทอนไปถึงรากฐานแห่งการที่จะรักษาชัยชนะที่ได้มาในก้าวแรกนั้นด้วย

จ. พันเอกพระยาพหล ฯ ได้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อจากพระยามโนปกรณ์ ฯ นั้นได้ดำเนินกิจการบ้านเมืองตามระบบประชาธิปไตยทุกประการ และเมื่อถึงกำหนดออกตามวาระที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญก็ได้ลาออก โดยพันเอกหลวงพิบูล ฯ เป็นนายกรัฐมนตรีสืบแทนต่อมา

ในระยะแรกที่พันเอกหลวงพิบูล ฯ เป็นนายกรัฐมนตรีนั้นได้ดำเนินกิจการบ้านเมืองตามระบบประชาธิปไตย มีอยู่อย่างหนึ่งที่ปฏิบัติผิดไปจากอุดมคติเดิมของคณะราษฎรที่นายทหารในยามปกติมียศอย่างสูงเพียงแค่นายพันเอกเท่านั้น แต่หลวงพิบูล ฯ ได้รับแต่งตั้งจากคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เป็นนายพลตรี

ครั้นอยู่ต่อมาไม่นานก็มีบุคคลที่มีทัศนะสืบเนื่องจากระบบทาส สนับสนุนให้หลวงพิบูล ฯ ปกครองประเทศตามระบบเผด็จการนาซีและฟาสซิสต์ ซึ่งเป็นการปกครองราษฎรอย่างทาส คนสมัยนั้นได้กล่าวขวัญกันถึงว่า มีบางคนได้เข้ามากราบไหว้ว่าได้แลเห็นแสงรัศมีอันเป็นอภินิหารออกจากกายของหลวงพิบูล ฯ คำเล่าลือนั้นอาจขยายมากเกินไป ความจริงมีเพียงว่า ในค่ำวันหนึ่งมีการแสดงละครที่วังสวนกุหลาบในโอกาสวันเกิดของหลวงพิบูลฯ ข้าพเจ้ากับเพื่อนก่อการหลายคนได้รับเชิญไปในงานนั้นด้วย ซึ่งผู้ที่มีชีวิตอยู่ในขณะนี้ยังคงจำกันได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้นำละครมาแสดง และในบางฉากท่านผู้นี้ก็แสดงเองด้วย มีฉากหนึ่งแสดงถึงระบำฝูงไก่ (หลวงพิบูล ฯ เกิดปีระกา) ระบำฝูงนั้นแสดงว่า คนมีบุญได้มาจุติเกิดในปีระกาซึ่งเป็นมิ่งขวัญของชาติไทย อีกฉากหนึ่งหลวงวิจิตรวาทการแสดงเป็นชายชราง่อยเปลี้ย เมื่อได้ออกมาเห็นหลวงพิบูล ฯ ผู้มีบุญแล้วได้กราบอภิวาทวันทา ความง่อยเปลี้ยของชายชรานั้นก็หมดสิ้นไป หลวงพิบูล ฯ ได้หันหน้ามาทางข้าพเจ้าแสดงอาการขวยเขิน แล้วได้หันไปประณมมือรับไหว้หลวงวิจิตรวาทการ **ข้าพเจ้าเห็นว่า ขณะนั้นหลวงพิบูล ฯ ก็ยังไม่คิดที่จะเป็นผู้เผด็จการ แต่ต่อมาเมื่อซากทัศนะเก่าของบุคคล**

อีกหลายคนได้สนับสนุนบ่อย ๆ ครั้งเข้ารวมทั้งมีพวกที่ได้รับฉายาว่าจตุสดมภ์ที่คอยยกยอปอปั้น ก็ทำให้หลวงพิบูล ฯ ซึ่งเดิมเป็นนักประชาธิปไตยได้เคลิบเคลิ้มเปลี่ยนจากแนวทางเดิมไปได้

ข. เมื่อได้มีการสงบศึกกับอินโดจีนฝรั่งเศสแล้ว มีผู้สนับสนุนให้หลวงพิบูล ฯ ขอพระราชทานเลื่อนยศสูงขึ้น หลวงพิบูลได้พูดกับข้าพเจ้าและอีกหลายคนว่า จะคงมียศเพียงนายพลตรีเท่านั้น แต่คณะผู้สำเร็จราชการซึ่งเวลานั้นประกอบด้วยพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ และเจ้าพระยาพิชาเยนทร์ ฯ ในพระปรมาภิไธยพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้เลื่อนยศหลวงพิบูล ฯ จากนายพลตรีเป็นจอมพล โดยขอให้หลวงอดุลย์เดชจรัสช่วยเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ เรื่องนี้หลวงพิบูล ฯ มิได้รู้ตัวมาก่อน แต่เมื่อได้ทราบจากประกาศในราชกิจจานุเบกษาก็ยังไม่สมัครใจที่จะรับยศจอมพลนั้น และไม่ยอมไปรับคธาจอมพลจากคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นเวลาหลายเดือน ต่อมาพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ จึงได้นำคธาจอมพลไปมอบให้จอมพล ป. ที่ทำเนียบวังสวนกุหลาบ

ต่อมาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด อันเป็นโอกาสให้จอมพล ป. พิบูลสงครามดำเนินการปกครองประเทศตามระบบเผด็จการยิ่งขึ้น แล้วได้นำประเทศเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ ๒

เราสังเกตได้ว่า ถ้าคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไม่ยอมลงนามตั้งหลวงพิบูล ฯ เป็นจอมพลและผู้บัญชาการทหารสูงสุดแล้ว หลวงพิบูล ฯ จะมียศและตำแหน่งนั้นได้อย่างไร แม้จะมีผู้รับสนองพระบรมราชการ คณะผู้สำเร็จ ฯ ก็ปฏิเสธได้ เพราะร่างพระราชบัญญัติ ก็สามารถยับยั้งไม่ยอมลงนามได้ ปัญหาอยู่ที่คณะผู้สำเร็จ ฯ จะถือเอาประโยชน์ของชาติเหนือกว่าความเกรงใจหลวงพิบูล ฯ หรือไม่

เมื่อการปฏิบัติของจอมพล ป. นำความเสียหายทั้งภายในและภายนอกมาสู่ประเทศชาติ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทั้งประเภทที่ ๑ และประเภทที่ ๒ ซึ่งมีสมาชิกคณะราษฎร

ที่รักษาอุดมคติประชาธิปไตยอยู่นั้น ได้พร้อมใจกันจัดการโดยวิธีการที่ถูกต้องตามกฎหมายให้จอมพล ป. ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ข้าพเจ้าในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ได้ปฏิบัติการตามความต้องการของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนั้น แล้วต่อมาข้าพเจ้าในพระ-ปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ประกาศพระบรมราชโองการปลดจอมพล ป. จากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดแล้วได้ ยุบตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด โดยตั้งตำแหน่งแม่ทัพใหญ่อันเป็นตำแหน่งที่ถูกต้องตามกฎหมายว่าด้วยกฎอัยการศึก และตั้งให้พระยาพหลฯ ดำรงตำ-แหน่งแม่ทัพใหญ่นี้เพื่อบังคับบัญชาทหารตามหลักประชาธิปไตย (ข้าพเจ้าได้กล่าวรายละเอียดไว้ในหนังสือเล่มที่อ้างข้างบนนั้น)

- ๔ -

ปรากฏการณ์ต่อไป นี้ย่อมเป็น บทเรียนว่า อำนาจ เผด็จการ ปฏิกิริยาฟื้น คืนชีพได้อย่างไร

๔.๑ เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอนันทมหิดลด้วยความเห็นชอบของ สภาผู้แทนราษฎรได้ พระราชทานรัฐธรรมนูญ ประชาธิปไตย ทางการเมืองอย่างสมบูรณ์ คือราษฎรเป็นผู้เลือกตั้งสมาชิกของพฤฒสภา (Senate) โดยทางอ้อมและเลือกสมาชิกสภาผู้แทน (Housc of Represmentives) โดยตรง อันเป็นการพระราชทานให้ราษฎรของพระองค์ได้ใช้อำนาจอธิปไตยโดยผ่านผู้ที่ตนเลือกตั้งขึ้นอย่างสมบูรณ์แทนที่จะมีกึ่งประชาธิปไตยโดยมีสมาชิกประเภทที่ ๒ หรือวุฒิสมาชิกที่ได้รับแต่งตั้ง ฝ่ายซากโต้ประชาธิปไตยก็ไม่พอใจในประชาธิปไตยทางการเมืองอย่างสมบูรณ์ เมื่อพวกเขาสู้ไม่ได้ตามวิถีทางรัฐธรรมนูญพวกเขาก็ใช้วิธียุแหย่ให้เกิดมีรัฐประหารขึ้น

ในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชยังทรงพระเยาว์ รัฐสภาได้ลงมติตั้งผู้สำเร็จราชการ ๒ ท่าน คือกรมขุนชัยนาทฯ และพระยามานวราชเสวี ซึ่งทั้งสองท่านได้ปฏิญาณต่อรัฐสภาที่จะรักษาและปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ได้มีนายทหาร จำนวนน้อยไม่กี่คนฝืนเจตนารมณ์ประชาธิปไตยของทหาร ส่วนมาก ที่เป็นลูก

กรรมกรและชาวนา ได้ทำรัฐประหารโค่นล้มระบบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยทางการเมืองที่สมบูรณ์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลพระราชทานด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎรดังกล่าวแล้ว ครั้นแล้วคณะรัฐประหารก็ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว ๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ของพวกเขาซึ่งมีฉายาว่า "รัฐธรรมนูญใต้ตุ่ม" โดยกรมขุนชัยนาท ฯ ผู้เดียวยอมเป็นผู้ลงนามอ้างพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งพระองค์เองมิได้ทรงรู้เห็นด้วย ส่วนพระยามานวราชเสวีมิได้ลงนามด้วย

รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่มนั้นมีผู้รับสนองพระบรมโองการคือจอมพล ป. พิบูลสงคราม ลงตำแหน่งว่า "ผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย" จึงเป็นการยอมรับให้จอมพล ป. พิบูลสงครามที่พ้นจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดไปแล้วในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้นกลับฟื้นคืนอำนาจขึ้นมาอีก

๔.๒ เรื่องที่ผู้รักชาติประชาธิปไตยคาดคิดไปไม่ถึงคือ คณะอภิรัฐมนตรีที่เป็นสถาบันใหม่ ตั้งขึ้นโดยรัฐธรรมนูญใต้ตุ่มทำหน้าที่เป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ตั้งนายควง อภัยวงศ์หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งนายควง อภัยวงศ์ก็ได้จัดตั้งคณะรัฐบาลของตนประกอบด้วยขุนนางเก่าและสมาชิกประชาธิปัตย์หลายคน ส่วนพฤฒสภาที่เปลี่ยนชื่อใหม่เรียกว่า "วุฒิสภา" โดยสมาชิกได้รับแต่งตั้งจากการที่คณะรัฐบาลประชาธิปัตย์เสนอคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ให้แต่งตั้งในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นก็ประกอบด้วยขุนนางเก่าผู้มีบรรดาศักดิ์สูงหลายคนดังปรากฏรายชื่อสมาชิกวุฒิสภาที่ได้รับแต่งตั้งเมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ นั้นแล้ว ซึ่งเป็นการตัดสิทธิของมวลราษฎรไทยในการมีสิทธิเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๘๙

การตัดสิทธิมวลราษฎรเพียงเท่านั้นก็ยังไม่สาสมใจของรัฐบาลประชาธิปัตย์ คือรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ได้อาศัยวุฒิสภาซึ่งทำหน้าที่เป็นรัฐสภาชั่วคราวตามรัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่มนั้นแก้กฎหมายการเลือกตั้งสมาชิกผู้แทนตามรัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม มีข้อความปรากฏตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับชั่วคราว (ฉบับใต้ตุ่ม) แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๙๐ ดังต่อไปนี้

"ในการเลือกตั้งในวาระเริ่มแรกนี้ ให้นำบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. ๒๔๗๕ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๗๙ และที่จะแก้ไขเพิ่มเติมมาใช้บังคับเว้นแต่อายุของผู้สมัครรับเลือกตั้งตามความในมาตรา ๑๖ (๑) แห่งพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. ๒๔๗๕ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๗๙ นั้นให้ **กำหนดเป็นไม่ต่ำกว่า ๓๕ ปีบริบูรณ์** และยกเว้นการห้ามตามความในมาตรา ๑๗ (๑) แห่งพระราชบัญญัตินั้น

เมื่อได้มีการเลือกตั้งในวาระเริ่มแรกแล้ว ถ้าตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนว่างลงเพราะเหตุอื่นนอกจากถึงคราวออกตามอายุของสภาหรือยุบสภาและจะมีการเลือกตั้งสมาชิกขึ้นแทน ก็ให้นำบทบัญญัติแห่งวรรคก่อนมาใช้บังคับ

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ควง อภัยวงศ์

นายกรัฐมนตรี

นิสิตนักศึกษา ผู้ศึกษากฎหมายรัฐธรรมนูญย่อมชี้แจง แก่เยาวชน หญิงชาย ได้ว่ามีรัฐธรรมนูญ ประชาธิปไตยของประเทศใดในโลกนี้บ้าง ที่กำหนดอายุขั้นต่ำ ของสมาชิก สภาผู้แทนหรือสภาล่างไว้ ๓๕ ปี ท่านจะพบว่าทุกประเทศในโลกได้กำหนดอายุผู้สมัครรับเลือกตั้งสภาผู้แทนราษฎรหรือสภาล่างไว้เพียงไม่ต่ำกว่า ๒๕ ปี ส่วนสภาสูง (Senate) ซึ่งรัฐธรรมนูญใต้ตุ่มเรียกว่า "วุฒิสภา" นั้นต้องการผู้มีอายุสูงกว่าสมาชิกสภาล่างหรือสภาผู้แทนเขาจึงกำหนดอายุขั้นต่ำไว้เพียงระหว่าง ๓๐—๔๐ ปี เช่นของสหรัฐอเมริกากำหนดอายุขั้นต่ำของสมาชิกไว้ ๓๐ ปี ส่วนสภาผู้แทนหรือสภาล่างเขากำหนดไว้เพียงไม่ต่ำกว่า ๒๕ ปี

เมื่อรัฐบาล ประชาธิปัตย์ ได้สมาชิกผู้แทน ที่สูงอายุ ประกอบด้วย วุฒิสมาชิกที่ส่วนมากเป็นขุนนางรุ่นเก่าแล้ว พวกเขาก็ได้จัดร่างรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒ ขึ้น โดยอ้างว่าเป็นประชาธิปไตยที่สุด แต่จะเป็นประชาธิปไตยที่สุดได้อย่างไร เพราะร่างขึ้นโดยวุฒิสมาชิกที่มิได้รับเลือกตั้งจากราษฎรโดยตรงหรือโดยทางอ้อม และสภาผู้แทนที่ประกอบด้วย

สมาชิกมีอายุกว่า ๓๕ ปี แม้รัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒ จะแสดงความกรุณาแก่ชนรุ่นหนุ่มกว่ารัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่มบ้าง คือได้แก้อายุสมาชิกสภาผู้แทน ขั้นต่ำ จาก ๓๕ ปี บริบูรณ์มาเป็น ๓๐ ปีบริบูรณ์ก็ตาม แต่ก็มิใช่เป็นความกรุณามากมายอะไรเลย เพราะอายุขั้นต่ำ ๓๐ ปีบริบูรณ์นั้นเท่ากับอายุขั้นต่ำของสมาชิกวุฒิสภาอเมริกันซึ่งเป็นสภาของคนมีอายุสูง

ขอให้เยาวชนหญิงชายรับทราบไว้ว่า ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ฉบับ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ พระราชทานเป็นครั้งแรกนั้นมาตรา ๑๑ ได้กำหนดอายุของผู้สมัครรับเลือกตั้งไว้เพียง ๒๐ ปีบริบูรณ์ เท่ากับอายุขั้นต่ำของผู้มีสิทธิ์ออกเสียงเลือกตั้ง ต่อมาในการร่างกฎหมายเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญ ฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ พระปกเกล้า ฯ ได้รับสั่งให้พระยาพหล ฯ หัวหน้าคณะราษฎรกับข้าพเจ้าเข้าเฝ้า เกี่ยวกับ การร่าง รัฐธรรมนูญ และกฎหมายการเลือกตั้ง ณ พระ-ตำหนักจิตรลดา ทรงมีพระราชปรารภว่า ชายไทยจะต้องรับราชการทหาร ฉะนั้นการกำหนดอายุผู้รับสมัครเลือกตั้งขั้นต่ำไว้เพียง ๒๐ ปี ก็จะไม่สะดวกแก่ชายไทยจำนวนมากที่รับราชการทหาร เพราะถ้าจะอนุญาตให้ลาไปทำการหาเสียงเลือกตั้งก็จะต้องใช้เวลาขาดราชการทหารไปหลายวันหลายเดือน จึงสมควรขยายอายุขั้นต่ำของผู้สมัครรับเลือกตั้งไว้เป็น ๒๓ ปีบริบูรณ์ เพื่อให้ผู้ซึ่งต้องรับราชการทหารเวลาปลดเป็นกองหนุนและอุปสมบทเป็นพระภิกษุครบถ้วน ๑ พรรษาเสียก่อนพระยาพหล ฯ และข้าพเจ้าเห็นชอบด้วย พระราช-ดำริ จึงได้ร่างกำหนดอายุผู้รับสมัครเลือกตั้งขั้นต่ำไว้ ๒๓ ปีบริบูรณ์ กฎหมายเลือกตั้งนี้ก็ได้ใช้สืบต่อมาจนกระทั่งถูกยกเลิก โดยกฎหมายเลือกตั้งของพรรคประชาธิปัตย์ดังกล่าวแล้ว

ข้าพเจ้ามีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งว่า คณะบุคคลที่เพียรพยายามโฆษณาตนเองว่าเป็นผู้นับถือพระปกเกล้า ฯ และเป็นเดือดเป็นแค้นคณะราษฎรที่พระปกเกล้าฯ ได้สละราช-สมบัตินั้น เหตุใดเขาไม่เคารพพระราชประสงค์ของพระองค์ที่พระราชทานสิทธิประชาธิปไตยดังกล่าวนั้น

๔.๓ เราย่อมเห็นได้ว่าการที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับคณะได้กลับฟื้นขึ้นมี

อำนาจอีกนั้น โดยการเกื้อกูลร่วมมือจากบุคคลที่มีทัศนะตกค้างจากระบบเก่าที่โต้ประชาธิปไตย

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ยอมให้รัฐบาลประชาธิปัตย์ครองอำนาจได้เพียงไม่กี่เดือน แล้วก็มีนายทหารไม่กี่คนไปขอให้นายควงลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ครั้นแล้วคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้แต่งตั้งจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี และจัดตั้งรัฐบาลขึ้นแทนที่ของนายควง ทั้งๆ ที่วุฒิสภาที่ได้รับแต่งตั้งดังกล่าวแล้ว และสมาชิกสภาผู้แทนที่เลือกตั้งตามกฎหมายตัดสิทธิราษฎรที่มีอายุต่ำกว่า ๓๕ ปียังคงมีอำนาจควบคุมราชการแผ่นดินอยู่นั้น ก็ได้ให้ความไว้วางใจจอมพล ป. ในการบริหารราชการแผ่นดิน

๔.๔ ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๙๒ ได้มีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งลงมติโดยรัฐสภา ซึ่งประกอบด้วยวุฒิสภาและสภาผู้แทนดังกล่าวแล้ว โดยซ่อนเงื่อนไว้หลายประการ ที่ควรกล่าวในที่นี้คือ มาตรา ๑๘๑ มีความว่า

"ให้สมาชิก วุฒิสภา ซึ่งได้รับการ แต่งตั้ง ตาม รัฐธรรมนูญ แห่งราช อาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) เป็นสมาชิกวุฒิสภาตามรัฐธรรมนูญนี้ และกำหนดเวลาแห่งสมาชิกภาพให้นับแต่วันที่ได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งสมาชิกชุดนั้น"

ผู้ศึกษากฎหมายรัฐธรรมนูญย่อมเห็นได้ไม่ยากว่า รัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒ ได้ยกเอาวุฒิสมาชิกที่แต่งตั้งตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับชั่วคราวคือ รัฐธรรม-นูญฉบับใต้ตุ่มมาเป็นวุฒิสมาชิกของรัฐสภาตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒ คือเป็นการเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างคณะรัฐประหารและพลังเก่า

๔.๕ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๔ มีนายพลบก นายพลเรือ นายพลอากาศรวม ๙ คน ได้ประกาศทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ตั้งตนเองเป็น "คณะบริหารประเทศชั่วคราว" ครั้นแล้วได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานนำรัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ มาใช้อีก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้โปรดพระราชทานให้ใช้รัฐธรรมนูญฉบับนั้น ๒๔๗๕ นั้นได้ โดยให้สภาผู้แทนราษฎรปรับปรุงตามความเหมาะสม

๔.๖ ภายหลังที่นายเฉลียว ปทุมรส นายชิต สิงหเสนี นายบุศย์ ปัทมศรินทร์ ถูกประหารชีวิตฐานต้องหาว่าปลงพระชนม์รัชกาลที่ ๘ แล้ว จอมพล ป. ได้ข้อเท็จจริงใหม่หลายประการที่แสดงความบริสุทธิ์ของผู้ต้องหาเหล่านั้น จึงส่งตัวแทนไปแจ้งกับข้าพเจ้าที่อาศัยอยู่ในประเทศจีนว่าจะดำเนินการยุติธรรม โดยให้มีพิจารณาคดีกรณีสวรรคตรัชกาลที่ ๘ ขึ้นใหม่ตามวิธีพิจารณาของบางประเทศที่อารยะแล้ว ส่วนการปกครองประเทศนั้นจะดำเนินตามวิถีประชาธิปไตยสมบูรณ์ แต่จอมพล ป. จะทำจริงตามนั้นหรือไม่เป็นอีกปัญหาหนึ่ง

ฝ่ายซากทัศนะระบบทาษได้โฆษณาใส่ร้ายจอมพล ป. ว่าไม่เคารพพระมหากษัตริย์ ทำให้คนรุ่นใหม่สมัยนั้นจำนวนหนึ่งหลงเชื่อ ครั้นแล้วพวกซากทัศนะทาษได้สนับสนุนให้จอมพลสฤษดิ์ ฯ ทำรัฐประหารโค่นล้มจอมพล ป. แล้วช่วยโฆษณาให้แก่จอมพลสฤษดิ์ ฯ ว่าเป็นผู้รักษาพระราชบัลลังก์ไว้

ในระยะเริ่มแรกจอมพลสฤษดิ์ ฯ ยกให้นายพจน์ สารสิน แล้วต่อมาพลเอก ถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีปกครองประเทศตามรัฐธรรมนูญ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ แก้ไขเพิ่มเติม แต่ไม่ช้าธาตุแท้ของจอมพลสฤษดิ์ก็แสดงออก โดยได้รับคำปรึกษาของหลวงวิจิตรวาทการทำรัฐประหารอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ โดยเลิกล้มระบบรัฐธรรมนูญทุกฉบับแล้วปกครองประเทศโดยสิ่งที่เรียกว่า "คณะปฏิวัติ" มีอำนาจยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณา ฯ มีอำนาจจับคนมายิงเป้าได้โดยไม่ต้องนำตัวขึ้นศาล แม้ในระหว่างนั้นพวกเขาประกาศกฎอัยการศึกซึ่งตั้งศาลสนามได้ พวกเขาก็ไม่ทำดั่งนั้น พวกเขาได้จับคนบางรายแล้วยิงเป้าที่กำแพงวัดมหาธาตุอันเป็นวัดที่หลวงวิจิตรวาทการบวชเรียนจนเป็นเปรียญ ทำให้พระภิกษุและอุบาสกอุบาสิกาอนาถใจยิ่งนัก ไม่สมกับที่ซากทัศนะทาษโฆษณาว่าจอมพลสฤษดิ์กับพวกเป็นผู้เคารพพระบวรพุทธศาสนาที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๐๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรที่ตัดพระราชอำนาจหลายประการ รวมทั้งมีความตามมาตรา ๑๗ ที่ให้รัฐบาลสั่งประหารชีวิตคนได้โดยไม่ต้องส่งตัวให้ศาลชำระ ซึ่งตัดพระราชอำนาจที่จะทรงพระราชทานอภัยโทษ อันเป็นประเพณีมาตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง และเป็นหลักตาม

รัฐธรรมนูญสมัยใหม่ รวมทั้งรัฐธรรมนูญสมัยจอมเผด็จการมุโสลินี อันที่จริงถ้าเห็นว่ากฎหมายที่มีอยู่เดิมลงโทษน้อยแก่โจรผู้ร้าย ก็ควรแก้กฎหมายนั้นวางกำหนดโทษให้สูงขึ้น และถ้าวิธีพิจารณาอาญาล่าช้าก็แก้กฎหมายนั้นให้มีการพิจารณาเร็วขึ้น แต่จอมพลสฤษดิ์กับพวกทัศนะทาษที่อ้างว่าเคารพพระมหากษัตริย์ กลับตัดพระราชอำนาจที่พระองค์พึงมีตามระบบประชาธิปไตยและตามพระราชประเพณีแห่งทศพิธราชธรรม

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ จอมพลสฤษดิ์ฯ ถึงแก่กรรมแล้วได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลถนอมต้องยอมทำตามคำเรียกร้องของผู้รักชาติไทยในการชำระสะสางบัญชีเงินของรัฐเท่าที่จะเป็นได้ ปรากฏว่าจอมพลสฤษดิ์ได้ยักยอกเอาไปใช้บำรุงฮาเร็มของตนกว่า ๒ พันล้านบาท เมื่อความทุจริตปรากฏขึ้นมาเช่นนี้ เชื้อพระวงศ์บางองค์ที่มิได้เกาะแน่นอยู่ในทัศนะโต้ประชาธิปไตยก็ทรงเห็นความว่าจอมพลสฤษดิ์ไม่ซื่อสัตย์ต่อราชบัลลังก์ แต่คนหนุ่มจำนวนหนึ่งซึ่งมีซากระบบทาษได้โฆษณาแก้ตัวแทนจอมพลสฤฤดิ์ว่า "แม้จอมพลสฤษดิ์จะโกงเงินของชาติไปสักกี่พันล้านก็ตาม แต่การที่จอมพลสฤษดิ์ได้รักษาราชบัลลังก์ไว้นั้นมีค่าสูงสุด" วิญญูชนย่อมเห็นได้ว่าคำแก้ตัวแทนจอมพลสฤษดิ์โดยพวกปฏิกิริยาเก่าใหม่เช่นนี้เป็นการหมิ่นพระบรมราชานุภาพ เพราะประชาชนไทยเป็นผู้รักษาราชบัลลังก์ และทำให้เสียพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ว่าราชบัลลังก์อยู่ได้โดยจอมพลสฤษดิ์ผู้ซึ่งได้นำเงินของชาติไปบำเรอความสุขสำราญ และเอาหญิงไทยร่วมร้อยคนมาเป็นนางบำเรอ

๔.๗ จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีแทนจอมพลสฤษดิ์ และจอมพลประภาส จารุเสถียร เป็นรองนายกรัฐมนตรี ได้ปกครองประเทศตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรที่ตัดพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์หลายประการต่อมาอีกหลายปีจนกระทั่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ใช้รัฐธรรมนูญฉบับมิถุนายน ๒๕๑๑ ที่ได้ใช้เวลาร่างถึง ๑๐ ปี นับเป็นประวัติการณ์ของโลกซึ่งไม่เคยมีการร่างรัฐธรรมนูญของประเทศใดใช้เวลานานถึงเพียงนั้นและต้องใช้จ่ายเงินของชาติไปเป็นจำนวนมาก แม้รัฐธรรมนูญของจอมเผด็จการมุสโสลินีก็ใช้เวลาร่างไม่กี่เดือน รัฐธรรมนูญ ๒๕๑๑ นี้ใช้มาประมาณ ๓ ปี

เท่านั้นคือในเดือนพฤศจิกายน ๒๕๑๔ จอมพลถนอม กิตติขจร กับคณะก็ได้ทำรัฐประหารยกเลิกรัฐธรรมนูญ ฉบับนั้นโดยปกครองประเทศตามระบบเผด็จการของตน ต่อมาอีกประมาณ ๑ ปี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ฉบับ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๑๕ ซึ่งใช้อยู่ต่อมาจนถึงขณะที่ข้าพเจ้าเขียนบทความนี้

๔.๘ จากปรากฏการณ์ดังกล่าวแล้วย่อมเห็นได้ว่า ซากทัศนะทาษเป็นภยันตรายต่อชาติและราษฎรไทย และไม่ช้าก็เร็วจะเป็นกำลังเกื้อกูลสนับสนุน ให้อำนาจเผด็จการที่ปกครองราษฎรอย่างทาษได้กลับฟื้นคืนมามีอำนาจอีก เพียงแต่จะเปลี่ยนตัวผู้เผด็จการจากคนเก่ามาเป็นคนใหม่เท่านั้น

- ๕ -

นิสิตนักศึกษาและผู้แทนสื่อมวลชนหลายคนได้เขียน มาถามความเห็นข้าพเจ้าว่าจะมีข้อเสนออย่างใดบ้างในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ข้าพเจ้าจึงขอรวมตอบเพื่อประกอบการพิจารณาของผู้ที่สนใจเพียงบางประการดังต่อไปนี้

๕.๑ ขอให้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ได้เป็นไปตามเจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคมดังได้กล่าวมาแล้ว เพื่อรัฐธรรมนูญฉบับนี้จะดำรงคงอยู่ได้นาน และเพื่อมวลราษฎรจะได้ตั้งหน้าประกอบอาชีพเพื่อความไพบูลย์ในทางเศรษฐกิจโดยสันติสุข แทนที่จะใช้เวลาต่อสู้เพื่อแก้ ไขรัฐธรรมนูญที่ ไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์ดังกล่าวแล้ว

เจตนารมณ์ดังกล่าวแล้วก็ตรงกับพระราชประสงค์ของพระปกเกล้า ฯ ที่เป็นแม่บทสำคัญแห่งการเปลี่ยนรากฐาน ได้โอนพระราชอำนาจสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย บุคคลใดไม่อาจละเมิดแม่บทสำคัญอันเป็นการเปลี่ยนระบบรากฐานของระบบดังกล่าวนั้นได้

การศึกษา กฎหมายนั้นจะ ศึกษาเพียงที่บัญญัติ ไว้เป็นมาตรามาตราเท่านั้นยังไม่พอ เพราะการตีความในกฎหมายจะต้องอาศัยความมุ่งหมายของกฎหมายนั้นประกอบด้วย ความมุ่งหมายนั้นย่อมปรากฏอยู่ในพระราชปรารภ

๕.๒ บางคนได้ฟังกระเส็นกระสายจากศัตรูของคณะราษฎรทำให้เข้าใจผิดไปว่าพระปกเกล้า ฯ เพียงแต่ลงพระปรมาภิไธยในรัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ ตามที่รัฐบาลสมัยนั้นเสนอมาเท่านั้น ประดุจพระองค์ทรงเป็นเพียงพระราชลัญจกรสำหรับประทับบนรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติ ความจริงพระองค์ได้ "ทรงพระราชวิจารณ์ถี่ถ้วนทั่วกระบวนความ" ตามที่จารึกไว้ในพระราชปรารภแห่งรัฐธรรมนูญฉบับนั้น คือได้พระราชทานพระราชหัตถเลขามายังรัฐบาลบ้าง รับสั่งให้พระยามโนปกรณ์และพระยาพหลกับข้าพเจ้าไปเฝ้ารับพระกระแสร์ราชดำริเกี่ยวกับร่างรัฐธรรมนูญฉบับนั้น โดยเฉพาะพระราชปรารภอันเป็นความมุ่งหมายสำคัญของรัฐธรรมนูญนั้น คณะราษฎรได้ขอพระมหากรุณาธิคุณทรงยกร่างขึ้นโดยพระองค์เองเพื่อให้สมตามพระประสงค์ พระองค์ทรงรับพระราชภาระนี้ เมื่อได้ทรงยกร่างเสร็จแล้วโปรดเกล้า ฯ ให้พระสารประเสริฐ (นาคะประทีป) นำต้นร่างของพระองค์มาพระราชทานข้าพเจ้าว่าจะมีความเห็นประการใดบ้าง ข้าพเจ้าก็ขอให้พระสารประเสริฐนำความกราบบังคมทูลว่าข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วย พระราชดำริทุกประการแล้ว คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ก็เห็นพ้องด้วยว่าเป็น พระราชปรารภที่ตรงกับความมุ่งหมายของปวงชนและพระราชปณิธานแล้วพร้อมทั้งได้อรรถรสไพเราะยิ่งนัก สภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณาแล้วลงมติพร้อมเพรียงกันเห็นชอบด้วยพระราชปรารภนั้น

พระราชประสงค์ให้ปวงชนชาวไทยมีอิสระประชาธิปไตยสมบูรณ์นั้น ปรากฏความในพระราชปรารภดังต่อไปนี้

"จึงมีพระบรมราชโองการดำรัส เหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งให้ตรารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ประสิทธิ์ประสาทประกาศพระราชทานแก่ประชากรของพระองค์ **ให้ดำรงอิสสราธิปไตยโดยสมบูรณ์** ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป"

ส่วนการที่รัฐธรรมนูญฉบับนั้นมีบทเฉพาะกาลโดยมีสมาชิกประเภทที่ ๒ จำนวนกึ่งหนึ่งซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงตั้งขึ้นนั้น ก็โดยความจำเป็นในระหว่างหัวต่อหัวเลี้ยวจากระบบสมบูรณา ฯ มาเป็นระบบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย เพราะไม่ว่าการเปลี่ยนระบบการเมืองที่สำคัญใด ๆ อันเป็นการเปลี่ยนรากฐานทางการเมืองหรือทางเศรษฐกิจกับการเมืองนั้นจำเป็น

ต้องมีบทบัญญัติเฉพาะกาล แต่เมื่อกำหนดเวลาตามบทเฉพาะกาลได้เสร็จสิ้นไปแล้ว สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็คงเหลือประเภทเดียว คือประเภทที่ราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นมาซึ่งสมกับพระราชพระสงค์ให้ประชากรของพระองค์ดำรงอิสราธิปไตยโดยสมบูรณ์ โดยพระองค์ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะได้คืนพระราชอำนาจในการทรงแต่งตั้งสมาชิกรัฐสภาส่วนใดส่วนหนึ่ง

สมควรชี้แจงไว้ด้วยว่าเมื่อสงครามยุโรปได้เกิดขึ้นและมีกรณีที่รัฐบาลไทยในสมัยนั้นเตรียมระดมทหารกองหนุนและกองเกินอัตราเข้าประจำการ เพื่อรับสถานการณ์อันอาจเกิดขึ้นในภาคอินโดจีนซึ่งไม่อาจที่จะให้ชายไทยเหล่านั้นใช้สิทธิเลือกตั้งได้สะดวกเสมอภาคกับผู้ที่ไม่ถูกระดมและไม่ทราบว่าภัยแห่งสงครามจะยืดเยื้อไปนานเท่าใด ดังนั้นรัฐบาลสมัยนั้นจึงเสนอสภาผู้แทนราษฎรให้แก้ไขเพิ่มเติมขยายบทเฉพาะกาลจาก ๑๐ ปีเป็น ๒๐ ปี การประชุมพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร ได้ดำเนินตามบทบัญญัติที่ว่าด้วยวิธีการแก้ไขรัฐธรรมนูญนั้นทุกประการและมิใช่เฉพาะสมาชิกประเภทที่ ๒ เท่านั้นที่ลงมติให้ขยายบทเฉพาะกาลดังกล่าวแล้ว หากสมาชิกประเภทที่ ๑ ซึ่งได้รับการเลือกตั้งโดยตรงมาจากราษฎรก็ได้ลงมติเห็นชอบด้วยเป็นเอกฉันท์ ครั้นเมื่อได้ใช้บทเฉพาะกาลมาถึงปีที่ ๑๔ แล้ว บทเฉพาะกาลนั้นก็หมดความจำเป็นที่จะให้คงอยู่จนครบ ๒๐ ปี ดังมีความปรากฏตามหลักฐานในพระราชปรารภแห่งรัฐธรรมนูญเฉพาะ ๙ พฤษภาคม ๒๔๘๙ ดังต่อไปนี้

"ต่อมานายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งดำรงค์ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในขณะนั้นได้ปรารภกับนายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรีว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยนี้พระมหากษัตริย์ได้พระราชทานแก่ชนชาวไทยมาแล้วเป็นปีที่ ๑๔ ถึงแม้ว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักนี้ จะได้ยังความเจริญให้เกิดแก่ประเทศชาตินับเป็นเอนกประการ ทั้งประชาชนจะได้ทราบซึ้งถึงคุณประโยชน์ของการปกครองระบอบนี้เป็นอย่างดีแล้วก็จริง แต่เหตุการณ์บ้านเมืองก็ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก ถึงเวลาแล้วที่ควรจะได้เลิกบทเฉพาะกาลอันมีอยู่ในรัฐธรรนูญนั้น และปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย นายกรัฐมนตรีจึงนำความนั้นปรึกษาหารือกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ พร้อมกับคณะผู้ก่อการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ เมื่อได้ปรึกษาตกลงกันแล้วรัฐบาลคณะนายควง อภัยวงศ์ จึงเสนอญัตติต่อสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม

พุทธศักราช ๒๔๘๙ ขอให้ตั้งกรรมาธิการวิสามัญคณะหนึ่งเพื่อพิจารณาค้นคว้าตรวจสอบว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยนี้สมควรได้รับการปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมอย่างไร เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของบ้านเมือง และเพื่อให้การปกครองระบอบประชาธิปไตยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น"

๕.๒ ตามที่นายประกอบ หุตะสิงห์ ประธานกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ได้ให้สัมภาษณ์แก่หนังสือพิมพ์บางฉบับว่า จะเลือกเฟ้นเอาสิ่งที่ดีจากรัฐธรรมนูญไทยในอดีตมาประกอบการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญใหม่นั้น

เพื่อช่วยให้กรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และรัฐบาล กับสภานิติบัญญัติ ที่จะ พิจารณาร่างรัฐธรรมนูญในขั้นสุดท้าย ได้รับฟังความเห็นอย่างกว้างขวางจากนิสิตนักศึกษานักเรียนไทยภายในประเทศไทยและที่ศึกษาอยู่ในต่างประเทศ รวมทั้งจากมวลราษฎรที่จะต้องตกอยู่ภายใต้ระบบรัฐธรรมนูญใหม่นี้ และเพื่อขจัดความเข้าใจผิดอันเกิดจากการโฆษณาชวนเชื่อที่ปรากฏ อยู่ในหนังสือพิมพ์ บางฉบับที่เป็นปากเสียง ของเฉพาะบางพรรค ว่ารัฐธรรมนูญ ฉบับนั้น ๆ ที่พวกเขาร่างขึ้นเป็นประชาธิปไตยที่สุด ข้าพเจ้าเห็นสมควรที่นิสิตนักศึกษานักเรียนและมวลราษฎรจะได้จัดตั้งกลุ่มศึกษารัฐธรรมนูญทุก ๆ ฉบับที่ประเทศไทยเคยมีมาพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วนว่าฉบับใด มีความเป็นประชาธิปไตยที่สุดจริง หรือไม่จริงเพียงใดแล้วเสนอต่อกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ รัฐบาล และสภานิติบัญญัติ

ในการนี้ก็จำเป็นที่กลุ่มศึกษาต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วจะต้องมีตัวบทรัฐธรรมนูญของไทยทุกฉบับ เมื่อได้คำนึงว่ารัฐบาลก็จะต้องจัดพิมพ์หนังสือรวบรวมรัฐธรรมนูญทุกฉบับดังกล่าวแล้วให้กรรมการร่างรัฐธรรมนูญ รัฐมนตรี และสภานิติบัญญัติได้มีไว้เป็นเครื่องมือในการประกอบพิจารณา ข้าพเจ้าจึงขอเสนอรัฐบาลให้พิมพ์หนังสือนั้นขึ้นเผื่อกลุ่มศึกษาเหล่านั้นด้วยโดยจำหน่ายในราคาที่ย่อมเยาแม้จะพิมพ์บนกระดาษปรู๊ฟ ทั้งนี้ขอให้รีบพิมพ์โดยเร็วเพื่อให้ทันการ ส่วนค่าพิมพ์นั้นก็คงไม่มากมายเกินไปนัก เมื่อเทียบกับเบี้ยประชุมและค่าใช้จ่ายในการร่างรัฐธรรมนูญหลายฉบับที่แล้วมา

๕.๔ โดยที่ปรากฏมาแล้วในอดีตว่ามีบางคนแอบอ้างพระบรมราชโองการมาเป็นประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่เข้าใจบ้างหรือแสร้งทำเป็นไม่เข้าใจบ้าง ทั้งนี้เนื่องจากวิธีเขียน

รัฐธรรมนูญบางฉบับทำให้คนเข้าใจผิด โดยเฉพาะเรื่องการรับสนองพระบรมราชโองการ จึงขอให้ในรัฐธรรมนูญใหม่เขียนไว้ให้ชัดแจ้งว่า ในกรณีใดที่ถวายพระราชอำนาจให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจโดยพระองค์เองที่ทรงดำริขึ้น หรือโดยคำแนะนำยินยอมของผู้ใดและประการใด ซึ่งเรื่องนี้ก็ปฏิบัติมาแล้วในเรื่องพระราชบัญญัติที่กล่าวไว้ชัดแจ้งว่า **"โดยความเห็นชอบของรัฐสภา"** ดังนั้นในการตราพระราชกฤษฎีกาและพระบรมราช-โองการแต่งตั้งบุคคลต่างๆ ก็ควรเขียนไว้ให้ชัดแจ้งในรัฐธรรมนูญว่าการนั้นๆ ได้ทรงกระทำโดยพระองค์เองหรือโดยความเห็นชอบของผู้ใดองค์การใด เช่น สมมุติว่าจะถวายให้ทรงแต่งตั้งวุฒิสมาชิกตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒ ที่มีผู้อ้างกันว่าประชาธิปไตยที่สุดนั้น ก็ขอให้เขียนว่า **"ทรงพระกรุณาแต่งตั้งวุฒิสมาชิกโดยประธานองคมนตรีหรือคณะองคมนตรีหรือคณะองคมนตรีเป็นผู้เสนอ"** ไม่ควรจะเขียนว่า **"ทรงพระกรุณาแต่งตั้ง"** แล้วขมวดท้ายว่า **"ประธานองคมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ"** เพราะทำให้มวลราษฎร เข้าใจผิดว่า พระมหากษัตริย์ทรงเลือกตั้ง ตามพระราช อัธยาศรัย ก่อนแล้วจึงพระราชทานให้ประธานองคมนตรีลงนามรับสนอง มวลราษฎรก็จะรู้ได้ว่าองคมนตรีนั้นเองคัดเลือกผู้ ที่ตนเห็นว่าควรเป็นสมาชิกเสนอพระมหากษัตริย์ ให้ทรงลงพระปรมาภิไธย ทำนองเดียวกันถ้าจะแต่งตั้งวุฒิสมาชิกตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๕๑๑ โดยรัฐบาลเป็นผู้สนองรับพระราชโองการก็เขียนไปให้ชัดในรัฐธรรมนูญ ว่าสมาชิกวุฒิสภานั้นรัฐบาล เป็นผู้เสนอให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงแต่งตั้ง เช่นเมื่อครั้งใช้รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่มและรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒ มีวุฒิสมาชิกบางคนแอบอ้างว่าที่ที่ตนต้องรับตำแหน่งวุฒิสมาชิกเพราะขัดพระบรมราชโองการไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่ตนเองรู้ดีแก่ใจตนเองว่า องคมนตรีหรือรัฐบาลเป็นผู้เสนอตามความพอใจว่าเป็นพวกของตนแล้วจึงกราบทูลให้พระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธย

๕.๕ รัฐธรรมนูญฉบับ ๙ พ.ค. ๒๔๘๙ ได้เคารพพระราชประสงค์ของพระปกเกล้า ฯ ที่เป็นแม่บทแห่งระบบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย ที่ให้ประชากรของพระองค์ **"ดำรงอิสสราธิปไตยบริบูรณ์"** ดังนั้นในการที่รัฐสภาประกอบด้วยพฤฒสภาผู้แทนและสภานั้นก็ได้กำหนดให้สมาชิกของทั้งสองสภาเป็นผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมา เพราะถ้าสมาชิก

พฤฒสภา (วุฒิสภา) เป็นผู้ที่รัฐบาลหรือองคมนตรีเสนอให้พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งแล้ว ก็เป็นการขัดต่อพระราชประสงค์ ที่ไม่ทรงปรารถนาตัดอิสสราธิปไตยบริบูรณ์ของปวงชนชาวไทยและผลก็ไม่ต่างอะไรกับสมาชิกประเภทที่ ๒ ที่เลิกไปแล้ว แล้วซ้ำร้ายยิ่งกว่าเพราะสมาชิกประเภทที่ ๒ มีอยู่เพียงแต่เฉพาะกาลเท่านั้น เมื่อหมดเวลาเฉพาะกาลแล้วก็หมดไปคงเหลือแต่สมาชิกที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมา ส่วนระบบวุฒิสมาชิกโดยการแต่งตั้งนั้นคงอยู่ตลอดกาลนานตราบเท่าที่รัฐธรรมนูญนั้นคงใช้อยู่ ระบบชนิดนี้เป็น **"กึ่งประชาธิปไตย"** มิใช่ **"ประชาธิปไตยสมบูรณ์"**

ประเทศญี่ปุ่นและประเทศในยุโรปที่มีพระราชาธิบดีเป็นประมุข โดยรัฐสภาประกอบด้วยพฤฒสภาและสภาผู้แทนนั้น แทบทุกประเทศ สมาชิกพฤฒสภาเป็นผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมาโดยวิธีการเลือกตั้งโดยตรงหรือเลือกตั้ง ๒ ชั้น โดยราษฎรเลือกตั้งองค์การเลือกตั้งพฤฒสมาชิกชั้นหนึ่งก่อนแล้วองค์การนั้นจึงเลือกตั้งพฤฒสมาชิก ยกเว้นสมาชิก "House of Lords" (สภาลอร์ด) ของอังกฤษที่มีคนแปลเป็นภาษาไทยคลาดเคลื่อนไปว่า **"สภาขุนนาง"** จึงหลงคิดว่าขุนนางเก่า ๆ ของไทยควรได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกวุฒิสภาแต่ "Lord" (ลอร์ด) ของอังกฤษนั้นเป็นเจ้าศักดินาซึ่งสืบมรดกบรรพบุรุษที่เป็นเจ้าแคว้นน้อยใหญ่ซึ่งรวมอยู่ภายในสหราชอาณาจักร หาใช่ขุนนางที่เป็นข้าราชการมีบรรดาศักดิ์อย่างไทยไม่ **"สภาลอร์ด"** ของอังกฤษเปรียบเสมือนเป็นสภาของสหพันธ์เจ้าศักดินาแห่งแคว้นต่าง ๆ ที่ในสมัยโบราณรวมกันอยู่ใต้พระราชาธิบดีอังกฤษ ในสมัยต่อมาและสมัยปัจจุบันมีบางคนเป็นสมาชิกสภาลอร์ดอังกฤษ โดยที่พระราชาธิบดีได้สถาปนาให้มียศเป็นเจ้าศักดินาเพียงในนามมิได้มีดินแดนครองอำนาจ

ราชอาณาจักรเดนมาร์คมีสภาผู้แทนราษฎรเดียวเรียกว่า "FOLKETING" ราษฎรเป็นผู้เลือกตั้งสมาชิก

ราชอาณาจักรสวีเดนมีสภาผู้แทนราษฎรเดียวเรียกว่า "RIKSDAG" ราษฎรเป็นผู้เลือกตั้งสมาชิก

ราชอาณาจักรนอร์เวย์มีรัฐสภา "STORTING" แบ่งออกเป็น ๒ สภา คือ

"LAGTING" กับ "ODELSTING" ราษฎรเป็นผู้เลือกตั้งสมาชิกโดยทางตรงและทางอ้อม

ราชอาณาจักรเนเธอร์แลนด์ (ฮอลแลนด์) มี ๒ สภาคือ สภาสูงซึ่งสมาชิกได้รับเลือกตั้งจากสภาจังหวัดและสภาล่างซึ่งสมาชิกรับเลือกตั้งจากราษฎรโดยตรง

ราชอาณาจักรเบลเยี่ยมมี ๒ สภา คือ พฤฒสภาประกอบด้วยสมาชิกที่ราษฎรเลือกตั้ง และพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์เป็นสมาชิกโดยตำแหน่งด้วยแต่ในทางปฏิบัติมิได้ใช้สิทธินี้ และสภาผู้แทนที่สมาชิกได้รับเลือกตั้งจากราษฎร

ราชอาณาจักรนิโกรบางประเทศในอาฟริกาที่ได้เอกราชใหม่ ๆ นั้นมีรัฐธรรมนูญให้พระราชาธิบดีทรงตั้งสมาชิกสภาสูงได้

๕.๖ ขอให้พิจารณาเรื่องประธานองคมนตรีที่เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งวุฒิสมาชิกตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒ นั้นว่า ตามหลักทั่วไปแห่งกฎหมายรัฐธรรมนูญมีอย่างไร และในทางปฏิบัตินำไปสู่ผลอย่างไร เพื่อความกระจ่างแจ้งเป็นรูปธรรมแก่นิสิตนักศึกษานักเรียนและมวลราษฎรด้วย

ก. รัฐธรรมนูญของประเทศราชาธิปไตยในโลกนี้มีของประเทศใดบ้างที่บัญญัติไว้ตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒

ข. นิสิตนักศึกษาไทยในประเทศอังกฤษย่อมทราบดีว่าองคมนตรีของอังกฤษนั้นมีจำนวน ๓๐๐ คนเศษ ซึ่งประธานไม่มีอำนาจรับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งวุฒิสมาชิก ส่วนในประเทศไทยตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒ นั้นองคมนตรีมีจำนวนไม่เกิน ๙ คน (เก้าคน) รวมทั้งประธานด้วย

ค. แม้รัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒ เขียนว่าพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งองคมนตรีก็ดี แต่ประธานรัฐสภาเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ นิสิตนักศึกษาที่สนใจในกฎหมายรัฐธรรมนูญย่อมรู้แล้วว่า การรับสนองพระบรมราชโองการคืออะไร

ง. ในทางปฏิบัตินั้น การรับสนอง ๆ แต่งตั้งวุฒิสภา ประธาน ฯ จะทำโดยลำพังไม่ได้ คือจำต้องปรึกษาคณะองคมนตรีไม่เกิน ๙ คนนั้น

จ. ในทางปฏิบัตินั้นจำต้องพิจารณาตามสภาพจริงว่าบุคคลใดบ้างเป็นองคมนตรีเท่าที่ข้าพเจ้าจำได้ว่า ขณะนี้กรมหมื่นพิทยลาภ ฯ ผู้เป็นประธาน เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์ พระยามานวราชเสวี พระยาศรีเสนา ฯ พลเอกหลวงสุรณรงค์ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ (ถ้าขาดตกบกพร่องขอให้ผู้อ่านช่วยเติมรายนามให้ครบด้วย)

ข้าพเจ้าลองระลึกย้อนไปถึงท่านที่เคยเป็นองคมนตรีที่สิ้นชีพแล้วบ้างและที่ลาออกเพราะไปดำรงตำแหน่งอื่นบ้างก็นึกได้ว่าพลเอกหลวงเสนาณรงค์ (บิดาพลโทแสวง เสนาณรงค์) พระยาบริรักษ์เวชการ พลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร (อดีต ร.ม.ต. ในคณะจอมพล ป. และในคณะจอมพลสฤษดิ์) ดูเหมือนหลวงจำรูญเนติศาสตร์ เคยเป็นองคมนตรีแล้วลาออก เพราะรับตำแหน่งเป็น ร.ม.ต. ว่าการกระทรวงยุติธรรม ถ้าข้าพเจ้าจำผิดไปก็ขออภัยด้วย

นิสิตนักศึกษามวลราษฎร ย่อมใช้ วิจารณญาณ มองเห็นได้ว่า วิธี แต่งตั้งวุฒิสมาชิกตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒ นั้นบังเกิดผลในทางปฏิบัติอย่างไร

๕.๗ ในระหว่างรัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธ.ค. มีปัญหาว่าระควรเขียนไว้ในรัฐธรรมนูญหรือไม่ว่าพระมหากษัตริย์มีหน้าที่พิทักษ์รัฐธรรมนูญ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาพหลและข้าพเจ้าเข้าเฝ้าที่พระตำหนักจิตรลดา มีพระราชกระแสรับสั่งว่ารัฐธรรมนูญของหลายประเทศที่ประมุขรัฐเป็นประธานาธิบดีนั้นได้เขียนไว้ว่าประมุขแห่งรัฐมีหน้าที่พิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญและต้องปฏิญาณก่อนเข้ารับหน้าที่ว่าจะพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญไว้ ส่วนสยามนั้นรับสั่งว่าไม่จำเป็นต้องเขียนเพราะเมื่อพระองค์พระราชทานแล้ว ก็เท่ากับให้สัตยาธิษฐานและยิ่งกว่านั้นตามราชประเพณี ได้ทรงสัตยาธิษฐานในพิธีราชาภิเษกข้าพเจ้ากราบทูลว่า เมื่อได้เปลี่ยนการปกครองมาเป็นราชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญแล้วจะโปรดเกล้า ฯ สำหรับพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปให้มีความใดเติมไว้ในพระราชสัตยาธิษฐานในพิธีราชาภิเษกบ้างรับสั่งว่ามีความในพระราชปรารภที่ขอให้พระบรมวงศานุวงศ์สมัครสมานกับประชาราษฎรในอันจะรักษาปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว เจ้านายที่จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อ ๆ ไปก็เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ จึงมีหน้าที่พิทักษ์รัฐธรรมนูญ

ครั้นแล้วได้รับสั่งให้มหาดเล็กนำราชกิจจานุเบกษาฉบับพิเศษ พ.ศ. ๒๔๖๘ มาพระราชทานให้ข้าพเจ้าอ่านดู ความตอนพระราชสัตยาธิษฐานดังต่อไปนี้

"แล้วจึงมีพระบรมราชโองการเป็นคำไทยตามความภาษามคธดังนี้"

"ดูกรพราหมณ์ บัดนี้เราทรงราชภาระครองแผ่นดินโดยธรรมสม่ำเสมอเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชน เราแผ่ราชอาณาเหนือท่านทั้งหลายกับโภคสมบัติเป็นที่พึ่งจัดการปกครองรักษาป้องกันอันเป็นธรรมสืบไป ท่านทั้งหลายจงวางใจอยู่ตามสบายเทอญ"

"พระราชครูรับพระบรมราชโองการเป็นปฐมว่า"

"ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระบรมราชโองการ พระบัณฑูรสุรสิงหนาทปฐมธรรมมิกราชวาจา ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ"

"เสร็จแล้ว.."

"ทรงตั้งสัตยาอธิษฐานตั้งพระราชหฤทัยดำรงทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตรจรรยาและอื่น ๆ ตามพระบรมราชประสงค์"

พระปกเกล้า ฯ ทรงอธิบายว่าพระราชประสงค์ตอนท้ายนี้ก็ชัดอยู่แล้ว คือพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปต้องรักษารัฐธรรมนูญ

ต่อมาพระราชพิธีราชาภิเษกนี้ได้มีขึ้นอีกในรัชสมัยของรัชกาลปัจจุบัน

พระราชปรารภแห่งรัฐธรรมนูญ ๑๐ ธ.ค. ๒๔๗๕ มีความตอนท้ายว่า

"ขอให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งทหารพลเรือนหวยอาณาประชาราษฎรจงมีความสมัครสโมสรเป็นเอกฉันท์ในอันจะรักษาปฏิบัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามนี้ ให้ยืนยงอยู่คู่กับสยามรัฐราชสีมา ตราบเท่ากัลปาวสานสมดั่งพระบรมราชปณิธานทุกประการเทอญ"

พระยาพหลฯกราบบังคมทูลว่าการทรงพิทักษ์รัฐธรรมนูญจะทรงทำอย่างไร พระปกเกล้า ฯ รับสั่งว่าถ้ารัฐบาลเสนอเรื่องใดที่ขัดรัฐธรรมนูญ พระองค์ก็ส่งกลับคืนไปโดยไม่ทรงลงพระปรมาภิไธยให้ พระยาพหลกราบทูลต่อไปว่าคณะราษฎรเป็นห่วงว่านายทหารที่ถูกปลดกองหนุนไปจะคิดล้มล้างรัฐบาลขึ้นมาแล้วจะทูลเกล้าถวายรัฐธรรมนูญใหม่ของเขาให้

ทรงลงพระปรมาภิไธยจะโปรดเกล้า ฯ อย่างไร รับสั่งว่าพระองค์จะถือว่าพวกนั้นเป็นกบฏ และในฐานะจอมทัพ พระองค์จะถือว่าพวกนั้นเป็นราชศัตรูที่ขัดพระบรมราชโองการ ถ้าพวกนั้นจะบังคับให้พระองค์ทรงลงพระปรมาภิไธยให้

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๖ นายทหารกองหนุนจำนวนหนึ่งภายใต้การนำของพระองค์เจ้าบวรเดชได้ยกกำลังทหารหัวเมืองบางส่วนเข้ามาประชิดกรุงเทพ ฯ เพื่อล้มรัฐบาลพระปกเกล้า ฯ ได้มีพระบรมราชานุญาตให้รัฐบาลเรียกพวกนั้นว่า **"กบฏ"** และมิได้ทรงยอมลงพระปรมาภิไธยอย่างใดให้แก่พวกกบฏนั้นเลย ทั้งนี้เป็นพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงพิทักษ์รัฐธรรมนูญที่พระองค์ได้พระราชทานไว้และทรงพร้อมที่จะใช้พระราชอำนาจจอมทัพถ้าทหารฝ่ายรัฐบาลไม่อาจปราบกฏได้

สำหรับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้นต่างกับองค์พระมหากษัตริย์ ที่ทรงสัตยาธิษฐานในพิธีราชาภิเษกดั่งกล่าวแล้ว ฉะนั้นผู้สำเร็จราชการจึงต้องปฏิญาณตนต่อรัฐสภาก่อนเข้ารับหน้าที่มีความว่า

"จะรักษาและปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม (ไทย")

ข้าพเจ้าเคยกล่าวไว้บ้างแล้วในบางบทความถึงกรณีที่ระหว่างข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้คัดค้านรัฐบาลในการกระทำผิดรัฐธรรมนูญและได้ปฏิเสธการประกาศสงครามต่ออังกฤษ อเมริกาที่ข้าพเจ้ามิได้ลงนามด้วยนั้นว่าเป็นโมฆะ

รัฐธรรมนูญฉบับ ๙ พฤษภาคม ๒๔๘๙ นั้น มิได้ทำขึ้นโดยรัฐประหาร หากบัญญัติขึ้นตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ ดั่งกล่าวแล้ว ในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงพระเยาว์นั้น ผู้สำเร็จราชการที่ตั้งโดยรัฐสภาตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๘๙ นี้ก็ได้ปฏิญาณตนต่อรัฐสภาว่า **"จะรักษาและปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย"** ดั่งนั้นถ้ากรมขุนชัยนาท ฯ ได้ปฏิบัติตามที่ปฏิญาณและไม่ยอมลงพระนามแทนพระองค์พระมหากษัตริย์ในรัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม และปฏิบัติหน้าที่จอมทัพแทนองค์พระมหากษัตริย์ขณะทรงพระเยาว์แล้ว ระบบแห่งรัฐธรรมนูญใต้ตุ่มอันเป็นบ่อเกิดให้ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญต่อมาอีกมากมายหลายฉบับจนมวลราษฎรจำกันไม่ได้ว่ามีกี่ฉบับก็

ไม่อาจเกิดขึ้นได้ และจะพิทักษ์ระบบที่ปวงชนชาวไทยมีประชาธิปไตยสมบูรณ์ตามพระราชประสงค์ของพระปกเกล้า ฯ ไว้ได้

๕.๘ ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินชั่วคราวฉบับ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ ซึ่งคณะราษฎรเป็นผู้ร่างขึ้นเองแล้วนำไปถวายให้ทรงประกาศพระราชทานแก่ปวงชนชาวไทยเป็นครั้งแรกนั้น ไว้บัญญัติแต่เพียงว่า "กษัตริย์" เป็นประมุขสูงสุดของประเทศ มิได้มีบทให้พระราชอำนาจเป็นจอมทัพ

ต่อมาระหว่างร่างรัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธ.ค. ๒๔๗๕ นั้น วันหนึ่งมีรับสั่งให้ข้าพเจ้ากับพระยาพหลไปเฝ้าที่พระตำหนักจิตรลดา มีพระกระแสว่าที่เขียนว่า "กษัตริย์" นั้นยังไม่ถูกต้อง เพราะคำนั้นหมายถึงนักรบเท่านั้น ที่ถูกจะต้องเขียน "พระมหากษัตริย์" คือเป็นนักรบที่ยิ่งใหญ่ผู้ถืออาวุธปกป้องบ้านเมืองอันเป็นราชประเพณีแต่โบราณกาล พระยาพหลกับข้าพเจ้าเห็นชอบด้วยพระราชกระแส แล้วกราบบังคมทูลว่ามิเพียงแต่จะเขียนไว้ว่าประมุขเป็นพระมหากษัตริย์เท่านั้น หากจะถวายให้ทรงเป็นจอมทัพทรงมีพระราชอำนาจเหนือบรรดาทหารทั้งหลายด้วย จึงรับสั่งว่าถูกต้องแล้วเพราะพระราชาธิบดีของประเทศต่าง ๆ ก็ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาเหนือทหารทั้งปวง ซึ่งเป็นสิ่งคู่กันกับพระราชอำนาจในการป้องกันประเทศและในการพิทักษ์รัฐธรรมนูญ เพราะพระองค์มีพระราชอำนาจบังคับบัญชากำลังทหารให้ปฏิบัติการได้ด้วย จะได้สั่งให้ทหารประพฤติในสิ่งควรประพฤติ ละเว้นในสิ่งควรละเว้น

รัฐธรรมนูญฉบับต่อ ๆ มาก็ได้บัญญัติพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นประมุขสูงสุดของชาติและเป็นจอมทัพไว้

แม้อำนาจเผด็จการปฏิกิริยาจะตัดพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ตามธรรมนูญปกครองราชอาณาจักรหลายประการก็ตาม แต่พวกเขาได้ยอมเขียนไว้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขและดำรงตำแหน่งจอมทัพไทย อันเป็นพระราชอำนาจที่สืบทอดมาจากรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๗๕

บางคนตีความว่าคำว่า "สูงสุด" นั้นเป็นอันที่สุดแล้ว แต่ความในภาษาไทยนั้น "จอม" หมายถึง "ยอดยิ่ง" จอมทัพคือยอดยิ่งเหนือผู้บัญชาการทหารสูงสุดอันเป็นตำแหน่ง

ที่ไม่มีในรัฐธรรมนูญ หากตั้งขึ้นโดยพระบรมราชโองการจึงต้องอยู่ภายในบังคับบัญชาของจอมทัพ

เรื่องความขัดแย้งระหว่างอำนาจจอมทัพกับของผู้บัญชาการทหารสูงสุดนั้น ได้เคยมีขึ้นในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองสมัยที่ข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตามที่ข้าพเจ้าได้เขียนไว้ในหนังสือเล่มที่อ้างข้างต้น ข้าพเจ้าปฏิบัติการแทนองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะจอมทัพสั่งหลายเรื่องให้ผู้บัญชาการทหารสูงสุดสมัยนั้นปฏิบัติการและละเว้นกระทำในสิ่งที่ควรละเว้น เช่นการที่ผู้นั้นจะยกกองทหารมาปราบปรามผู้รักชาติที่ทำให้จอมพล ป. ต้องจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ข้าพเจ้าได้ขอร้องโดยตนเองและขอให้นายควงนายกรัฐ-มนตรีไปเจรจากับจอมพล ป. ที่ลพบุรี แต่จอมพล ป. ก็ไม่เชื่อโดยเตรียมที่จะยกพลมาจากลพบุรีข้าพเจ้าเห็นว่าถ้าไม่มีประกาศพระบรมราชโองการให้ประจักษ์แล้ว จอมพล ป. ก็จะถืออำนาจประหัตประหารราษฎรได้ ดังนั้นเพื่อเป็นหลักฐาน ข้าพเจ้าจึงได้ลงนามแทนพระมหากษัตริย์ในประกาศพระบรมราชโองการปลดตำแหน่งจอมพล ป. จากผู้บัญชาการทหารสูงสุดและยุบตำแหน่งนั้นโดยตั้งตำแหน่ง "แม่ทัพใหญ่" ตาม พ ร.บ. กฎอัยการศึก และตั้งให้นายพลเอกพระยาพหลฯ ดำรงตำแหน่งแม่ทัพใหญ่ จอมพล ป. ที่มีกำลังทหารใต้บังคับบัญชามากเมื่อเห็นว่ามีประกาศพระบรมราชโองการก็ไม่กล้าฝ่าฝืน

ตัวอย่างเทียบเคียงใน ประเทศ ที่มีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุข ก็มีอยู่ ที่พระองค์สั่งทหารทั้งปวงได้ อาทิ

(ก.) เมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๖ คณะทหารหนุ่มญี่ปุ่นได้ก่อการกำเริบยึดพื้นที่บางส่วนในโตเกียวแล้วใช้อาวุธเข่นฆ่านักการเมืองและผู้บริสุทธิ์ ฝ่ายผู้บังคับบัญชาทหารไม่สามารถห้ามปรามคณะทหารหนุ่มได้ พระจักรพรรดิ์ ฮีโรฮีโต จึงได้ใช้พระราชอำนาจสั่งให้ คณะทหารที่ก่อการร้ายนั้นวางอาวุธและมอบตัวแก่ผู้บังคับบัญชาจัดการลงโทษให้เป็นตัวอย่าง ความสงบสุขของประชาชนญี่ปุ่นขณะนั้นก็บังเกิดขึ้น ไม่มีใครหาว่าพระองค์ผิดรัฐธรรมนูญ

(ข.) เมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๕ นครฮีโรชิมาและนางาซากิถูกระเบิดปรมาณูของสัมพันธ-มิตร ผู้คนล้มตายบาดเจ็บย่อยยับพระจักรพรรดิ์ฮิโรฮิโตทรงเห็นว่า การที่จะสู้สัมพันธมิตรต่อไปไม่มีทางชนะ แต่จะยิ่งทำให้ประชากรของพระองค์ล้มตายมากยิ่งขึ้น จึงทรงเห็น

พ้องด้วยกับ นักการเมืองส่วนหนึ่งที่จะยอม จำนนแก่สัมพันธมิตร เพื่อหาทางฟื้นฟูชาติญี่ปุ่นในโอกาสต่อไป ฝ่ายทหารหัวรุนแรงได้ใช้กำลังยึดอำนาจกรมทหารบางส่วนไว้และขัดขวางมิให้พระจักรพรรดิ์ประกาศพระบรมราชโองการทางวิทยุแก่ประชากรของพระองค์ พระจักร-พรรดิ์ฮีโรฮีโตก็ได้ทรงใช้พระราชอำนาจเด็ดขาดในการสั่งให้ปราบปรามทหารหัวรุนแรงเหล่านั้นและสถานีวิทยุญี่ปุ่นก็สามารถประกาศพระบรมราชโองการตามพระราชประสงค์ได้ แม้ญี่ปุ่นจะถูกยึดครองจากสัมพันธมิตร แต่ไม่ช้าญี่ปุ่นก็พัฒนาก้าวหน้าทางเศรษฐกิจนำความไพบูลย์มาสู่กรรมกร ชาวนา และทุกชนชั้นวรรณะของญี่ปุ่น ถ้าหากพระจักรพรรดิ์ไม่ยอมใช้พระราชอำนาจเด็ดขาดแก่การทหารญี่ปุ่นส่วนที่มีหัวรุนแรงแล้ว ชาติญี่ปุ่นก็จะย่อยยับและยากที่จะฟื้นฟูประเทศได้ ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นจึงสรรเสริญพระองค์แทนที่จะประณามพระองค์ว่าทำผิดรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้เพราะพระองค์ถือว่าชาติญี่ปุ่นอยู่เหนือพระองค์

(ค.) ในยุโรปก็มีตัวอย่างของพระเจ้าวิกเตอร์ เอมานูเอลที่ ๓ แห่งอิตาลี ซึ่งภายใต้รัฐธรรมนูญฟาสซิสต์ของมุสโสลินีจอมเผด็จการนั้น พระองค์ทรงเป็นแต่เพียงประมุขรัฐในนาม แต่ใน ค.ศ. ๑๙๔๓ เมื่อทรงเห็นว่ามุสโสลินีนำความล่มจมมาสู่ชาติอิตาลี พระองค์ก็ทรงใช้พระราชอำนาจเด็ดขาดในฐานประมุขรัฐนั้น สั่งให้ผู้ภักดีต่อพระองค์จับมุสโสลินีแล้วประกาศพระบรมราชโองการปลดมุสโสลินีจากตำแหน่งต่าง ๆ พร้อมกันนั้นก็โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจอมพลบาโดกลีโอเป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อดำเนินการกอบกู้อิตาลีให้พ้นจากระบบฟาสซิสต์ เมื่อเสร็จสงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้วพระองค์จึงสละราชสมบัติให้แก่มกุฎราชกุมารอุมแบร์โต

๕.๙ ประวัติศาสตร์และปรากฏการณ์ปัจจุบันของหลายประเทศ ที่สถาปนาประมุขรัฐเพียงเสมือนเป็นรูปเทพารักษ์ประดิษฐานไว้ในศาลพระภูมิหรือศาลเจ้านั้นก็เพื่อบุคคลอื่นมีอำนาจเผด็จการ

ก. เมื่อศตวรรษที่ ๑๑ ในประเทศญี่ปุ่นได้มีผู้แสดงว่าเคารพพระจักรพรรดิ์เป็นที่ยิ่งแล้วจึงเทอดทูนพระองค์ท่านเสมือนเทพารักษ์สืบสายจากเทพเจ้าดวงอาทิตย์ ให้พระองค์หมดพระราชอำนาจและภารกิจแผ่นดินโดยทรงบำเพ็ญกรณีในพิธีศาสนาและประทับพระราช

ลัญจกรตามที่ผู้เผด็จการระบบ "โชกุน" ต้องการเท่านั้น พวกโชกุนได้รวบอำนาจการปกครองแผ่นดินดำเนินระบบเผด็จการไว้เด็ดขาดและเป็นมรดกสืบต่อมายังทายาทของเหล่าโชกุนเป็นเวลา ๘๐๐ ปี ประเทศญี่ปุ่นต้องล้าหลังกว่าประเทศตะวันตกในระหว่างเวลานั้น ต่อมาราวๆ กลางศตวรรษที่ ๑๙ ราษฎรญี่ปุ่นที่รักชาติปรารถนาความเจริญก้าวหน้าแห่งชาติของตนจึงได้ฟื้นฟูพระบรมเดชานุภาพของพระจักรพรรดิ์ที่พึงมีตามระบบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยขึ้นมาอีกโดยล้มระบบเผด็จการโชกุน ต่อมาเมื่อพระจักรพรรดิ์เมจิสวรรคตแล้วซากทัศนะทาษตามระบบโชกุนได้ลดพระราชอำนาจพระจักรพรรดิ์ในทางพฤตินัย จนทำให้ญี่ปุ่นแพ้สงครามโลกครั้งที่ ๒ ปัจจุบันนี้พระจักรพรรดิ์ทรงมีพระราชอำนาจและพระภารกิจที่พระองค์พึงมีตามระบบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย ซึ่งทำให้ประเทศญี่ปุ่นมีความเจริญก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจยิ่งกว่าประเทศตะวันตกหลายประเทศ

ข. ประเทศภูฐาน (BHUTAN) เมื่อก่อน ค.ศ. ๑๙๐๗ นั้นพระประมุขถูกเทอดขึ้นเป็น "ธรรมราชา" มีหน้าที่เพียงประกอบพิธีทางศาสนาเป็นเหมือนพระราชลัญจกร อำนาจปกครองแผ่นดินตกอยู่ในมือของผู้เผด็จการซึ่งดำรงตำแหน่ง "เทพราชา" ชรอยผู้ให้คำปรึกษาจอมพลสฤษดิ์ในการร่างธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรฉบับ ๒๕๐๒ ซึ่งเป็นแบบของฉบับ ๒๕๑๕ นั้นด้วย จะได้กระเส็นกระสายจากซากของราชอาณาจักรอินดูบริเวณภูเขาหิมาลัยมาบ้างจึงกระทำทำนองเดียวกัน หากแต่ว่าผู้เผด็จการเหล่านั้นของไทยไม่เรียกตัวเองว่า "เทพราชา" แต่ในการปฏิบัติก็เสมือนเป็น "เทพราชา" ของภูฐานก่อน ค.ศ. ๑๙๐๗ นั่นเอง

ค. ประเทศเนปาล (NEPAL) เมื่อก่อน ค.ศ. ๑๙๕๑ พระประมุขถูกเทอดเป็น " มหาราชาธิราช " ซึ่งมีพระราชอำนาจเพียงเสมือนราชลัญจกรสำหรับประทับบนเอกสารแผ่นดินบางชนิดเท่านั้น ส่วนอำนาจปกครองเด็ดขาดอยู่ที่มหาราชาอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีอันเป็นตำแหน่งสืบสันตติวงศ์แห่งตระกูล " รานา " พึงสังเกตว่าผู้เผด็จการไทยตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ฯ เป็นต้นมานั้น แม้ผู้เผด็จการคนต่อมาจะมิใช่ลูกหลานของจอมพลคนนั้น แต่ก็เป็นบุคคลในเครือเผด็จการเดียวกันที่เป็นทายาทสืบอำนาจเผด็จการ และเราก็รู้กันอยู่ว่าถ้าจอมพลถนอม ฯ ออกจากตำแหน่งโดยปรกติกลัวอำนาจเผด็จการก็จะตกทอดไปยังจอมพลประภาส ฯ และพันเอกณรงค์ซึ่งเป็นบุตรของจอมพลถนอม ฯ

ง. ดังนั้นผู้ร่างและรัฐบาลอีกทั้งสภานิติบัญญัติที่จะลงมติในร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ จะต้องร่วมกันรับผิดชอบถ้าหากรัฐธรรมนูญฉบับใหม่เปิดทางให้มีผู้รวบอำนาจเผด็จการได้ตามตัวอย่าง ในประวัติศาสตร์ของหลายประเทศและตัวอย่างของประเทศ ไทยที่เป็นมาแล้ว โดยตัด พระบรมเดชานุภาพ ที่พระมหากษัตริย์พึงมีตามระบบ รัฐธรรมนูญ ประชาธิปไตยและเป็นแม่บทอันศักดิ์สิทธิ์ที่พระปกเกล้า ฯ ในฐานะแทนระบบสมบูรณา ฯ ได้โอนพระราชอำนาจมาให้แก่ระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย ซึ่งบุคลใดไม่มีสิทธิละเมิดแม่บทศักดิ์สิทธิ์นั้น

๕.๑๐ มวลราษฎรย่อมต้องการตุลาการรัฐธรรมนูญที่ทรงไว้ซึ่งความเป็นธรรมปัญหาสำคัญอยู่ที่การตั้งตุลาการรัฐธรรมนูญนั้นจะใช้วิธีใดจึงจะได้ตุลาการที่ให้ความเป็นธรรมในการตีความรัฐธรรมนูญได้ รัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๘๙ ให้อำนาจรัฐสภาตั้งตุลาการรัฐธรรมนูญเพราะสมาชิกพฤฒสภาและสภาผู้แทนเป็นผู้รับเลือกตั้งจากราษฎร แต่รัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๙๒ นั้นวุฒิสมาชิกได้รับการแต่งตั้ง จึงขอให้วิญญูชนใช้วิจารณญาณว่าตุลาการที่ตั้งตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้คือใครบ้าง และการตีความของผู้ที่ตั้งขึ้นโดยตำแหน่งการเมืองจะมีอคติเข้าข้างรัฐบาลเพียงใดหรือไม่ ข้าพเจ้าขอเสนอว่าสมควรให้ผู้พิพากษาศาลฎีกาทุกคนประกอบเป็นที่ประชุมใหญ่แห่งตุลาการรัฐธรรมนูญซึ่งไม่อยู่ใต้อิทธิพลของรัฐบาล มวลราษฎรก็จะได้รับการประกันที่ดีในการตีความรัฐธรรมนูญ และเพื่อป้องกันมิให้รัฐบาลละเมิดรัฐธรรมนูญได้

ผนวก

การจัดงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์ตรีขุนประมวญรัฐการ ณ เมรุวัดท้ายเมือง บุตร ธิดา และหลานได้พร้อมใจกันดำเนินการมีกำหนดการดังนี้

วันศุกร์ที่ ๑ มีนาคม ๒๕๑๗

เวลา ๑๐.๐๐ น. พระเดชพระคุณ พระราชปรีชามุนี เจ้าอาวาสวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร เจ้าคณะจังหวัดนนทบุรี แสดงพระธรรมเทศนาบอกอานิสงฆ์ของการบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาและชี้แจงแนวทางข้อประพฤติปฏิบัติของเพศบรรพชิต ในโอกาสที่นายปรีชา สีทอง บุตรนายมงคล สีทอง (ถึงแก่กรรม) นางบุญชุบ สีทอง กับ ด.ช. ธีระศักดิ์ ประมวญรัฐการ บุตรนายชาญธวัช นางสุรัตน์ ประมวญรัฐการ ซึ่งเป็นหลานและเหลนของขุนประมวญรัฐการ จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุและสามเณรอุทิศส่วนกุศลให้ขุนประมวญรัฐการ ซึ่งเป็นคุณตาและคุณทวด ณ พัทธสีมาวัดท้ายเมือง จังหวัดนนทบุรี ณ บ้านเลขที่ ๑๐๗ หมู่ ๒ ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระเดชพระคุณ พระราชปรีชามุนี ฯลฯ

เวลา ๑๒.๓๐ น. นำนายปรีชา สีทอง และ ด.ช. ธีระศักดิ์ ประมวญรัฐการ พร้อมด้วยผ้าไตรจีวร อัฐบริขารอันเป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต และไทยทาน จัดขบวนออกจากบ้านไปสู่พัทธสีมาวัดท้ายเมือง จังหวัดนนทบุรี เพื่ออุปสมบท

เวลา ๑๓.๐๐ น. พระเดชพระคุณ พระราชปรีชามุนี เจ้าอาวาสวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหารเจ้าคณะจังหวัดนนทบุรี พระอุปัชฌาจารย์และสงฆ์วัดท้ายเมือง ประกอบพิธีบรรพชาอุปสมบท นายปรีชาฯ และ ด.ช. ธีระศักดิ์ฯ เป็นพระภิกษุและสามเณร ตามลำดับจนเสร็จพิธี

เวลา ๑๕.๐๐ น. พระภิกษุเขมวิริโย (ปรีชา สีทอง) และสามเณร ธีระศักดิ์ ประมวญรัฐการ พร้อมด้วยบรรดาญาติและท่านเคารพนับถือนำศพรองอำมาตย์ตรีขุนประมวญรัฐการ จากบ้านเลขที่ ๑๐๗ หมู่ ๒ ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

ไปประดิษฐานบำเพ็ญกุศล ณ ศาลาการเปรียญวัดท้ายเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี เพื่อประกอบพิธีพระราชทานเพลิงตามกำหนด

เวลา ๑๖.๓๐ น. พระภิกษุสงฆ์ ๑๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ จบแล้วถวายไทยทาน

เวลา ๒๐.๐๐ น. พระภิกษุสงฆ์ ๔ รูป สวดพระอภิธรรม เสร็จแล้วถวายไทยทาน

วันเสาร์ที่ ๒ มีนาคม ๒๕๑๗

เวลา ๘.๐๐ น. ถวายภัตตาหารพระสงฆ์วัดท้ายเมือง

เวลา ๑๐.๐๐ น. พระครูนนทคุณาทร เจ้าอาวาสวัดท้ายเมืองแสดงพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ จบแล้วถวายไทยทาน

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารพระภิกษุสงฆ์ ๑๐๐ รูป เสร็จแล้วพระภิกษุสงฆ์ ๖๘ รูป สวดมาติกาบังสุกุล จบแล้วถวายไทยทาน

เวลา ๑๓.๓๐ น. แสดงพระธรรมเทศนาปุจฉาวิสัชชนา โดยพระเดชพระคุณพระเทพเวทีและพระเดชพระคุณพระปริยัติสุธี แห่งวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏิ์ กรุงเทพมหานคร จบแล้วถวายไทยทาน

เวลา ๑๕.๓๐ น. นำศพลงจากศาลาการเปรียญขึ้นตั้งประดิษฐาน ณ เมรุวัดท้ายเมือง

เวลา ๑๖.๓๐ น. พระราชทานเพลิง

คณะเจ้าภาพจัดงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์ตรีขุนประมวญรัฐการ ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระเทพโมลี แห่งวัดราชบพิธ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย คุณจำนงค์ ทองประเสริฐ แห่งราชบัณฑิตสถาน และ คุณปราโมทย์ พึ่งสุนทร ที่ได้กรุณาอนุญาตลิขสิทธิ์บทความอันมีคุณค่าสูงยิ่งให้เป็นวิทยาทาน ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นเป็นรูปเล่มดังปรากฏนี้สำเร็จได้ตามเจตนาของคณะเจ้าภาพ และเป็นผลให้บรรณานุสรณ์นี้ ได้มีสาระและอรรถรสอันควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง

พิมพ์ที่ จุฑารัตน์การพิมพ์ ตรอกเข้าโรงหนังโพธิ์ทองราม่า
ต. บางซื่อ อ. ดุสิต กรุงเทพมหานคร โทร. 851374
นายสาโรจน์ พงศ์ไพโรจน์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2517